

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE GELİBOLU SANCAĞININ İDARİ
VE SOSYAL YAPISI (1876-1909)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BATUHAN AYDOĞAN

Tez Danışmanı

PROF. DR. ŞERİF KORKMAZ

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE GELİBOLU SANCAĞININ İDARİ
VE SOSYAL YAPISI (1876-1909)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BATUHAN AYDOĞAN

Tez Danışmanı

PROF. DR. ŞERİF KORKMAZ

Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri
Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

Proje No:SYL.2020-3215

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Batuhan AYDOĞAN tarafından Prof. Dr. Şerif KORKMAZ yönetiminde danışmanlığında hazırlanan ve **26/01/2022** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan **“II.Abdülhamid Döneminde Gelibolu Sancağının İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1909)”** başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

.....

Doç. Dr. Özkan KESKİN

.....

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

.....

Tez No : 10449599

Tez Savunma Tarihi : 26/01/2022

Doç. Dr. Yener PAZARCIK

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

.././20..

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Gelibolu Sancağının idari ve sosyal yapısı ele alınmıştır. Çalışma II. Abdülhamid'in hükümdarlık yılları olan 1876-1909 yılları arasını kapsamaktadır. Bu bağlamda Gelibolu sancak idaresinin yıllar içerisinde ne gibi değişiklikler geçirdiği incelenmiştir. Sancak idaresinin nasıl sağlandığı, nüfusun sancağa dağılımı, sancakta bulunan eğitim kurumları ve iç güvenliğin ne şekilde sağlandığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda başta Osmanlı Devlet Arşivleri olmak üzere, devlet Salnamelerinden, Edirne Vilayeti Salnamelerinden ve Maarif Salnamelerinden yararlanılmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Gelibolu sancağının coğrafyası ve tarihi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Gelibolu sancağının idari ve nüfus yapısı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Gelibolu sancağındaki Sıbyan, Medrese, ibtidai, Rüşdiye mektepleriyle Gelibolu İdadisi ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise Gelibolu sancağında vuku bulan güvenlik ve asayiş olayları incelenmiştir. Son bölümde ise tezin sonuçları ele alınmıştır.

Bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışmam boyunca yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Prof. Dr. Şerif KORKMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca başta Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU, Prof Dr. Ali SÖNMEZ, Doç. Dr. Özkan KESKİN hocalarım olmak üzere, gerek lisans ve gerekse yüksek lisans sürecime katkıda bulunan tüm hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim. Çalışma sürecim boyunca her zaman yanımda bulunan tüm dostlarıma ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, bu çalışmaya maddi destek sağlayan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine de teşekkür ederim.

Batuhan AYDOĞAN
Çanakkale, Ocak 2022

ÖZET

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE GELİBOLU SANCAĞININ İDARİ VE SOSYAL YAPISI (1876-1909)

Batuhan AYDOĞAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

26/01/2022, 113

Çok uzun bir zaman periyodu içerisinde, farklı uygarlıkların yerleşim noktası olan Gelibolu, doğu ile batı arasında bir güzergâh noktası olmuştur. Bölge her zaman stratejik önemi yüksek bir mevki konumundadır. Gelibolu'nun Türk hâkimiyetine girdikten sonra da Osmanlı Devleti için önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Gelibolu'nun fethinden sonra, bölge farklı idari statülerde bulunmuştur. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise Gelibolu, Edirne Vilayeti içerisinde bulunan bir sancak konumundadır. İçerisinde farklı milletlerden halkların yaşadığı Gelibolu Sancağı, devrin önemli olaylarından etkilenmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus harbi esnasında Rusların ilerleyişi Edirne'ye değin durdurulamayınca, Gelibolu çevresinde savunma önlemleri alınmıştır. Savaşın ardından ise savaştan kaçıp gelen muhacirlerin iskân ettirildiği ilk yerlerden biri Gelibolu ve çevresi olmuştur. 1897 senesinde yaşanan Osmanlı-Yunan harbi esnasında ise, nüfusunun çoğunluğu Rum olan Gelibolu Sancağında Rum ahali ile bazı sorunlar yaşandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti özellikle bu dönemde Gelibolu'daki Rumları kontrol altında tutmaya çalıştığı gibi bölgedeki Ermenilerin faaliyetlerini de izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, Sancak, Kaza, Yönetim,

ABSTRACT

ADMINISTRATIVE AND SOCIAL STRUCTURE OF THE GALLİPOLİ SANJAK İN THE REİGN OF ABDŪLHAMİD II (1876-1909)

Batuhan AYDOĞAN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in History

Advisor: Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

26/01/2022, 113

Gallipoli, which has been the settlement point of different civilizations for a very long time, has been a route point between east and west. Gallipoli is always in a position of high strategic importance. It is seen that Gallipoli was important for the Ottoman Empire just after it came under Turkish domination. After the conquest of Gallipoli, the region had different administrative statuses. In the period of Abdülhamid II, Gallipoli was a sanjak within Edirne Province. Sanjak of Gallipoli, in which people of different nationalities lived, was affected by the important events of the period. During the 1877-1878 Ottoman-Russian War, when the advance of the Russians could not be stopped until Edirne, defensive measures were taken around Gallipoli. After the war, one of the first places where the refugees who fled from the war were resettled would be Gallipoli and its surroundings. During the Ottoman-Greek war in 1897, it is seen that there were some problems with the Greek people in the Sanjak of Gallipoli, whose population was mostly Greek. The Ottoman Empire, especially in this period, tried to keep the Greeks in Gallipoli under control and also followed the activities of the Armenians in the region.

Keywords: Gallipoli, Sanjak, District, Governance,

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Gelibolu Yarımadasının Coğrafyası	1
1.2. Gelibolu'nun Tarihsel Süreci.....	2
1.3. Gelibolu Sancağının İdaresi.....	8
1.3.1. Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatlanması.....	8
1.3.2. Tanzimat'tan Sonra Taşra İdaresinde Meydana Gelen Değişimler.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU SANCAĞININ İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

2.1 Gelibolu'nun İdari Statüsü.....	16
2.1.1. Gelibolu Kazası.....	19
2.1.2. Şarköy Kazası.....	22
2.1.3. Keşan Kazası.....	23
2.1.4. Mürefte Kazası.....	24
2.1.5. Eceabad Kazası.....	25
2.1.6. Enez (İnöz) Kazası.....	26

2.1.7. Gümölcine Kazası.....	27
2.2. Gelibolu Sancağının Mutasarrıfları.....	29
2.3. Gelibolu Kazası Belediyesi.....	34
2.4. Gelibolu Sancağının Gelir-Gider Durumu.....	35
2.5. Gelibolu Sancağındaki Kamu Kuruluşları.....	36
2.5.1. Hükümet Konağı.....	36
2.5.2. Liman.....	37
2.5.3. Hastane.....	38
2.5.4. Hapishane.....	39
2.5.5. Karantinahane.....	40
2.6. Gelibolu Sancağının Demografik Yapısı.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM GELİBOLU SANCAĞINDA EĞİTİM

50

3.1. Klasik Dönemde Osmanlı Eğitimi	50
3.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	50
3.1.2. Medreseler.....	51
3.2. Eğitimde Modernleşme.....	54
3.2.1 Eğitimde İlk Modernleşme Çalışmaları.....	54
3.2.2 Tanzimat Sonrası Eğitim Modernleşmesi.....	56
3.3. Abdülhamid Devri Gelibolu Sancağında Eğitim.....	58
3.3.1. İptidai Mektepleri.....	58
3.3.2. Rüşdiye Mektepleri.....	60
3.3.3. İdadi Mektebi.....	65

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM GELİBOLU SANCAĞINDA İÇ GÜVENLİK

69

4.1. Taşrada Güvenlik Teşkilatlanması.....	69
--	----

4.2. Gelibolu Sancağının Muhafazası.....	72
4.3. Gelibolu Sancağında İç Güvenliği Tehdit Eden Olaylar.....	75
4.3.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Gelibolu Sancağına Tesiri.....	76
4.3.2. Gelibolu Sancağında Muhacir İskâmı.....	80
4.3.3. Muhacirlere Yapılan Yardımlar.....	84
4.3.4. 1897 Osmanlı-Yunan Harbinin Gelibolu Sancağına Tesiri.....	86
4.3.5. Ermeni Olaylarının Gelibolu Sancağına Tesiri.....	89
4.4. Gelibolu Sancağında Sansür Mekanizması.....	92
4.5. Gelibolu Sancağında Salgın Hastalıklar.....	95

BEŞİNCİ BÖLÜM SONUÇ

99

5.1. Sonuç.....	99
KAYNAKÇA	102
EKLER	I
EK 1. Ermeniler hakkında okunan destan.....	I
EK 2. Gelibolu Ermeni Papazına gönderilmek üzere Selanik Postanesine gelen zarfın sureti.....	II
EK 3. Muhacirlere verilen arazinin ne şekil olacağını gösteren belge.....	III
EK 4. Gelibolu Süleyman Paşa Camii.....	IV
EK 5. Gelibolu Süleyman Paşa Camii'nin İçi.....	V
EK 6. Süleyman Paşa'nın Bolayır'da Bulunan Türbesi.....	VI
EK 7. Namık Kemal'in Mezarı.....	VII
EK 8. Gelibolu Mevlevihanesi.....	VIII
EK 9. Gelibolu Fransız Mezarlığı.....	IX
EK 10. Gelibolu Hükümet Konağı Planı.....	X
EK 11. Gelibolu Hükümet Konağı.....	XI
EK 12. Gelibolu İç Limanı.....	XII

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
A.g.t.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Nr.	Numara
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
A.}DVN. MKL.	Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümayun Mukavele
A.}MKT.MHM.	Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme
BEO.	Bâbîâli Evrak Odası
DH. MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DH. TMIK.	Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DH. ŞFR.	Dâhiliye Şifre Kalemi
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi
HR. TH.	Hariciye Nezareti Tahrirat-1 Hariciye Odası
İ.AS.	İrade Askeri
İ.DH.	İrade Dâhiliye
İ.ML.	İrade Maliye
İ. MMS.	İrade Meclis-i Mahsus
İ. MTZ.(04)	İrade Eyâlet-i Mümtâze Bulgaristan
İ. ŞD.	İrade Şûra-yî Devlet
MF. İBT.	Maarif Nezareti Tedrisat-1 İbtidaiyye Kalemi
MF. MKT.	Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
NFS.d.	Nüfus Defterleri
SNMU	Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye
SVE	Salname-i Vilayet-i Edirne

ŞD.	Şûra-yı Devlet
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Y. A. HUS.	Yıldız Hususi Maruzat
Y. A. RES.	Yıldız Resmi Maruzat
Y. MTV.	Yıldız Mütevenni Maruzat
Y. PRK. ASK.	Yıldız Askeri Maruzat
Y. PRK. ZBT.	Yıldız Zaptiye Nezareti Maruzatı

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Gelibolu Sancağına Bağlı Kazalar-1876-1909 Yılları Arasında	18
Tablo 2	Gelibolu Sancağındaki Emlakların Sayısı-1884 Yılı	19
Tablo 3	Gelibolu Kazası Müslüman Mahalleleri İsimleri-1841 Yılı	20
Tablo 4	Gelibolu Kazası Gayrimüslim Mahalleleri İsimleri-1848 Yılı	21
Tablo 5	Gelibolu İdari Memurları-1883 Yılı	31
Tablo 6	Gelibolu İdare Meclisi Üyeleri-1883 Yılı	32
Tablo 7	Gelibolu İdare Meclisi Üyeleri-1895 Yılı	32
Tablo 8	Gelibolu Sancağı Mutasarrıfları-1876- 1909 Yılları Arasında	33
Tablo 9	Gelibolu Belediye Dairesi-1890 Yılı	34
Tablo 10	Gelibolu Sancağının Gelir-Gider Çizelgesi-1896 Yılı	36
Tablo 11	Gelibolu Hastanesinde Mevcut Hasta	39
Tablo 12	Gelibolu Sancağı Nüfusu-1876 Yılı	43
Tablo 13	Gelibolu Sancağı Nüfusu-1883 Yılı	44
Tablo 14	Gelibolu Sancağı Nüfusu-1885 Yılı	45
Tablo 15	Gelibolu Sancağı Nüfusu-1887 Yılı	45
Tablo 16	Gelibolu Sancağı Nüfusu-1888 Yılı	46
Tablo 17	Gelibolu Sancağı Nüfusu-1889 Yılı	47
Tablo 18	Gelibolu Sancağı Nüfusu-1891 Yılı	47
Tablo 19	Gelibolu Sancağı Kazalarının Nüfusu-1893 Yılı	49
Tablo 20	Gelibolu Kazalarının Genel Nüfusu-1893 Yılı	49
Tablo 21	İbtidai Mekteplerindeki Öğrenci Sayıları-1887 Yılı	59
Tablo 22	Gelibolu Rüşdiyesi Öğrenci Sayıları	61
Tablo 23	Keşan Rüşdiyesi Öğrenci Sayıları	62

Tablo 24	Şarköy Rüşdiyesi Öğrenci Sayıları	63
Tablo 25	Maarif Salnamelerine Göre Gelibolu İdadisi Öğrenci Sayıları	65
Tablo 26	Gelibolu İdadi Mektebi Kadrosu-1895-1896 Eğitim Yılı	66
Tablo 27	Gelibolu İdadi Mektebi Kadrosu-1903 Yılı	67

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.Gelibolu Yarımadası'nın Coğrafyası

Gelibolu Yarımadası, Güneybatı-Kuzeydoğu yönünde Trakya'dan Ege Denizi'ne doğru uzanmaktadır. Yarımadanın kuzey kıyıları Saros Körfezi ile çevrelenmişken güneye bakan kıyıları ise Çanakkale Boğazı ile çevrelenmiştir. Bölge genel itibari ile alçak tepelerden ve platolardan meydana gelmektedir. Yarımadanın Saros Körfezine bakan yamaçları ile Çanakkale Boğazına bakan yamaçları coğrafi yapı bakımından farklılık göstermektedir.

Kuzeydoğuda yarımadanın en yüksek noktaları yer almaktadır. Burası kıyıda başlayarak yükselen dağlık bir yapıya sahiptir. Kıyıya paralel şekilde uzanan yükselteler 300 ile 400 metre aralığındadır. Ayrıca kuzeydoğu yamaçları birçok akarsuya sahiptir. Yarımadanın Çanakkale Boğazı ile çevrelenen güneybatı kısmında ise yükselti daha azdır. Zemin ise kum ve çakıldan meydana gelmiştir ve yumuşak bir yapıya sahiptir.

Yarımadanın güneybatı ve kuzeydoğusunda görülen morfolojik farklılık, iki bölge arasındaki bitki örtüsünde de göze çarpmaktadır. Kuzeydoğuda; dağlık bölgeler vadilerle parçalanmıştır. Bu vadiler sık bitki örtüsüyle kaplıdır. Güney kısım ise platolardan oluşmaktadır. Bu platolar kızılçam ormanlarıyla kaplı olup yer yer makilerle örtülüdür¹.

Gelibolu yarımadası, üzerinde kurulan şehre de ismini vermiştir. Şehir Çanakkale Boğazının kuzey giriş kısmında denize doğru uzanan bir yükseltide kurulmuştur. Türklerin yarımadaya geçmelerinden itibaren "Gelibolu" ismiyle anılan bölgenin isminin ise nereden geldiği hakkında farklı söylemler bulunmaktadır. Gelibolu'nun "gemi şehri" ya

¹ Afif Erzen, *İlkçağ Tarihinde Trakya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994, ss.19-20.

da ‘‘güzel şehir’’ anlamından türediği söylendiği gibi, bölgeye gelen Galyalılarından dolayı, ‘‘Galyalıların Şehri’’ anlamına gelen Kallipolis’ten veya Gallipolis’ten geldiği de söylenmektedir². Antik dönemde ise bölge Grekçe yarımada anlamına gelen Khersonesos ismiyle anılmış, diğer yarımadalardan ayırt edilebilmesi maksadıyla da Thraikie Khersonesos denilmiştir³.

1.2.Gelibolu’nun Tarihsel Süreci

Gelibolu Yarımadası, insanlık tarihi boyunca Asya ve Avrupa’nın arasında adeta ticaret ve kültür köprüsü misali medeniyetlere ev sahipliği yapmış, önemli bir stratejik bölgedir. Öyle ki bölgenin önemi ilkçağlarda Strabon’un Gelibolu’yu; Asya içlerine açılan yolun başlangıcı olarak betimlemesinden⁴, günümüze değin haiz kalmıştır. I. Dünya Savaşında yaşanan Gelibolu muharebeleri yine bölgenin ne denli önemli, stratejik bir konuma sahip olduğunu gözler önüne sermiştir. Nitekim savaş esnasında İngiltere Başbakanlığı görevinde bulunan Lloyd George, Gelibolu yarımadasının Türklerin eline geçmesine asla izin verilmemesi gerektiğini savunmuş ve buranın dünyanın en önemli stratejik noktası olduğunu belirterek Gelibolu’nun önemine vurgu yapmıştır⁵.

Yüzyıllar boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Gelibolu’da, insanlığa dair ilk izler Epipaleolitik dönemde rastlanmaktadır. Yapılan yüzey araştırmaları neticesinde bölgedeki ilk yerleşimlerin Erken ve Geç Tunç Çağlarına kadar gittiği saptanmıştır. Bu çalışmalarda hem Anadolu hem de Avrupa-Balkan kültürüne dair kalıntılara rastlanmaktadır⁶. Bu durum bölgenin sadece stratejik değere sahip olmadığını,

² Feridun Emecen, ‘‘Gelibolu’’, *TDVİA*, Cilt:14, 1996, s.1.

³ Mehmet Fatih Yavuz, ‘‘İlkçağda Gelibolu Yarımadası’’,(Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.419.

⁴ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s.104.

⁵ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, (Çev. Mehmet Harmancı), Promat Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1993, s.552.

⁶ Reyhan Körpe, ‘‘Troian’ın Gelibolu Yarımadasındaki Toprakları’’, *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyum Bildiri Kitabı*, (Ed. Aşkın Koyuncu), Cilt:1, Çanakkale, 2017, ss.44-45.

aynı zamanda ilk dönemlerden başlayarak bir kültür köprüsü olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kaynakların belirttiğine göre Gelibolu'da yaşayan ilk halk Traklardır. Homeros da Gelibolu Yarımadasından bahsederken burayı Trak bölgesi olarak aktarmaktadır. Trakların bölgeye gelişinin ise Bronz Çağının sonunu getiren göçlerle birlikte olduğu düşünülmektedir⁷. Troyalılar zamanında Gelibolu, Troya'ya ait bir toprak olarak bulunurken daha sonra Yunanlılar ve Perslerin idaresine geçmiştir.

Makedonya kralı Filip tahta geçmesinin ardından güçlü bir hükümet kurarak büyük bir ordu oluşturmuştur. Ardından Makedonya kıyılarında yer alan Atina kolonilerini tek tek ele geçirmiştir. Atina'nın müttefiki konumunda bulunan Trakya Krallığını da mağlup ederek bu bölgeleri de zapt etmiştir. Bu doğrultuda Trakya Krallığının bir toprağı konumunda bulunan Gelibolu da Makedonya idaresine dâhil olmaktadır. Filip'in ardından Büyük İskender, toplamış olduğu orduyla birlikte Gelibolu üzerinden Asya'ya geçerek fetihlerine devam etmiştir⁸. Makedonya kralı Büyük İskender'in M.Ö. 323 tarihindeki ölümünün ardından krallığı, komutanları arasında bölünerek paylaşılmıştır. Bu komutanlardan biri olan Lysimakhos Batı Anadolu ve Trakya topraklarını içine alarak geniş bir coğrafyada hâkimiyet elde etmiştir. Gelibolu yarımadası üzerinde ise krallığının başkenti olması amacıyla Lysimakheia isimli bir kent kurmuştur⁹. Romalıların etkin bir güç olarak ortaya çıkmalarının ardından ise bu iki devlet karşı karşıya gelmiştir. Pergamon (Bergama) Krallığının savaş sırasında Roma tarafını desteklemesinden dolayı savaşın ardından Çanakkale kıyıları ile birlikte Gelibolu, Bergama krallığının idaresine bırakılmıştır. Bu gelişmenin ardından Gelibolu, 154 yıl Bergama idaresinde kalacak ve ardından tıpkı bütün Bergama toprakları gibi Roma İmparatorluğunun idaresine geçecektir¹⁰.

⁷ Mehmet Fatih Yavuz, a.g.m., ss.421.

⁸ Fevzi Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Resmi Ay Matbaası, İstanbul, 1938, ss.19-20.

⁹ Mustafa H. Sayar, "Gelibolu ve Çanakkale Boğazının Eskiçağdaki Durumu", *Uluslararası Gelibolu Sempozyumu Bildiri Kitabı I*, (Ed. Prof. Dr. Ramazan Gülendem), 2013, s. 510.

¹⁰ Fevzi Kurtoğlu, a.g.e., s.22.

Gelibolu'nun idaresinin Roma'ya geçmesinin ardından, Gelibolu'da uzun süren bir barış dönemi hâkim olmuştur. Ancak bu barış ortamı Gotların yıkıcı akınlarıyla sekteye uğramıştır. Cermenlerin bir kolu konumunda olan Gotlar 395 yılında Baltık kıyılarından başlayarak güneye doğru harekete geçmişlerdir. Gotlar Trabzon'a kadar gelerek oradan da Marmara'nın önemli limanlarını ve liman kentlerini yağmalamışlardır. Bu yağmalardan Gelibolu da nasibini almış ve Gotların geri çekilmelerinin ardından Gelibolu yangın yerine dönmüştür¹¹. Roma'nın Doğu-Batı şeklinde ikiye ayrılmasının ardından gerçekleşen Got akınları adeta bundan sonra gerçekleşecek akınlardan bir habercisi gibidir. Gelibolu 395 tarihinden itibaren birçok devletin akınlarıyla yüzleşecektir.

Artık Bizans olarak adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu 5. Yüzyılda Hun tehdidiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 441'de Hun İmparatoru Attila ile Bizans arasındaki mücadeleler sırasında Hunlar, Gelibolu da dâhil olmak üzere Bizans topraklarına akınlar düzenleyerek yağmada bulunmuşlardır. Bu akınlar barış anlaşmalarıyla sonlasa dahi anlaşmalar hiçbir zaman kalıcı bir barış getirmemiş ve Hunların bölgedeki yıpratıcı akınları devam etmiştir¹². Prokopious, Gelibolu yarımadasının da içinde olduğu bir bölgeye gerçekleşen akınları anlatırken, bölgenin Hunların yanı sıra Slavlar ve Antalar tarafından her yıl istila edildiğini aktarmıştır¹³.

Arapların İslamiyet ile birlikte Arap Yarımadasından çıkarak fetihlere başlaması, Bizans'ı yeni bir rakiple karşı karşıya bırakmıştır. Öyle ki Araplar 670 yılından itibaren Bizans'ın başkenti İstanbul'u ele geçirmek için birçok girişimde bulunmuştur. 715-716 yıllarında Halife Süleyman bin Abdülmelik döneminde yeniden İstanbul'un fethi için hazırlıklara başlanmıştır. Sefer için kara ordusunun başına Mesleme bin Abdülmelik, donanmanın başına ise Ömer bin Hübeyre getirilmiştir. Mesleme ordusu ile birlikte Anadolu'nun içlerinden Çanakkale Boğazına kadar gelmiş ve 717 yılında burada Arap donanmasıyla buluşmuştur. Arap orduları tıpkı kendisinden önce Perslerin ve Makedonların yaptığı gibi donanmadaki gemileri bir köprü gibi kullanarak boğazı aşmışlardır. Sestos'tan Abidos'a geçen Arap ordusu Gelibolu ve Trakya üzerinden İstanbul

¹¹ a.g.e., ss.26-27.

¹² a.g.e., s.27. ; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s.53.

¹³ Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.115.

surları önlerine ulaşırsa da Grek ateşinin önemli rol oynadığı kuşatmada başarısızlıkla geri dönmek zorunda kalmıştır¹⁴. Arapların esas hedefinin Gelibolu olmamasına rağmen bölgede önemli bir konumda olan Gelibolu kuşatma sürecinde dolaylı ve doğrudan etkilenmiştir denilebilir.

11. ve 12. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu, Orta Asya'dan gelen Türk göçleriyle karşı karşıya kalmıştır. Kumanlar, Peçenekler ve Oğuzlar dalgalar halinde Balkan topraklarına akın etmişlerdir¹⁵. İzmir'i elinde bulunduran Türk amirali Çaka Bey, gerçekleşen bu akınları bir fırsat olarak değerlendirerek Türk boylarıyla Bizans'a karşı ittifak yapmıştır. Nitekim Çaka Bey'in amacı İstanbul'u ele geçirmektir. Ancak İstanbul'un sadece karadan kuşatılması yeterli olmayacaktır. Bunun farkında olan Çaka Bey, denizden de kuşatma gerçekleştirebilmek amacıyla Gelibolu ve Trakya'yı kontrolüne geçirmeyi hedeflemiştir. Bu sebeple Peçeneklerle anlaştığı gibi Bizans hizmetinde bulunan Anadolu Türklerini de kendi yanına çağırmaktan geri durmamıştır¹⁶. Çaka Bey Gelibolu'yu ele geçirmek amacıyla Çanakkale Boğazı'na doğru harekete geçerek sahilde bulunan Adramytteion kentini ele geçirmiş, ardından Abidos'a doğru harekete geçerek burayı kuşatma kuleleriyle kuşatmıştır¹⁷. Çaka Bey'in bu ilerleyişinden tedirgin olan İmparator I.Aleksios tıpkı Peçeneklere karşı Kumanlarla anlaştığı gibi Çaka Bey'e karşı da İznik Emiri Abu'l Kasım ve Kılıç Arslan ile ittifak yaparak Çaka Bey'i mağlubiyete uğratmayı başarmıştır¹⁸.

1096-1291 tarihleri arasında Haçlılar, Doğu'ya dokuz büyük sefer gerçekleştirmişlerdir. 1189-1192 tarihleri arasında gerçekleştirilen üçüncü Haçlı seferleri sırasında Gelibolu güzergâh olarak kullanılmıştır. Sefere katılan Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa, kışı Edirne'de geçirmesinin ardından 1190'da Gelibolu üzerinden

¹⁴ Adem Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 2009, s.112.; Georg Ostrogorsky, a.g.e., s.115, 145-146; Mevlüt Koyuncu, "Emevi-Bizans Deniz Seferlerinde Çanakkale ve Kapıdağ Üssü", (Ed. Mustafa Demir), *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.593.; Fevzi Kurtoğlu, a.g.e., s.28.

¹⁵ Fevzi Kurtoğlu, a.g.e., s.29.

¹⁶ Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *TDVİA*, Cilt:8, İstanbul, 1993, s.187.

¹⁷ Vehbi Günay, "XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Çanakkale Boğazı Yöresine Genel Bir Bakış", *Çanakkale Tarihi I*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.84.

¹⁸ Georg Ostrogorsky, a.g.e., s.333.

Anadolu'ya geçerek güneye doğru ilerlemiştir¹⁹. 1199-1204 tarihleri arasında gerçekleşen ve Latinlerin İstanbul'u yağmalayıp ele geçirmesiyle sonuçlanan meşhur dördüncü Haçlı Seferi sonucunda Baoudouin imparator olarak seçilmiştir²⁰. Bu durumdan en karlı çıkanlar ise Latinler ile işbirliği yapan Venedikliler olmuştur. Nitekim Venedik birçok adanın yanı sıra boğazın önemli kentleri olan Gelibolu, Tekirdağ ve Ereğli'yi böylece ellerine geçirmişlerdir²¹. 1235 yılında ise Gelibolu İznik Rum İmparatoru III. Ioannes Batatzes tarafından tekrar ele geçirilecek ve Bizans İmparatorluğunun tekrar kurulması hususunda önemli bir güzergâh olarak rol oynayacaktır²².

İstanbul'un Haçlıların elinden geri alınmasıyla birlikte Mihail Paleolog önderliğinde Bizans İmparatorluğu tekrar kurulmuştu. Ancak imparatorluk eski gücünden bir hayli uzaktı. Venedik-Ceneviz çekişmelerinden yıpranan imparatorluk bir de Balkanlarda Bulgar-Sırp tehdidini yakından hissetmekteydi. Öyle ki Sırp'lar Selanik'e kadar uzanmışlardı. Bu karışık ortamda Anadolu'nun büyük bölümünü elinde bulunduran Türk Beyleri rahat bir şekilde Ege ve Marmara kıyılarına doğru yaklaşmaktaydılar²³. Bu kaotik ortam karşısında imparator II. Andronikos çareyi Roje di Flor önderliğindeki Katalan paralı askerlerinde bulmuştur. İstanbul'a gelen Roje di Flor'a imparator tarafından grandük unvanı verilerek imparatorluğun kara ve deniz kuvvetlerine başkomutanlık yapması için görevlendirilmiştir²⁴. Katalanlar Anadolu'da bulunan Türk Beyleri ile giriştiği mücadelelerde başarı elde etseler de başına buyruk davranmaları ve yağma ve talanda bulunarak hareket etmeleri imparatoru tedirgin etmiştir. İmparatorun Katalanları geri çağırması üzerine, zapt edilemeyen bu paralı askerler Gelibolu'ya geçmişlerdir. Roje di Flor imparatorla görüşmek üzere Edirne'ye doğru hareket etmiş ancak orada öldürülmüştür. Yaşanan bu hadise üzerine Katalan askerler intikam maksadıyla Gelibolu'yu yağma ve talana maruz bırakmışlardır. Gelibolu'yu harap hale getirdikten sonra bir müddet imparatorluk üzerine akınlar düzenleseler de burada fazla tutunamayarak geri çekilmek durumunda kalmışlardır²⁵.

¹⁹ Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, 65(241), 2001, ss.581.

²⁰ Vehbi Günay, a.g.m., s.86

²¹ Georg Ostrogorsky, a.g.e., s.391.

²² Vehbi Günay, a.g.e., s.86

²³ Fevzi Kurtoglu, a.g.e., s.32

²⁴ a.g.e., s.33.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, ss.122-123.; Georg Ostrogorsky, a.g.e., ss.454-455.

İlk çağlardan beri önemli bir mücadele sahası olan Gelibolu'nun, Bizans İmparatorluğu ile birlikte stratejik öneminin arttığı açık bir şekilde görülmektedir. Boğazların ve başkent hâkimiyeti için Gelibolu'nun kilit konumda bulunması hiç şüphesiz bu durumun yadsınamaz bir sonucudur. Anadolu'da geniş hâkimiyet alanı bularak Bizans ile mücadeleye girişen Türkler için de Gelibolu bir hedef haline gelecektir. 1332 senesinde Aydınolu Umur Bey ile Saruhanoğlu Beyliği Gelibolu'ya kuşatma girişiminde bulunmuşlar ancak başarılı olamamışlardır. 1342'de ikinci bir kuşatma girişiminde bulunulsa da yine başarı sağlanamamıştır²⁶. Ne var ki Türklerin Gelibolu'ya geçişleri bu başarısız kuşatmaların aksine Bizans'ın daveti üzerine gerçekleşecektir.

1352 senesine gelindiğinde Bizans İmparatorluğu taht kavgalarıyla karışmış bir vaziyetteydi. Bu ortamda Orhan Bey Bizans'la yakın ilişkiler geliştirmiştir. Kantakuzenos taht mücadelesinde elini kuvvetlendirmek için sık sık Orhan Bey'den yardım istemiştir. Türklerle iyi ilişkiler kuran Kantakuzenos, oğlunun bulunduğu şehir Edirne kuşatılınca çareyi yine Orhan Bey'den yardım istemekte bulmuştur. Hem oğlunu hem de Edirne'yi kurtarmak isteyen İmparator, Orhan Bey'in yardımına karşılık Gelibolu'da yer alan Çimbi Kalesi'ni Türklere vermeyi vadetmiştir.

Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa komutasındaki birlikleri Kantakuzenos'a yardım için göndermiştir Böylece hem imparatorun oğlu kurtarılmış hem de Edirne'deki kuşatma kırılmıştır. Ertesi sene Süleyman Paşa Anadolu'ya geri dönerken yardımları karşısında elde ettiği Çimbi Kalesi'ne bir miktar asker bırakmayı ihmal etmemiştir.²⁷ Gelibolu'da bir kaleye sahip olan Türkler buraya bir kadı tayin edip kaleye ahşaptan bir cami inşa ettirerek adeta bölgede kalıcı olacaklarını göstermişlerdir²⁸. Çimbi Kalesi Gelibolu'nun fethi için bir üs gibi kullanılacaktır. 1356 senesinde Gelibolu'da yaşanan şiddetli deprem Osmanlı fetihlerini tetiklemiştir. Depremden ardından Gelibolu Kalesi'nin duvarlarının bir bölümü yıkılmıştır. Bunu fırsat bilen Süleyman Paşa, Gelibolu'yu fethetmiş ve ele geçirdiği kalelerin tamiratını yaptırdığı gibi Gelibolu limanını da ele geçirmiştir. Bu fetihlerle birlikte bölge halkına zarar verilmeyerek iyi muamele edilmiş ve bölgeye Türk aileler

²⁶ İbrahim Sezgin, 1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s.6.

²⁷ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.82.

²⁸ Fevzi Kurtuluş, a.g.e., s.36.

nakledilmiştir²⁹. Yaşanan hadiseler karşısında Kantakuzenos endişeye kapılıp Türklerden bölgeyi parayla geri almak istese de bu teklif kabul görmemiştir. Çimbi Kalesi Gelibolu'nun fethi için nasıl bir üs konumunda bulduysa aynı şekilde Gelibolu'da Rumeli'ye gerçekleştirilecek fetihler için bir üs konumunda kullanılacaktır³⁰.

1.3. Gelibolu Sancağının İdaresi

Gelibolu zaman içerisinde farklı idari statülerde bulunmuştur. Başlarda Rumeli'nin ilk Paşa Sancağı olarak bulunan Gelibolu sonraları Cezayir Bahr-ı Sefid Eyaletine bağlı bir sancak statüsünde yer almıştır. Tanzimat'tan sonra vilayet sisteminde yapılan düzenleme ile birlikte eyalet sistemine geçilmesinin ardından Gelibolu Edirne Vilayetine bağlı bir sancak statüsüne getirilmiş ve Gelibolu Sancağına bağlı bulunan kazalar da zaman içerisinde değişim göstermiştir.

1.3.1. Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatlanması

Osmanlı klasik döneminde taşradaki yönetim; köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde sıralanmaktadır. Köyler ve nahiyeler taşradaki en küçük yerleşim birimleridir. Köyler ve nahiyeler kendilerinden daha büyük olan kazaları meydana getirmiştir. Kazalarda idareciler kadı, alaybeyi ve subaşıdır. Özellikle kadı'nın taşrada önemli bir yeri vardır. Askeri olmayan şer'i ve örfi konulardan kadılar sorumlu bulunmaktadır. Kazanın iâşesi, belediye işleri, adliye işleri, merkez tarafından istenilen her şeyin tedariki ve temini kadıların vazifesidir. Kazanın asayişinin sağlanması subaşının görevindeyken, kazadaki askeri hususlar alaybeyinin sorumluluğunda olmuştur.

Kazalardan daha büyük, kazaların bir araya gelerek oluşturduğu yerleşim birimi sancaklardır³¹. Ancak, sancak teriminin ilk zamanlar bir yönetim merkezinden ziyade

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.143.

³⁰ Münir Aktepe, "Çimbi Kalesi", *TDVİA*, cilt: 8, İstanbul, 1993, s.317.; Feridun Emecen, a.g.m., ss.1.

³¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.85.

“idare ve kumanda” anlamıyla askeri teşkilatta kullanıldığı da görülmektedir. Bu durum ancak 15.yüzyıldan sonra değişim göstermiş ve sancak kelimesinin askeri teşkilattaki ağırlığının yanı sıra, bir yönetim merkezi olarak kullanılması yaygınlaşmıştır. Anadolu’daki sancaklara bakıldığında, sınırlarının beylikler dönemindeki sınırlarıyla benzer olması dikkat çeker. Bu durum Osmanlı hâkimiyetine giren beyliklerin yeni idareye kolay uyum sağlamaları açısından önemlidir. Saruhan, Aydınoğlu, Karesi gibi beyliklerin Osmanlı idaresine girmelerinin ardından mevcut sınırlarını koruyarak birer sancak halini almaları bu durumun bir göstergesidir³². Sancaklarda idare sancakbeyi tarafından kanunlar ve nizamnameler ile sağlanmıştır. Sancakbeyi, bulunduğu sancağın en üst kademedeki idarecisi konumunda bulunarak; sancaktaki tımarlı sipahilerle birlikte savaşa dâhil olmak, sancak içerisinde asayiş sağlıyarak kalpazanlığı önlemek gibi askeri ve idari görevlerle yükümlüdür. Sancakbeylerinin gelirleri ise sahip oldukları has gelirlerinden karşılanmıştır³³.

Sancaklardan daha büyük bir idare merkezi konumunda bulunan eyaletlerde ise idare, beylerbeyi tarafından sağlanmıştır. Taşradaki kuvvetlerin kumandanı konumunda bulunan beylerbeyi, kendi yetki alanlarında hükümdarın bir temsilcisi vazifesinde bulunarak; buldukları bölgede güvenliği sağlamak, askeri meseleleri halletmek, tımar tevcihi gibi yetkilerle donatılmışlardır. Daha sonraları “vali” olarak adlandırılan beylerbeyi³⁴, kendi bölgelerindeki sancakbeyleri ile tımarlı sipahileri mahiyetine alarak orduya katılmakla hükümlüdür.

Hem eyaletlerde hem de sancaklarda mütesellimlerin de mühim bir yeri vardır. Bu kişiler sancakbeyi yahut beylerbeyi görev bölgelerinde bulunmadığı zamanlarda onların yerine bakan vekillerdir. Vekil olduklarından dolayı sancakbeyi ya da beylerbeyinin yetkilerine de sahiplerdi. Aslen bu görevin bir yıllık süreyle verilmesine karşılık ilerleyen süreçte bu kurala pek uyulmadığı görülmektedir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren mütesellimlikleri yerel güçlerin ele geçirdiği görülmüştür³⁵.

³² İlhan Şahin, “Sancak”, *TDVİA*, Cilt: 36, İstanbul, 1995, s.98.

³³ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., s.86.

³⁴ Ünal Kılıç, “Vali”, *TDVİA*, Cilt: 42, İstanbul, 2012, s.494.

³⁵ Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *TDVİA*, Cilt: 32, İstanbul, 2006, s.204.

Taşradaki topraklar belli bir sistem dâhilinde has, zeamet ve tımar şeklinde taksim edilmiştir. Gelir yönünden en büyük paya sahip olan arazilere has arazi denmektedir. Bu topraklar padişaha verildiği gibi bunun yanında hanedan üyesi kişilere, vezirlere, beylerbeylerine ve sancakbeylerine de verilmekteydi. Zeamet ismiyle dağıtılan topraklar ise has arazilerinden daha az gelire sahip olup, eyalet merkezlerinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, zeamet kethüdalarına, sancaklardaki alaybeylerine, kale dizdarlarına, kapucubaşlarına, divan kâtiplerine, defterhane ve hazine-i amire kâtiplerine verilmekteydi.

Has ve zeamet topraklarının vergi gelirlerini toplama görevi ise muhassıllara verilmiştir. Muhassıllık unvanının zaman içerisinde değişim göstermesine karşın, ilk olarak yerel halktan tespit edilen bu kişiler vergi toplamak ile yükümlüydü. Ancak 17.yüzyıldan sonra bu kişiler idari vazifeler de üstlenmiş ve giderek nüfuzlu kişiler haline gelmişlerdir. Farklı bir statüye bürünen muhassılların 19.yüzyıl başlarında pek çok sancağın idaresinde yer edindiği görülecektir³⁶.

Senelik geliri en az olan dirlikler ise tımar ismiyle dağıtılmaktadır. Tımar arazileri, özellikle klasik dönemde devletin güçlü bir askeri yapısının olmasında pay sahibi olmuştur. Bunun yanı sıra bu arazilerin iktisadi ve sosyal yapıya da pozitif etkilerinin olduğu yadsınamaz³⁷. Tımar sistemi; Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve daha sonrasında Anadolu beyliklerinin kullanmış olduğu ikta sistemiyle, Bizans'ın pronöia isimli toprak usullerinden etkilenecek meydana gelmiştir³⁸. Kendisine tımar tahsis edilen asker ya da kumandan bu tımarın gelire göre savaşa asker götürmek durumundaydı. Ayrıca tımar sahibi kendisine tahsis edilen tımarı herhangi bir sebeple başkasına bırakamazdı. Toprağını terk eden köylü ise yine tımar sahibi tarafından yakalanarak cezalandırılır, arazilerini boş bırakan köylüden ise çiftbozan vergisi alınır³⁹. Görüldüğü gibi tımar sistemi sadece süvari yetiştirilmesine etki etmemiş, aynı zamanda toprağın işlenmesi hususunda sürekliliği sağlayarak doğrudan iktisadi bir katkı da sağlamıştır. Ancak tımar sistemi ilerleyen zamanlarda bu işlevselliğini kaybederek önemini yitirmeye başlamıştır. Çeşitli sebeplerle tımar sisteminin yerini iltizam sistemi almıştır. İltizam sistemi ise, devletin

³⁶ Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDVİA*, Cilt: 32, İstanbul, 2006, ss.18-19.

³⁷ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., ss.93-95.

³⁸ Halil İnalçık, "Tımar", *TDVİA*, Cilt:41, İstanbul, 2012, s.169.

³⁹ Yusuf Halaçoğlu, a.g.e., ss.98.

belirli bir bölgeyi, belirlediği bedel karşılığında mültezime kiralaması olarak açıklanabilir. İltizamın ilk örneklerine 15.yüzyılda rastlanılmıştır. 16.yüzyılda çeşitli değişim ve gelişimler gösteren bu sistem devletin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.⁴⁰

1.3.2.Tanzimat'tan Sonra Taşra İdaresinde Meydana Gelen Değişimler

1839 senesine gelindiğinde biręok alanda değişimi öngören Tanzimat Fermanı ilan edilmişti. Devleti batılı anlamda ileri taşımasını hedefleyen bu ferman, çeşitli kurumlarda reform faaliyetlerini beraberinde getirmiştir. Taşra yönetiminin hemen her kademesinde idare meclisleri oluşturulmuştur. Vilayetlerde, sancak merkezleri ve kazalarda kurulan bu meclisler yöneticilere meclis deneyimi kazandırması açısından önem arz etmektedir⁴¹. Ayrıca 1864 ve 1871 nizamnameleri ile birlikte, taşra idaresinde mülki örgütlenme geręekleřtirilecek ve taşra idaresi yeniden yapılandırılacaktır⁴².

Fermanın getirdiği yeniliklerden, öncelikli olarak uygulamaya konulan kurum muhassıllık olmuştur. Sistemin esas amacı adaletsiz vergi usulünü ortadan kaldırmaktır. Hem sıkęa şikâyet edilen hem de devleti zarara sokan iltizam usulünün kaldırılması, herkesin geliri doğrultusunda vergi ödemesi hedeflenmiştir. Bunun yanında mültezimler aradan çıkartılarak vergileri toplama içi merkeze doğrudan bağlı olan muhassılların eline geğmiş olacaktır. Bu amağlarla 1840 tarihinde muhassılların ęalıřma usulü belirlenmiştir. Fakat bu sistemde başarı sağlanamamıştır. 1840-1841 yıllarında devletin gelirlerinde ciddi azalmalar görölünce, muhassıllık 1842 senesinde kaldırılarak eski usule, iltizam sistemine geri dönölmüřtür⁴³.

Taşranın en büyük yönetim birimi olan eyaletlerin başındaki valilerin Tanzimat'la birlikte yetkilerinin kısıtlandığı görölmüştür. Valilerin özellikle mali işlere karışmaları istenmediğinden bu görev muhassıllara verilmiş fakat iltizam usulüne geri dönölünce

⁴⁰ Mehmet Genç, "İltizam", *TDVİA*, Cilt:22, İstanbul, 2000, ss.154-155.

⁴¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s.109.

⁴²Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 2011, ss.32.

⁴³ Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDVİA*, Cilt: 31, İstanbul, 2006, ss.19.

eyaletlerin mali işleri defterdara bırakılmıştır. Eyaletin yöneticisi konumundaki valilerin askeri yetkileri de kısıtlanmıştır. Ülkenin belirli merkezlerinde yeni ordular kurulmuş, güvenliğin sağlanması da bu orduların kumandanlarına ve zaptiye örgütüne bırakılmıştır. Bu durum valilerin iç güvenliğe doğrudan müdahale etme yetkisini ellerinden almıştır⁴⁴. Valinin emrinde çalışmak üzere defterdar, ticaret ve ziraat müdürü, nüfus müdürü gibi memurlar görevlendirilmiştir. Bu memurlar valinin altında çalışmalarına rağmen görevlerini kendileri planlayıp uygulamışlardır. Böylece merkeziyetçiliğin arttırıldığı taşra idaresinde valiler İstanbul'un kontrolü altında görevlerine devam etmek durumunda kalmışlardır⁴⁵.

Bu dönemde kurulan çeşitli meclisler taşra idaresinde önemli rol oynamıştır. Vilayetlerde, sadece yerel temsilcilerden oluşan ve sadece o yöre halkının istek ve sorunlarını vilayet yöneticilerine bildiren vilayet umumi meclisleri kurulmuştur. Bu meclislerin karar alma yetkisi yoktur. Yılda bir defa toplanan meclisin toplantı tarihi belirlenir ve toplantıdan bir ay önce o vilayete bağlı livalardan delegeler seçilirdi. Seçilen bu delegeler yol, eğitim, tarım, ticaret gibi konulardaki sorunlar hakkındaki dilekçelerini valiye iletirlerdi. Bu dilekçeler neticesinde toplantı gündemi vali tarafından belirlenir, toplantı esnasında temsilciler tarafından bir konu ortaya atılamazdı⁴⁶.

Valinin başkan olarak görev aldığı bir diğer meclis, vilayet idare meclisleridir. Bu meclislerde; defterdar, mektupçu, şer'i işler müfettişi, umur-ı ecnebiyye müdürü üye olarak vali başkanlığında toplanırdı. Bu meclislerde seçimle gelen dörtte üye bulunmaktaydı. Bu üyelerin ikisi Müslüman cemaatten, ikisi gayrimüslim cemaatten olmak durumundaydı. Vergilerin iltizama verilmesi, yolların tamiratının yapılması, gerekli çevre planlamalarının yapılması ve düzenlenmesi, orman ve maden işleriyle ilgili düzenlemeler, zaptiye askerlerinin yönlendirilmesi gibi konular meclisin görevlerindedir. Liva idare meclislerinden bir konu vilayet idare meclisine havale edildiyse bu konuyla da ilgilenmek durumundaydılar. Ayrıca yargılama işleriyle de bu meclisler ilgilenmekteydi. Memurlar ile

⁴⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.225.

⁴⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.70.

⁴⁶ a.g.e., ss.89-90.

ilgili suçları yargılayabilecekler ve hükümet ile mültezimler arasında oluşan anlaşmazlıklarla ilgili davalara da bakacaklardır. Davalarda oy eşitliği olması halinde ise valinin ya da vali adına başkanlığı yürüten kişinin oyu ne tarafa olduysa o tarafın kararı geçerli sayılacaktır⁴⁷.

Taşra idaresi küçük idari birimlere bölünmüş durumdaydı. Sancaklar eyaletlerin alt birimi şeklinde teşkil edilmişken kazalar ise sancakların alt birimiydi. Nahiye ve köyler ise kazadan daha küçük idari birimlerin olduğu yerlerdi. Klasik dönemde sancaklarda idareci konumunda olan mütesellimlerin görevleri Tanzimat'ın ardından kaymakamlara devredilmiştir. Kaymakamlar doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bulunmuşlar ve atamaları burası tarafından yapılmıştır. Sancaklarda kurulan idare meclislerine kaymakamlar başkanlık etmiştir⁴⁸. 1864 Vilayet Nizamnamesiyle birlikte liva ismiyle yeniden teşkilatlanan sancakların idaresi mutasarrıflıklara bırakılacaktı. İdarenin sağlanması için sancaklarda idare meclisleri kurulmuştur. Bu meclisler mutasarrıf başkanlığında liva düzeyindeki maliye, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticaret konularında görüşmeleri yürütecektir. Ayrıca meclis, vergi anlaşmazlıkları, memurların işledikleri idari suçlar ve benzeri konularda yargı yetkisini de elinde bulundurmaktadır⁴⁹.

Kazaların da Tanzimat'tan sonra yeniden bir idari birim olarak düzenlendiğini görmekteyiz. Kazalarda, ileri gelenler tarafından yönetici olarak bir kaza müdürü seçilmesi öngörülmüştür. Ancak o yörede bu görevi yapabilecek birisinin bulunmaması halinde merkez tarafından bir kaza müdürü de görevlendirilecektir. Valiler merkeze bilgi vermek koşuluyla gerekli gördüklerinde kaza müdürünün görevlerine son verebilirlerdi. Seçilen kaza müdürünün maaşı o bölgenin halkı tarafından karşılanmıştır. Verilen maaş kazanın büyüklüğüne göre belirlenmiştir. Kazaya bağlı köylerden vergilerin toplanması, halkın güvenliğinin sağlanması en önemli görevleridir. Kazalarda oluşturulan idare meclisleri köylerin vergi cetvellerini geçmiş senelerle karşılaştırarak vergi oranlarının durumunu inceleyecektir⁵⁰.

⁴⁷ Musa Çadircı, a.g.e., ss.255-256.

⁴⁸ a.g.e., ss.236-237.

⁴⁹ a.g.e., ss.258-259.

⁵⁰ a.g.e., ss.241-243.

Kazalardan daha küçük olan nahiyeler birkaç köyün birleşmesiyle meydana gelmiştir. Nahiye idaresi özellikle 1871 Nizamnamesi ile ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Buna göre her nahiyede yönetici konumunda bir müdür ve nahiye meclisleri bulunacaktır. Nahiye müdürleri valiler tarafından tayin edilmişlerdir. Nahiye müdürleri de tıpkı kaza müdürleri gibi bölgesindeki vergiyi toplamak ve güvenliği sağlamak ile yükümlüdürler. Yılda dört defa olmak üzere toplanan nahiye meclislerinin bina, köprü, yol tamiratlarını yaptırmak ve otlaklar ile orman arazisini korumak gibi görevleri vardır⁵¹.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemden beridir en alt yönetim birimi konumunda olan köylerde sorumlu yönetici, 19.yüzyıla kadar imam, haham veya papazlardı. Ardından gelen reformlarla birlikte mahalle ve köylerde muhtarlıkların kurulmaya başlamasıyla, muhtarlar imamlara göre daha yetkili birer yönetici olmuşlardır. Muhtarlık kurumunun hayata geçirilmesi ilk olarak II.Mahmud devrinde, İstanbul'da gerçekleşmiştir. Ardından muhtarlık, İstanbul dışında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece vergilerin toplanması, mahallelinin güvenlik işleri ve beledi hizmetler muhtarın yükümlülüğüne bırakılmıştır. 1864 ve 1871 nizamnamelerinin ardından gelen değişikliklerle birlikte, her köyde her dini cemaat için seçimle belirlenen iki muhtarın bulunması öngörülmüştür. Ayrıca ihtiyar meclisleri de kurulmuştur. Karma köylerde her cemaatin ihtiyar meclisi olmuştur. İmam, papaz gibi din görevlilerinin de içerisinde bulunacağı bu meclislerin üyeleri 3 ile 12 kişi arasında değişmektedir. Meclis muhtarı denetlemekle yükümlü tutulmuştur. Ayrıca muhtarın bir usulsüzlük yapması durumunda muhtarı kaza kaymakamına şikâyet etme ve azlini isteme haklarına sahiptir. Ayrıca korucu, bekçi gibi köy görevlilerini de yine bu meclis seçecektir⁵².

Osmanlı klasik döneminde bir şehrin belediye hizmetleri kadı tarafından yürütülürken 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde kadılık kurumunun zayıflamaya başladığı görülmektedir. Kadının belediye işlerini yerine getiremeyecek hale gelmesiyle birlikte, 1826'da İhtisap Nazırlığı kurulup taşrada da İhtisap müdürlükleri oluşturularak belediye hizmetlerinin bu kurumun yerine getirmesi amaçlanmıştır. Ancak bu kurum da belediye

⁵¹ İlber Ortaylı, a.g.e, ss.100-101.

⁵² a.g.e., s.106-112.

hizmetlerini yerine getirmek konusunda yetersiz kalmıştır⁵³. İlk modern belediye örgütünün kurulması 1854 yılına denk gelmektedir. Kırım Savaşı esnasında Osmanlı'nın müttefiki konumunda olan İngiliz, Fransız ve İtalyan ordularının İstanbul'a gelmesi şehrin nüfusunun oldukça artmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu nüfus artışı temizlik, ulaşım, sağlık gibi sorunların büyüyerek içinden çıkılmaz bir hale gelmesine sebebiyet vermiştir. İhtisap Nezaretinin bu sorunları çözmek konusunda yetersiz kalması üzerine 1854 senesinde Şehremaneti Nizamnamesi yayınlanarak ilk şehremaneti kurulmuştur. Modern anlamda belediyeciliğin ilk örneği olan bu şehremanetin başlıca görevleri; zorunlu ihtiyaç maddelerinin teminini sağlamak, fiyatları belirleyip kontrol ederek aynı zamanda kalite, ölçü, tartı kontrollerini yerine getirmek, şehrin temizliğini sağlamak, vergilerin toplanıp maliyeye teslim edilmesini sağlamak şeklinde sıralanabilir⁵⁴. Ne var ki bu ilk girişimin modern belediyecilik anlamında pek başarılı olduğu söylenemez. Bu girişimin ardından başta sadece bazı liman bölgelerini içine alan Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. Bu girişimin başarılı ilerlemesinin akabinde uygulamanın bütün İstanbul geneline yayıldığı görülür⁵⁵. Taşradaki belediye örgütlenmesine ise 1864 Vilayet Nizamnamesinin ardından başlandığı görülmektedir. Kurulan belediye meclislerini ise vilayet ve liva idare meclislerinin denetlemesi öngörülmüştür. Ancak bu girişimin taşrada örgütlenmesi oldukça yavaş gerçekleşmiştir. Belediyenin kurulabildiği birçok kentte ise ne yazık ki bu kurum vergi toplayan birer kuruluştan ileri gidememiştir⁵⁶.

⁵³ Mehmet Seyitdanloğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, ss.1-2.

⁵⁴ a.g.e., ss.3-4; İlber Ortaylı, 2011, a.g.e., s.134.

⁵⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, ss.436-437.

⁵⁶ Musa Çadırcı, a.g.e., ss.275-277.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU SANCAĞININ İDARİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

Gelibolu Türk idaresine girmesinin ardından zaman içerisinde farklı idari statülerde bulunmuştur. Tanzimat'tan sonra Edirne Vilayeti bünyesine bağlanan Gelibolu Sancağı farklı etnik grupları da bünyesinde bulunduran bir bölge olarak varlığını sürdürmüştür.

2.1.Gelibolu'nun İdari Statüsü

Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişi ve Gelibolu'nun fethedilmesiyle beraber bölgede idari teşkilatlanmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Gelibolu Rumeli'deki ilk Paşa Sancağı olmuştur⁵⁷. Gelibolu'nun zaman içerisinde bir denizcilik idare merkezi olarak ünlenmesi ve Osmanlı Donanması'nın başında bulunan Kaptan-ı Derya'nın burayı merkez edinmesinden dolayı, bölge Kaptan-ı Derya Sancağı olarak da isimlendirilmiştir. Gelibolu, şeklen Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı olsa da Kaptan-ı Deryalara verildiğinden dolayı müstakil bir yapı göstermiştir. 1518'te sancak; Gelibolu, Keşan, Malkara, Limni, Taşöz, Eceovası, İmroz ve Semadirek'ten meydana gelmektedir⁵⁸.

Donanmanın başına Barbaros Hayrettin Paşa'nın getirilmesinin ardından bir takım yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1533 yılında hem Kuzey Afrika hem de Ege Adaları'nın idaresini kapsayan Cezayir Beylerbeyliği vücuda getirilmiştir⁵⁹. Kapudanlık-ı Derya, Kaptanpaşa, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Cezayir Eyaleti isimleriyle de anılmıştır. Gelibolu, eyaletin merkezi konumunda olmuştur. Eyaletin bünyesinde bulundurduğu sancak sayısı zaman içerisinde 12 ile 16 sancak arasında değişim göstermiştir⁶⁰. Uzun yıllar Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı bulunan Gelibolu Sancağı, Tanzimat'ın ardından Edirne

⁵⁷ İbrahim Sezgin, "Paşa Livası", *TDVİA*, Cilt:34, İstanbul, 2007, s.183.

⁵⁸ Rumeli Eyaleti, ss.15

⁵⁹ Mahmud H. Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *TDVİA*, Cilt:7, İstanbul, 1993, ss.500.

⁶⁰ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevecihati*, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997, s.80.

Eyaleti'ne dâhil edilmiştir. 1847 yılında Edirne Eyaleti; Silivri, Gelibolu, Vize, Filibe sancaklarından meydana gelmektedir⁶¹.

Bir dizi reform hareketinin yaşandığı Tanzimat Devrinde taşrada da reform gerekli görülmüştür. Taşra idaresinde bir reform meydana getirmek üzere, Fuat Paşa'nın nezaretinde, Mithat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa'nın çalışmaları sonucunda bir nizamname ortaya çıkarılmıştır. İmparatorluğun genelinde uygulanması planlanan bu nizamname öncelikle pilot bölge olarak Tuna'da uygulamaya konulmuştur. 1864'te yürürlüğe konulan Tuna Vilayeti Nizamnamesi'ne göre, eyaletler kaldırılarak yerine livalardan meydana getirilen vilayetler teşkil edilecektir. Bu doğrultuda Niş, Vidin, Silistre Eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilayeti kurulmuştur. Uygulamanın başarılı sonuç vermesinin ardından Rumeli'de, Anadolu'da ve Arabistan'da yeni vilayetler kurulmaya başlanmıştır⁶². Eyaletlerde yaşanan bu değişim neticesinde Gelibolu Sancağı, Edirne Vilayeti içerisinde yer almaktadır. 1864-1867 yılları arasında Edirne Vilayetini oluşturan sancaklar Silivri, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Filibe, İslimiye şeklinde sıralanmaktadır⁶³. 1867 senesinden Abdülhamid devrinin başlangıcı olan 1876 senesine gelinceye değin Gelibolu, Edirne Vilayetine dâhil bir sancak olmuştur. Abdülhamid devrinin başında Edirne Vilayeti; Tekfurdağı, Gelibolu, Filibe, İslimye sancaklarından oluşmaktadır⁶⁴.

Gelibolu Sancağı 1876-1909 yılları boyunca da Edirne Vilayeti içerisinde yer almıştır. Sancağa bağlı kazalar zaman içerisinde farklılık göstermiştir. 1876 senesine ait Edirne Vilayeti Salnamesine bakıldığında Gelibolu Sancağının, Gelibolu, Enez, Gümülcine, Şarköy ve Keşan kazalarından meydana geldiği görülmektedir⁶⁵. 1878'de ilk olarak Gümülcine kazası sancaktan ayrılarak daha önceden bağlı bulunduğu Drama Sancağına nakledilmiştir⁶⁶. 93 Harbi'nin ardından meydana gelen gelişmeler ve Drama Sancağının Şarki Rumeli'ye yakınlığı göz önüne alındığında gerçekleşen bu nakil stratejik bir hamle olarak yorumlanabilir. Nitekim daha sonra sancak statüsüne yükseltilecek olan

⁶¹ Ela Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ, 2017, ss.40.

⁶² Mustafa Gençoğlu, a.g.e., ss.34,35.

⁶³ Ela Özkan, a.g.t., s.121.

⁶⁴ a.g.t. s.121. ; Haluk Kayıcı, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne, 2013, s.40.

⁶⁵ SVE, 1293/1876, ss.76-79.

⁶⁶ BOA. İ.ŞD. Nr.41/2166. 15 Şevvâl 1295/12 Ekim 1878.

Gümülcine’de, Şarki Rumeli’ye sınır olması sebebiyle mutasarrıflık maaş ve devriye ücretlerinin attırıldığı görülecektir⁶⁷.

1878 itibariyle Gümülcine kazasının Gelibolu Sancağından ayrılmasının ardından 1881 senesine kadar sancak; Gelibolu, Enez, Keşan, Şarköy kazalarından meydana gelmektedir. 1881’de Şarköy kazasının Mürefte’ye nakli düşünülmüş olsa da Şarköy kazası ahali tarafından gelen şikâyetler neticesinde bu karardan vazgeçilmiştir. Bunun neticesinde Mürefte’ye de bir kaymakam atanarak kaza statüsüne yükseltilmesine karar verilmiştir⁶⁸. Böylece 1881 itibariyle Mürefte, kaza statüsüyle Gelibolu Sancağı dâhilinde yer almaya başlamıştır.

Tablo 1

Gelibolu Sancağına bağlı kazalar-1876-1909 yılları arasında

Yıllar	Bağlı Kazalar				
1876-1878	Gelibolu Kazası	Enez Kazası	Gümülcine Kazası	Şarköy Kazası	Keşan Kazası
1878-1881	Gelibolu Kazası	Enez Kazası	-	Şarköy Kazası	Keşan Kazası
1881-1885	Gelibolu Kazası	Enez Kazası	Mürefte Kazası	Şarköy Kazası	Keşan Kazası
1885-1892	Gelibolu Kazası	-	Mürefte Kazası	Şarköy Kazası	Keşan Kazası
1892-1909	Gelibolu Kazası	Eceabad Kazası	Mürefte Kazası	Şarköy Kazası	Keşan Kazası

1885’te Enez kazasının boğazın haricinde bulunup Akdeniz’e (Ege’ye) kıyısı olması, hem de Gümülcine Sancağına yakın olmasından dolayı Gümülcine Sancağına bağlanmasına karar verilmiştir⁶⁹. Böylece daha önceleri Gümülcine ve Enez’i kaza statüsüyle bünyesinde bulunduran Gelibolu Sancağının sınırlarının küçüldüğü görülmektedir. 1892 tarihinde Eceabad nahiyesinin kaza halini alarak Gelibolu Sancağına bağlanmasından sonra sancak son halini almış bulunmaktadır⁷⁰. Buna göre Gelibolu Sancağı; Gelibolu, Keşan, Şarköy, Mürefte ve Eceabad kazalarından meydana gelen bir sancak halini almıştır.

⁶⁷ BOA. DH. ŞFR. Nr.110/84. 3 Safer 1295/6 Şubat 1878.

⁶⁸ BOA. İ.ŞD. Nr.53/2957. 21 Safer 1298/23 Ocak 1881.

⁶⁹ BOA. ŞD. Nr.1912/32. 7 Muharrem 1302/27 Ekim 1884.

⁷⁰ BOA. İ.DH. Nr.1265/99487. 2 Şaban 1309/ 2 Mart 1892.

Tablo 2

Gelibolu Sancağındaki emlakların sayısı-1884 yılı⁷¹

İsim	Adet	İsim	Adet
Mahakim-i Şer'îye	6	Değirmen	475
Hükümet Konağı	6	Çiftlik	42
Kışlay-ı Hümayun	1	Ahır	872
Emlak Emiri	1	Silahhane	2
Hastane	1	Fabrika	4
Telgrafhane	6	Ambar	59
Hapishane	6	Yağhane	43
İskele	4	Debbağhane	45
Fener	4	Çömlekçi	6
Debbağ	1	Arsa	2.606
Karantina	3	Sebze Bahçesi	641
Belediye Dairesi	5	Taş Ocağı	-
Karakolhane	7	Harman Yeri	1.100
Hane	18.334	Şimendifer Merkezi	2
Dükkân	2.886	Kiremithane	104
Mağaza	-	Dalyan	4
Fırın	131	Ağıl	90
Han	39	Koru	21
Hamam	20		

2.1.1.Gelibolu Kazası

Gelibolu Sancağının merkez kazası konumunda olan Gelibolu kazası 1883 senesi Edirne Vilayeti Salnamesine göre İpsala, Bolayır ve Tayfur nahiyelerinden meydana gelmektedir⁷². Bu durum 1886 senesine kadar devam etmiştir ancak 1886 senesinde İpsala nahiyesi, Gümülcine Sancağının Sofulu kazasına⁷³ dâhil edildiği gibi Gelibolu kazasına da Eceabad nahiyesi dâhil olmuştur⁷⁴. 1888 senesinde ise Şarköy kazasına bağlı Evreşe nahiyesi Gelibolu kazasına bağlanmıştır. Evreşe nahiyesinin yollarının dağlık ve taşlık olmasından ve kış mevsiminde Kavak Nehri'nin geçişi imkân vermemesinden dolayı, ahalinin merkez kaza olan Gelibolu kazasına bağlanmak için bir arzuhalde bulunmasının ardından Evreşe nahiyesi ile birlikte Şarköy'e bağlı üç köy ve bir çiftlik Gelibolu kazasına dâhil edilmiştir⁷⁵. 1892 senesine kadar Gelibolu kazası Eceabad, Evreşe, Bolayır ve Tayfur

⁷¹ SVE, 1301/1884, s.253.

⁷² SVE, 1300/1883, ss.185,187.

⁷³ SVE, 1303/1886, s.205.

⁷⁴ SVE, 1303/1886, s.278.

⁷⁵ BOA. DH. MKT. Nr.1516/111. 17 Şevvâl 1305/27 Haziran 1888. Evreşe nahiyesi 1888 senesinde Gelibolu kazasına dâhil edilmesine rağmen Edirne Vilayeti Salnamelerinde ancak 1892 senesine kadar Şarköy

nahiyelerinden meydana gelmektedir. 1892 senesinde Eceabad nahiyesinin kazaya dönüştürülmesiyle Gelibolu kazası da son halini almıştır.

Tablo 3

Gelibolu kazası Müslüman mahalleleri isimleri-1841 yılı⁷⁶

Aişe Hatuna	İbn-i Cemşid	Aişe Sultan
Küçük Sofu	Cami-i Atik	Kalenderhane
Debbağan	Kul Hızır	Emir Paşa
Kapudan	Gelincik	Keçeci Hacı
Hacı Koçak	Kırımlı Hızır	Hacı Fakih
Kinise	Hacı Dizdar	Küçük Hacı İslam
Hoca Şems ma'a Kılbudancık	Mesih Paşa	Haceği
Mütevelli	Hallaç Hüseyin	Sofuca Halil
Haracı Hamza	Sinan Beğ	Hoca Hamza
Suyağı	Hüdavendigar	Temürtaş
Hacı Mustafa	Tanrıvermiş	Hacı Yakup
Tat Ahmet	İbn-i Benna	Uzunca İbrahim
İbn-i Adil	Yağzı Hızır ma'a Hacı Mürsel	İbn-i Hasancık
Yahşizade	İbn-i Katip	

Gelibolu kazasında 12 camii ve 4 mescid bulunmaktadır gayrimüslim nüfusun ibadetlerini yerine getirebilmeleri için ise 6 kilise ve 2 de havra bulunmaktadır. Bu camilerden birisi II. Murad tarafından Gelibolu Fatih Süleyman Paşa Hazretleri namına inşa ettirilmiştir⁷⁷. Süleyman Paşa Camisi sultan II. Abdülhamid döneminde bir tamirat geçirmiştir. 1888 senesinde caminin yan ve kible duvarları üzerindeki tavanın tamiri için 85.815 kuruşluk bir harcama gerçekleşse de bu harcama gerekli tamirat için yeterli olmamış ve 104.300 kuruş daha ek harcama yapılmasına izin verilmiştir⁷⁸. 1890 senesinde tamirata devam eden cami için 157.900 kuruşluk bir harcama daha gerçekleşmiştir⁷⁹. Ayrıca tamiratın ardından 3.690 kuruşluk bir harcamayla camide bulunan eski kilimler

kazasına bağlı bir nahiye olarak gösterilmiştir. Ancak 1893 senesi salnamesinde Gelibolu kazasına dâhil olarak gösterilmeye başlanmıştır.

⁷⁶ Gürkan Gül, 19. *Yüzyılın İlk Yarısında Gelibolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*, Uşak Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2021, ss.26-27.

⁷⁷ SVE, 1309/1892. s.330.

⁷⁸ BOA. İ.DH. Nr.1111/86965. 17 Rebi'ü'l-evvel 1306/21 Kasım 1888.

⁷⁹ BOA. İ.DH. Nr.1173/91675. 25 Receb 1307/17 Mart 1890.

yenilenmiştir⁸⁰. Süleyman Paşa'nın Bolayır'da bir türbesi de bulunmaktadır. Sultan I.Murad tarafından 1360 inşa ettirilen türbe 1879-1880 senelerinde sultan II.Abdülhamid tarafından tamir ettirilmiştir⁸¹. Ayrıca 1888 senesinde vefat eden Namık Kemal, vasiyeti üzerine 1889 senesinde bu türbe yanında yaptırılan mezara defnedilmiştir. Mezarın projesi ünlü şair Tefvik Fikret tarafından çizilmiş ve sultan Abdülhamid tarafından Süleyman Nazif'e yaptırılmıştır⁸². Süleyman Paşa'nın silah arkadaşı meşhur Ece Bey'in mezarı da Gelibolu'da burada bulunmaktadır. Ayrıca Bolayır'ın arka tarafında bulunan geniş bir ova Ece Bey'in anısına Ece Ovası ismiyle anılmaktadır.⁸³.

Tablo 4

Gelibolu kazası gayrimüslim mahalleleri isimleri-1848 yılı⁸⁴

Ayanikola	İbn-i Adil Tabi-i Ayayorgi	Ayadimitri
Ayayorgi	Küçük Hacı Tabi-i Ayayorgi	Müslim Kıptıyan
Balık Pazarı	Tanrıvermiş Tabi-i Ayanikola	Ermeniyan
Yahudiyan	Temürtaş Tabi-i Ayanikola	Yahşızade Tabi-i Ayayorgi
Yabancıyan	Gelincik Tabi-i Ayanikola	Hacı Yahup Tabi-i Ayadimitri
		Hacı Keçeci Tabi-i Ayadimitri

Ayrıca kaza dâhilinde birçok şehit ve âlim kişinin mezarı bulunmaktadır. Meşhur Yazıcıoğlu Mehmed⁸⁵ ve kardeşlerinin mezarı burada bulunmakta ve mezarın yakınında bir de çilehane yer almaktadır. Mehmet Efendi bir kayanın altında bulunan oyuğa zaman zaman inzivaya çekildiği için buranın ismi *çilehane* olarak anılmaktadır. Mehmet Efendi, meşhur *Muhammediye* isimli eserini bu çilehanede inzivaya çekilerek 7 yıl gibi bir sürede tamamladığı düşünülmektedir⁸⁶.

⁸⁰ BOA. BEO. Nr.221/16547. 1 Zilhicce 1310/16 Haziran 1893.

⁸¹ Osman Ülkü, *Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1998, s.66.

⁸² a.g.t., s.119.

⁸³ SVE, 1309/1892. ss.332-333.

⁸⁴ a.g.t., Ss.29-30.

⁸⁵ Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin doğum tarihi bilinmese de Evreşe'de doğduğu düşünülmektedir. Dini ve manevi eğitimini tamamladıktan sonra çevresi tarafından dini ve tasavvufi bir otorite olarak değer görmüştür. Gelibolu Namazgâhı yakınında büyük bir kayaya oyulmuş iki hücreden oluşan Çilehanesinde yaşamaya başlamıştır. *Muhammediye* isimli meşhur eserini burada yazdığı düşünülmektedir. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi 1451 senesinde Gelibolu'da vefat etmiştir. Mustafa İsmet Uzun, "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi", *TDVİA*, Cilt:43, İstanbul, 2013, ss.362-363.

⁸⁶ Osman Ülkü, a.g.t., s.58.

Önemli yapılardan bir diğeri 1860 senesinde yaptırılan Gelibolu Mevlevihanesi'dir. Bir mescit, bir kütüphane, altmış odalı harem dairesi, yemekhane, han ve mektepten oluşan Mevlevihane geniş bir avlu üzerine kurulmuş olsa da günümüze bu yapılardan yalnızca semahnane-türbe yapısı ayakta kalabilmiştir. Mevlevihane III. Mustafa, III. Selim, Abdülmecid ve II. Abdülhamid devirlerinde çeşitli tamiratlar geçirmiştir⁸⁷. Yer alan diğer yapılara bakıldığında; kütüphane, iç limanda tamir edilen 1 havuz ve 1 kule, 11 tekke ve Sultan Abdülhamid tarafından tamir ettirilen Mevlevi Dergâhı, birçok çeşme ve sebil, muvakkithane, saat kulesi, hükümet konağı, telgrafhane, adliye, belediye, jandarma ve sahil boyunca askeri rüsumat ve karantina daireleri bulunmaktadır. Ayrıca gazino, gazhane, tekel idaresi, 10 fabrika, 4 hotel, 4 han, 7 hamam, 19 yel değirmeni, 1 karakol, 1 çömlekhane kazanın öne çıkan diğer yapıları olarak göze çarpmaktadır⁸⁸. Bunun yanı sıra Gelibolu'da Kırım Harbi esnasında vefat eden 5.000 kadar Fransız askerinin defnedildiği bir mezarlık bulunmaktadır⁸⁹.

2.1.2. Şarköy Kazası

Şarköy kazası Evreşe ve Ovamüsteceb isimli iki nahiyeden oluşmaktadır. 1888 senesinde Evreşe nahiyesinin Gelibolu kazasına bağlanmasıyla birlikte kaza dâhilinde sadece Ovamüsteceb nahiyesi var olmuştur. Kazada o tarihten itibaren 16 Müslüman ve 11 Hristiyan köyü yer almaktadır. Kaza dâhilinde 624 hane bulunmaktadır. Halkın ibadetlerini yerine getirebilmeleri için 7 camii ve 20 kilise vardır. Kazada öne çıkan diğer mimari yapılar; 6 han, 2 hamam, 29 değirmen, 2 fabrika ve birer tane hükümet konağı, karantina, telgrafhane, rüsumat dairesi şeklindedir.

Şarköy kazası üzümleriyle ünlenmiştir. Nitekim kazada 3000 bağ ve 9 da bahçe bulunmaktadır. Yetiştirilen üzümler özellikle şarap imalatında elverişli olmasından dolayı Avrupa'ya ihraç edilmiş ve bölge ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Kazada senelik yaklaşık 4 milyon kıyye kadar şarap, rakı ve konyak imal edilmektedir⁹⁰. Şarköy kazasında

⁸⁷ a.g.t., ss.52-53.

⁸⁸ SVE, 1309/1892. s.330.

⁸⁹ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.92/36. 25 Zilhicce 1310/10 Temmuz 1893.

⁹⁰ SVE, 1317/1901, s.481.

göze çarpan bir diğer unsur bölgede bulunan madenlerdir. Bölgede altın, gümüş, platin, cıva, kurşun, demir, kalay, bakır, çinko, kobalt, nikel, krom gibi madenler çıkartılmaktadır⁹¹. Kazanın başlıca zirai mahsulleri kızılca, çavdar, mısır, darı, susam, arpa, yulaf, kuşyemi, burçak, anason, soğan ve zeytindir. Bunun yanı sıra kilim ve minder örtüsü imal edilmektedir⁹².

2.1.3. Keşan Kazası

Keşan kazası, Paşayığit, Grebene ve Suluca nahiyeleri ile 55 köy ve 9 mahalleden oluşan bir başka kazadır. Burada toplam 3.667 hane bulunmaktadır. Kaza dâhilinde Müslüman ahalinin yanı sıra Rum, Bulgar ve Kıpti nüfus yaşamaktadır. Kazada 4 camiinin yanı sıra bir de mescid bulunmaktadır. Bu camiler; Hersekzade Ahmet Paşa tarafından yaptırılan Büyük Cami, Hacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılan Yeni Cami, Behram Bey tarafından yaptırılan Orta Cami şeklinde sıralanabilir. Bir de kasaba içerisinde Mehmet Esbât Bey tarafından yaptırılan bir cami mevcuttur. Kâgir bir hükümet konağı ile birlikte hapisane, jandarma dairesi, belediye, telgraf ve posta daireleri mevcuttur. Keşan'da hastane ve depo olmayıp 1 şadırvan, 15 çeşme, buharla çalışan 1 un fabrikası, 32 yel değirmeni, 1 çömlekhane ve 3 taş ocağı ve kömür madeni bulunmaktadır. Gelibolu Caddesinde ve Korudağı'nda dört, İbrice İskelesi'nde bir adet, Malkara Caddesi üzerinde bir adet olmak üzere altı adet karakol vardır. Keşan'ın Edirne Caddesi üzerinde bir adet gayet sağlam kâgir, üç gözlü bir köprü bulunmaktadır. Ayrıca üç adet Gelibolu Caddesinde, üç adet Cisri, İpsala ve Enez Caddelerinde kâgir köprü bulunmaktadır. Keşan Ovası'ndan Türkmen Köyü tarafına giden yolda Bayram Bey isimli bir köprü vardır. İbrice İskelesi Caddesinde ve Mercan Köyünde iki ve Beğendik ve Pazaryeri Köyleri tarafında ise üç köprü mevcuttur. Bu köprülerin hangi tarihlerde ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir.

Keşan kazasının Saros körfezi tarafında bulunan İbrice isimli bir iskelesi mevcuttur. Bazı seneler bu iskeleden 8-10 bin kile buğday ve 4-5 bin kile kuş otu ihracı olmaktadır.

⁹¹ Edirne Vilayet Salnamesi, 1309/1892, s.339.

⁹² SVE, 1317/1901. s.481.

Kazanın ithalatı ise Gelibolu'da bulunan büyük iskele aracılığıyla gerçekleşmektedir. Gelibolu kasabasından buraya kahve, şeker, pirinç ve bunlara mümessil mallar gelmektedir. Kazanın zirai üretimine bakıldığında; arpa, buğday, çavdar, burçak, mısır, alef, kaplıca, keten tohumu, susam ve kuş otu öne çıkmaktadır. Kazada üzüm mahsulatı da yer almasına karşın Şarköy kazası kadar bol olmayıp, gayrimüslim ahaliden bağı olanların kendi hanelerine yetecek kadar şarap imal ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra kazada kilim imal edilmekte ise de ancak kaza dâhiline yetecek kadar üretim yapılmaktadır⁹³.

2.1.4. Mürefte Kazası

Sancak merkezine 12 saatlik uzaklıkta yer alan Mürefte kazası Marmara denizi sahilinde bulunmaktadır. Kazada 9 Hristiyan ve 5 Müslüman olmak üzere 14 köy mevcuttur. Ayrıca Ganoz ve Kestanbolu isimli iki nahiyesi vardır. Bölgede yaşayan ahali genellikle geçimini gemicilik, bağcılık ve ziraat ile sağlamaktadır. Kazada 12 çeşme, 1 su değirmeni, 1 hamam, 1 han, 1 fırın, 5 dükkân bulunmaktadır. Bu yapılar Müslüman ahali tarafından idare olunmaktadır. Buradan elde edilen gelir kazada bulunan cami, mescid, iptidai mektebi, çeşmelerin tamiratı ve yollarının muhafazasına harcanmaktadır. Kazanın belediye idaresi 1886 senesine kadar kiralık bir binada bulunurken daha sonra iskele tarafında bir belediye binası inşa ettirilmiştir⁹⁴.

Mürefte kazasının arazisi iki kısım şeklinde taksim edilebilir. Kazanın bir kısmı ovadır. Bu bölgede yaşayan ahali genellikle çiftçilikle uğraşmaktadır. Burada hububat olarak buğday, arpa, yulaf, burçak ve kuşyemi yetişmektedir. Kazanın diğer kısmı Mürefte ile Ganoz nahiyelerini teşkil eden kısımdır. Burası genelde bahçeliktir ve hububat tarımı azdır. Ancak Mürefte bahçeleri herkes tarafından bilinen bir şöhrete sahiptir. Armut, ayva ve şeftalinin yanı sıra kazanın başlıca mahsulatı üzümdür. Bölgede Yapıncak ve Karalahna olmak üzere iki çeşit üzüm yetişmektedir. Özellikle Karalahna üzümü çok revaçtadır ve hemen herkesin bağında bulunmaktadır. Bu üzümün taze hali lezzetli olduğu gibi şarabı da oldukça lezzetlidir⁹⁵. Nitekim kazada senelik 5.404.975 kilo şarap üretilmektedir. Ayrıca

⁹³ SVE, 1309/1892, ss.340-342.

⁹⁴ SVE, 1309/1892, s.348.

⁹⁵ SVE, 1309/1892, s.345.

Mürefte Düzü namıyla 499.877 kilo rakı imal edilmektedir. Üretilen bu şarap ve rakı kaza dâhilinde tüketildiği gibi İstanbul'a ve Avrupa'ya da nakledilmektedir⁹⁶.

Mürefte kazasının üretimine katkı sağlayan 10 beygir gücünde iki taşlı bir dakik fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca 10 adet tuğla ve kiremit imalatına mahsus modern bir makine vardır. Buradan senelik 17 milyon Avrupa tipi delikli tuğla imal edilmektedir. Bunun yanı sıra 71 adet eski tip imalat yapan kiremit ve tuğlahane mevcuttur ve senelik 10 milyon eski tip kiremit ile üç milyon tuğla üretilmektedir. 33 adet çanak-çömlekhane ve 9 testihane senelik 660.000 çanak-çömlek ile 90.000 testi imal edilmekte ve bunlar ülkenin çeşitli yerlerine nakledilmektedir. Kazanın Kestanbolu ve Yenice nahiyelerinde ise ipek minder örtüsü, yastık yüzleri, ihram ve bir çeşit kilim dokunmaktadır⁹⁷.

2.1.5. Eceabad Kazası

Eceabad'ın seneler içerisinde Gelibolu ile Kale-i Sultaniye arasında yer değiştirdiği görülmektedir. 1878 senesinde nahiye statüsü ile Gelibolu sancağına bağlanan Eceabad⁹⁸ Gelibolu'ya bağlandıktan sonra bir ara Kale-i Sultaniye'ye bağlanmıştır. Bu durumdan hoşnut olmayan Eceabad ahali İstanbul'a yazdıkları bir arzuhal ile eskiden olduğu gibi tekrar Gelibolu Sancağına dâhil edilmek istediklerini belirtmişlerdir⁹⁹. Verilen bu arzuhal üzerine Eceabad nahiyesi 1885 senesinde yeniden Gelibolu kazasına bağlanmıştır. Bunun ardından nahiyeye toplamda 800 kuruşluk maaşla Bozkır kaymakamı Hüseyin Efendi atanmıştır¹⁰⁰.

Eceabad nahiyesinin Gelibolu'ya ilhakına Şura-yı Devlet tarafından karar verilmesine rağmen kararın uygulamaya konulmasında bazı gecikmeler görülmüştür. Bu durum halk tarafından şikâyetlere sebebiyet vermiştir¹⁰¹. Eceabad'ın Gelibolu'ya bağlanmasının ardından bu kez 1890 senesinde yine ahali tarafından bir arzuhal yazılarak

⁹⁶ SVE, 1309/1892, s.349.

⁹⁷ SVE, 1309/1892, s.349.

⁹⁸ BOA. ŞD. Nr. 1910/2. 24 Zilhicce 1295/19 Aralık 1878.

⁹⁹ BOA. DH. MKT. Nr.1347/92. 10 Şevvâl 1302/23 Temmuz 1885.

¹⁰⁰ BOA. ŞD. Nr.1912/47. 29 Şevvâl 1302/11 Ağustos 1885.

¹⁰¹ BOA. DH. MKT. Nr.1436/56. 13 Zilka'ade 1304/3 Ağustos 1887.

bu defa da Eceabad'ın Kale-i Sultaniye'ye bağlanması istenmiştir¹⁰². Bu durum nihayet Eceabad'ın nahiye statüsünden kaza statüsüne geçirilmesiyle son bulmuştur. Eceabad 1892 senesinin mart ayından itibaren kaza haline dönüştürülerek üçüncü sınıftan bir kaymakamlık teşkil edilmiştir. Kazanın kaymakamlığına ise Kastamonu vilayeti dâhilinde Cide kazası kaymakamı olan Mahmud Nedim Bey atanmıştır¹⁰³.

Merkezi Maydos köyü olan kaza 15'i Müslüman ve 2'si gayrimüslim olan 17 köyden oluşmaktadır. Kaza ahali mimarlık, doğramacılık, oymacılık gibi mesleklerle geçimini sağlamaktadır. İsmi Ece Bey'den alan kazada yeni olarak inşa olunan hükümet konağı, cami, rıhtım bulunmaktadır. Ayrıca belediye dairesi, mektep, kilise, çok sayıda gazino, yel değirmenleri, taş ocağı, iki kiremit ve tuğla ocağı vardır. Eceabad dâhilinde bulunan Kilitbahir Kalesi ve Seddülbahir civarında bulunan kaleler ve istihkâmlar bulunmasından dolayı kazanın önemini açıkça ortaya koymaktadır¹⁰⁴.

2.1.6. Enez (İnöz) Kazası

Enez kazası 3 mahalle, Kocaali isimli bir nahiye ve 19 köyden meydana gelmektedir. Enez, Fatih Sultan Mehmed zamanında fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır. Enez kazası 1885 senesinde Gelibolu merkezine uzaklığı sebebiyle o tarihte sancak statüsünde bulunan Gümölcine'ye bağlı bir kaza halini alacaktır. Kazada hükümet dairesi, telgraf ve postane, gümrük, belediye, reji, duyunu umumiye daireleri vardır ve bu daireler kira ile tutulmuştur. Kazada tekke ve iki cami vardır. Burada her ne kadar mükemmel bir hamam bulunsa da sahipleri tarafından işletilmediğinden boş kalmıştır. 7 adet dükkân, 2 adet küp, testi, çanak-çömlek imal eden fabrika ile dört taşlı bir dakik fabrikası mevcuttur. 23 yel değirmeni ve 8 su değirmeni bulunan kazada, kazanın yaklaşık on dakikalık dışında bir de çeşme bulunmaktadır. Kaza merkezi su ihtiyacını bu çeşmeden karşılamaktadır¹⁰⁵.

¹⁰² BOA. DH. MKT. Nr.1742/43. 27 Zilka'ade 1307/15 Temmuz 1890.

¹⁰³ BOA. İ.DH. Nr.1265/99487. 2 Şaban 1309-2 Mart 1892.

¹⁰⁴ SVE, 1309/1892, s.335.

¹⁰⁵ SVE, 1309/1892, ss.319-320.

Kazada toplam 103.908 dönüm arazi, 7 kıta sebze bahçesi ve 783 çayır bulunmaktadır. Kazanın başlıca zirai mahsulatı buğday, arpa, çavdar, mısır, darı, alef, susam, pamuk, kuş otu, fasulye, nohut ve mercimektir. Meşe ve pırnal çalisından oluşan bin dönüm kadar orman arazisi de mevcuttur. Bu ormanlardan senelik 500 araba kadar odun kesilmektedir. Ayrıca 160.000 kg kömür imal edildiği gibi bu kömürün 60.000 kg'ı ihraç edilmektedir. Bunlar haricinde kazada imal edilen senelik 35.000 kadar küp, testi ve ibrik kaza dışına ihraç edilmektedir¹⁰⁶.

2.1.7. Gümülcine Kazası

Gümülcine kazasının bağlı olduğu sancak zaman içerisinde değişiklikler göstermiştir. 1849 senesinde Drama Sancağına bağlı bir kaza konumunda bulunan Gümülcine 1869 senesinde Gelibolu Sancağına bağlanmıştır. Fakat Gümülcine'nin Gelibolu'ya olan uzaklığından dolayı tekrar Drama Sancağına bağlanmasına karar verilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Gümülcine kazasının idari durumu tekrar düzenlenmiş ve Gümülcine Edirne Vilayetine dâhil edilerek Gelibolu Sancağına bağlı bir kaza olmuştur. 1875 senesinde yine Gümülcine'nin Gelibolu'ya uzaklığı sorun teşkil ederek Gümülcine kazası Drama Sancağına bağlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi esnasında bir ara tekrar Gelibolu'ya bağlanmışsa da Rus işgalinden dolayı haberleşme sorunlarının yaşanması üzerine, kaza tekrar Drama Sancağına bağlı hale getirilmiştir. Gümülcine'nin nereye bağlı olacağı konusunda yaşanan sıkıntılar 1883 senesinde Gümülcine'nin sancak statüsüne getirilmesiyle son bulmuştur. 1883 senesinden itibaren Gümülcine Edirne Vilayetine bağlı bir sancak merkezi konumunu almıştır¹⁰⁷.

Gümülcine kazası 32 mahalle ve 149 köyden oluşmaktadır. Kaza dâhilinde Müslüman, Rum, Bulgar, Yahudi, Ermeni ve Kıpti cemaatler yaşamaktadır. Bölgenin Otacı, Bayatlı, Karagözlü, Togancı, ormanları meşhurdur¹⁰⁸. Kazada hapishane, jandarma konağı, telgrafhane, hükümet konağı, askeri daire, belediye dairesi ve belediye tarafından

¹⁰⁶ SVE, 1317/1901, s.470.

¹⁰⁷ Emine Gümüşsoy, "Gümülcine'nin İdari Yapısı ve Nüfusu (1831-1900)", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:21, 2015, ss.215-217.

¹⁰⁸ SVE, 1309/1892, s.224.

idare edilen bir gureba hastanesi ve memleket bahçesi bulunmaktadır. Ayrıca 10 cami, 15 mescid, 9 mektep, 9 medrese, 3 tekke, 3 kilise ve 1 havra, 156 çeşme, 12 köprü, 5 şadırvan, 20 kabristan, 20 türbe, 65 su terazisi, 1 imaret ve kadın erkek için ayrı ayrı olmak üzere bir külhanlı bir de hamam mevcuttur¹⁰⁹.

Gümülcine'nin ova kısmı dağlık kısmına nazaran daha mahsuldardır. Bu bölgede buğday, arpa, mısır, çavdar, alef, nohut, susam, fasulye, bezelye, darı, süpürge, üzüm, zeytin, palamut, karpuz, kavun, kabak gibi mahsuller elde edilmektedir. Balkan kısmında ise bir miktar patates yetiştirilmektedir. Sarraflık, kabak, koyun derisi, badem, ipek gibi ürünlerin ise ticareti yapılmaktadır. Kazada iki adet dakik fabrikası vardır. Bu fabrikalardan biri 30 beygir gücünde, dört taşlı olup 24 saatte 20.000 kg öğütmektedir. Diğer fabrika ise 15 beygir gücünde ve iki taşlı olup 24 saatte 10.000 kg öğütebilmektedir. Bu fabrikaların Gümülcine'de bulunması bölgenin ticaretine de katkıda bulunmuştur. Fabrikalarda üretimi yapılan un, kepek, irmik gibi mallar Selanik, Kavala, İskeçe gibi limanlara sevk edilmektedir¹¹⁰.

Gümülcine kazasında kilim, kuşak, döşemelik, dokuma bezi gibi ürünler üretilse de bu ürünler dışarıya satılacak kadar kaliteli olmadığından ancak kaza dâhilindeki ihtiyacı karşılamaktadır. Fakat burada üretimi yapılan leblebi meşhurdur ve dışarıya da satılmaktadır. Kazada üç de kiremithane bulunmaktadır. Buralardan senelik 310.000 adet kiremit ve 90.000 tuğla imal edilmektedir. Üç adet çömlekhanede beş adet tezgâh bulunmaktadır ve buralarda çanak-çömlek ve testi imali yapılmaktadır. Ayrıca üç adet kireç ocağı vardır, burada elde edilen mamulat kaza dâhilinde sarf olunmaktadır¹¹¹.

Gümülcine'de şarap, rakı ve tütün de imal edilmektedir. Senelik 310.660 kıyye şarap ve senesine göre değişmek üzere 4.637 kıyye rakı üretilmektedir. Bu içkiler hem kaza dâhiline hem de İskeçe ve Karaağaç iskeleleri vasıtasıyla kaza dışına sevk edilmektedir. Bir miktar tütün üretimi yapılsa da çok kaliteli değildir. Bu sebeple burada üretilen tütün Cebel kazasında üretilen tütün ile birleştirilerek senelik yaklaşık 90.000

¹⁰⁹ SVE, 1309/1892, s.227.

¹¹⁰ SVE, 1309/1892, s.225.

¹¹¹ SVE, 1309/1892, s.226.

kıyye kadar tütün elde edilir ve bu tütünün tamamı yabancı devletlere satılmaktadır. Gümölcine'den yabancı devletlere satılan bir diğer ürün ise ipek kozasıdır. Senelik 25.000 kg ipek kozası çıkmaktadır. Bu kozalar kurutularak bir kısmı yabancı devletlere satıldığı gibi bir kısmı da Edirne'ye sevk edilmektedir¹¹².

2.2. Gelibolu Sancağının Mutasarrıfları

Osmanlı Devletinin klasik döneminde sancak yönetimi sancak beyi ve mütesellimler vasıtasıyla gerçekleşirken daha sonraları bu alanda değişimler meydana gelmiştir. Tanzimat'ın ardından taşra idaresinin yeniden yapılanmasını sağlayan 1864 ve 1871 nizamnameleriyle sancağın yönetimi artık mutasarrıfların elinde olacaktır. Esasen mutasarrıf tabiri daha önceleri de kullanılmaktadır. Osmanlı idari teşkilatında bir makamı, görevi elinde bulunduran kişi anlamını taşıyan mutasarrıf kelimesi, 17. Yüzyıldan itibaren sancağa veya livaya gönderilen idareci manasını kazanmaya başlanmıştır¹¹³. 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile beraber mutasarrıflık sancak idarecisi olarak kurumsallaşacaktır¹¹⁴.

1864 Nizamnamesi taşra idaresine önemli değişiklikler getirmiştir. Taşrada yönetimin sağlanması amacıyla idare meclisleri kurulması öngörülmüştür. Nahiyelerde kazalarda idare meclisleri oluşturulacak fakat liva idare meclisi bu meclislerin üst organı olacaktır. Dolayısıyla liva idare meclisleri kaza ve nahiyelerde oluşturulan meclislerin karar ve işlemlerini kontrol etme hakkına sahip olacaktır. Liva idare meclislerini oluşturan kadroya bakıldığında başkanlığını livanın hâkimi olan mutasarrıfın yaptığı görülmektedir. Muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü ve gayrimüslim cemaatlerin dini önderleri meclisin doğal üyeleri konumundadırlar¹¹⁵.

Liva idare meclislerinde halk tarafından seçilen iki Müslüman ve ikisi de gayrimüslim olan temsilciler de yer almıştır. Fakat bu durumun imparatorluğun genelinde

¹¹² SVE, 1309/1892, ss. 226-227.

¹¹³ Ali Fuat Öreñ, "Mutasarrıf", *TDVİA*, Cilt:31, 2006, İstanbul, s.377.

¹¹⁴ a.g.e., ss.378.

¹¹⁵ Musa Çadircı, a.g.e, ss.258,259.

uygulandığı söylenemez. Özellikle gayrimüslim nüfusun dağınık olarak bulunduğu yerlerde gayrimüslim temsilcilerin sayısı ikiden az olmuştur. Bazı yerlerde hiç gayrimüslim temsilci dahi bulunmazken Rumeli vilayetlerindeki livalarda Müslim-gayrimüslim temsilci eşitliğine dikkat edilmiştir¹¹⁶. Meclisin görevlerine bakıldığında mektep, hapishane, hastane gibi kurumların bakım ve onarım, kazaları birbirine bağlayan yolların bakım ve onarımı işleriyle ilgilendiği söylenebilir. Ayrıca vergilerin dağıtılıp toplanması, iltizama verilmesi, hazine gelir kaynaklarının korunması gibi mali sorumlulukları da bulunmaktadır¹¹⁷.

Sancak idaresinde meydana gelen bu düzenlemeler ışığında Gelibolu sancağına bakıldığında 1876-1909 yılları arasında 16 farklı mutasarrıfın görev aldığı görülmektedir. Bazı mutasarrıflar birkaç sene görevde kalırken, bazılarının görev süreleri birkaç ay ile sınırlı kalmıştır. 1876 senesinde Gelibolu'da görevli mutasarrıf Reşat Paşadır. Çatalca Mutasarrıflığı görevinde bulunurken 1875 senesinde Gelibolu Mutasarrıflığına tayin edilmiştir¹¹⁸. 1880'e kadar görev yapan Reşat Paşa'nın hizmetlerinden ötürü üçüncü rütbeden Nişan-ı Âli Osmani ya da Rumeli Beylerbeyi payesiyle ödüllendirilmesi düşünülmüştür. Bunun neticesinde 1878 senesinde Rumeli Beylerbeyi payesiyle ödüllendirilecektir¹¹⁹. Reşat Paşa'nın görev sürecindeki idari memurlar naip, müftü, tahrirat müdürü, evkaf muhasebecisi ve muhasebeci olmak üzere sıralanmaktadır. İdare meclisinde ise idari memurlara ek olarak cemaatten seçilen temsilciler de yer almışlardır¹²⁰.

Gelibolu mutasarrıfı Reşat Paşa 1880 senesinde görev yerinin değiştirilmesini istemiş ve bu isteği doğrultusunda Kale-i Sultaniye mutasarrıfı Abdi Efendi ile görev yerleri değiştirilmiştir¹²¹. Böylece Ocak 1880'de Abdi Efendi Gelibolu Mutasarrıfı olarak göreve gelmiştir. Ancak Reşat Paşa'nın görevden ayrılmasından sonra iki sene içerisinde üç farklı mutasarrıfın görev yaptığı görülmektedir. Abdi Efendinin ardından aynı sene

¹¹⁶ İlber Ortaylı (2011), a.g.e, s.81.

¹¹⁷ Musa Çadırcı, a.g.e., s.259.

¹¹⁸ BOA. İ.DH. Nr. 715/49973. 21 Zilhicce 1292/18 Ocak 1876.

¹¹⁹ BOA. İ.DH. Nr. 776/63175. 29 Zilka'ade 1295/24 Kasım 1878.

¹²⁰ SVE, 1293/1876, s.131

¹²¹ BOA. İ.DH. Nr. 796/64601. 21 Muharrem 1307/17 Eylül 1889.

içerisinde Kadri Bey göreve gelmiş ve yine aynı sene içerisinde görevden ayrılmıştır¹²². Kadri Bey'den boşalan Gelibolu Mutasarrıflığı görevine Selanik Adliye Müfettişliği görevinde bulunan Tahsin Efendi tayin edilmiştir¹²³. Haziran 1880'de göreve gelen Tahsin Efendi iki yıl görev alacaktır.

Haziran 1882'de Tahsin Efendi'nin Gelibolu Mutasarrıflık makamından ayrılmasının ardından, Adana merkez mutasarrıfı olan Nuri Bey onun yerine atanmıştır¹²⁴. Kendinden önce Gelibolu Mutasarrıflığı yapan son isimlere nazaran görev süresi daha uzun sürecek olan Nuri Bey, 1888 senesine kadar mutasarrıflık görevini sürdürecektir. Bu dönem idari memurlara bakıldığında mutasarrıfın yanında naip, müftü, muhasebeci, tahrirat müdürü, defter hakanı memuru, aşar müdürü ve evkaf müdürünün görev aldığı görülmektedir. İdare meclisinde ise mutasarrıf, muhasebeci, tahrirat müdürü, kâtipler yer almıştır. Bunların yanı sıra Rum cemaatinin lideri konumundaki Rum piskoposu ile Müslim ve gayrimüslim temsilciler yer almıştır.

Tablo 5

Gelibolu İdari Memurları-1883 Yılı¹²⁵

Mutasarrıf Nuri Efendi	Naip Halit Efendi
Müftü Mustafa Sıdkı Efendi	Muhasebeci Talat Efendi
Tahrirat Müdürü Faik Efendi	Defter Hakanı Memuru Rıfat Efendi
Aşar Müdürü Zihni Efendi	Evkaf Müdürü Ahmet Efendi

Aralık 1888'de Gelibolu mutasarrıfı Nuri Paşa, Sakız mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Onun yerine ise Adalar kaymakamlığı görevinde bulunan Haşmet Bey görevlendirilmiştir¹²⁶. Nuri Paşa'nın ardından Gelibolu mutasarrıflığı görevine tayin edilen kişilerin görev süreleri pek uzun sürmemiştir. Göreve gelenler birkaç sene görevde kalmış ardından yerlerine farklı isimler tayin edilmiştir.

¹²² BOA. İ.DH. Nr. 1295/101879. 21 Recep 1307/13 Mart 1890.

¹²³ BOA. İ.DH. 807/65269. 22 Receb 1297/30 Haziran 1880.

¹²⁴ BOA. İ.DH. 854/68504. 25 Receb 1299/12 Haziran 1882.

¹²⁵ SVE, 1300/1883, s.178.

¹²⁶ BOA. İ.DH. Nr.1112/8983

Tablo 6

Gelibolu İdare Meclisi Üyeleri-1883 Yılı¹²⁷

Reis Mutasarrıf Nuri Efendi	
Müftü Mustafa Sıdkı Efendi	Mustafa Efendi
Rum Piskoposu Efendi	Ali Bey
Muhasebeci Talat Efendi	Atıf Bey
Tahrirat Müdürü Faik Efendi	Hacı Mina Efendi
Baş Kâtip Hüseyin Efendi	Hacı Necvar Efendi
	Rıfka Hüseyin Efendi

Haşmet Bey 1888’de atandığı mutasarrıflık görevini 1891’de İsmail Kemal Bey’e bırakmıştır. Ancak İsmail Kemal Bey görev yerine bir müddet geç gitmiş hatta görevinin başına geçmeyeceği düşünülerek yerine başkasının tayini dahi hazır edilmiştir¹²⁸. Ancak başka birisinin tayin edilmesine gerek kalmadan İsmail Kemal Bey görevinin başına geçse de görev süresi bir hayli kısa sürmüştür. 1891 Aralık ayında yerine Cemil Bey atanmıştır¹²⁹. 1893 yılına kadar görevini sürdüren Cemil Bey 1893’te Biga Sancağı Mutasarrıflığına nakledilince onun yerine Abdülmuin Paşa atanmıştır¹³⁰. Abdülmuin Paşa mutasarrıflık görevini iki yıl sürdürdükten sonra 1895’te görevinden azledilmiştir. Onun gidişiyle Karesi Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Sarım Bey Gelibolu mutasarrıflığına tayin edilmiştir¹³¹. İbrahim Sarım Bey’in görev süresi Gelibolu’da görev alan diğer mutasarrıflara nispeten daha uzun sürmüştür. Nitekim İbrahim Sarım Bey 1903 senesine kadar görevde kalacaktır.

Tablo 7

Gelibolu İdare Meclisi Üyeleri-1895 Yılı¹³²

Reis Mutasarrıf İbrahim Sarım Efendi	
Naip Hacı Rıza Efendi	Mustafa Daniş Efendi
Muhasebeci Abdülhamid Efendi	Atıf Bey
Tahrirat Müdürü Tevfik Efendi	Asaf Efendi
Müftü Adil Efendi	Dimitri Efendi
Rum Piskoposu Efendi	Hacı Semarebe Efendi
Baş Kâtip İhsan Bey	Ohannes Efendi
Katib-i Sani Münib Bey	

¹²⁷ SVE. 1300/1883, s.178.

¹²⁸ BOA. İ.DH. Nr.1236/96818. 19 Zilhicce 1308/26 Temmuz 1891.

¹²⁹ BOA. İ.DH. Nr. 1255/98481. 15 Cemâziye’l-evvel 1309/17 Aralık 1891.

¹³⁰ BOA. BEO. Nr. 180/13459. 17 Ramazan 1310/4 Nisan 1893.

¹³¹ BOA. BEO. Nr. 624/46753. 23 Zilka’ade 1312/18 Mayıs 1895.

¹³² SVE, 1311/1895, s.192.

1903 Nisan ayında Trablusşam mutasarrıfı Abdülgani Paşa ile İbrahim Sarım Bey'in görev yerleri değiştirilmiştir¹³³. Böylece İbrahim Sarım Bey'in uzun Gelibolu mutasarrıflık görevi sona ererken Abdülgani Paşa göreve gelmiştir. 1907'ye kadar görevde kalacak olan paşa, mutasarrıflık görevi sırasında hac vazifesini de yerine getirmiştir¹³⁴.

1907'de Abdülgani Paşa'nın görevi son bulunca Gelibolu mutasarrıflığında bir istikrarsızlık söz konusu olmuştur. 1909 yılına gelinceye kadar 3 yıllık süreçte 5 farklı mutasarrıf görev almıştır. 1907'de mutasarrıflığa Cemal Bey'in¹³⁵ gelişinin ardından sırasıyla Mustafa Emin Rauf Bey¹³⁶, İsmail Paşa¹³⁷, Haydar Bey¹³⁸ ve Mustafa Naili Bey¹³⁹ Gelibolu mutasarrıflığı görevinde bulunmuşlardır. Mustafa Naili Bey Ekim 1910'a kadar görevde kalacaktır¹⁴⁰.

Tablo 8

Gelibolu Sancağı Mutasarrıfları-1876-1909 Yılları Arasında

Mutasarrıflar	Görev Süreleri
Reşat Paşa	Mart 1875-Ocak 1880
Abdi Efendi	Ocak 1880- ?
Kadri Efendi	?-Haziran 1880
Tahsin Efendi	Haziran 1880-Haziran 1882
Nuri Efendi	Haziran 1882-Aralık 1888
Haşmet Efendi	Aralık 1888-Temmuz 1891
İsmail Kemal Bey	Temmuz 1891-Aralık 1891
Cemil Bey	Aralık 1891-Mart 1893
Abdülmuin Paşa	Mart 1893-Mayıs 1895
İbrahim Sarım Paşa	Mayıs 1895-Nisan 1903
Abdülgani Paşa	Nisan 1903-Temmuz 1907
Cemal Bey	Temmuz 1907-Ağustos 1908
Mustafa Emin Rauf Bey	Ağustos 1908-Eylül 1908
İsmail Paşa	Eylül 1908-Temmuz 1909
Haydar Bey	Temmuz 1909-Kasım 1909
Mustafa Naili Bey	Kasım 1909-Ekim 1910

¹³³ BOA. BEO. Nr. 1835/137584. 18 Muharrem 1320/27 Nisan 1902.

¹³⁴ BOA. Y.A.RES. Nr.132/73. 11 Recep 1323/11 Eylül 1905.

¹³⁵ BOA. Y.A.RES. Nr. 147/84. 20 Cemâziye'l-evvel 1325/1 Temmuz 1907.

¹³⁶ BOA. BEO. Nr. 3387/253962. 5 Şaban 1326/2 Eylül 1908.

¹³⁷ BOA. BEO. Nr. 3395/254614. 17 Şaban 1326/14 Eylül 1908.

¹³⁸ BOA. İ.DH. Nr. 1476/4. 19 Cemâziye'l-âhir 1327/8 Temmuz 1909.

¹³⁹ BOA. BEO. Nr. 3664/274798. 5 Zilka'ade 1327/ 18 Kasım 1909.

¹⁴⁰ BOA. BEO. Nr. 3816/286154. 21 Şevvâl 1328/26 Ekim 1910.

2.3.Gelibolu Kazası Belediyesi

Osmanlı Devleti'nde belediyeciliğin ilk örneği II. Mahmud devrinde İstanbul'da görülürken taşrada ilk belediye yapılanmaları 1864 Vilayet Nizamnamesi ile meydana gelmiştir. II. Abdülhamid devrinde Gelibolu kazası belediyesine baktığımızda 1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesine göre görevli belediye reisinin Bahşi Efendi olduğu görülmektedir¹⁴¹. 1883 senesinde yayımlanan salnameye göre Gelibolu kazasında belediye reisliği görevinde bulunan Mustafa Efendi 1892 senesine kadar görev alacaktır¹⁴². Ancak Mustafa Efendinin belediye reisliği sırasında 1884 senesinde yerine belediye reis vekili göreviyle Panyod Efendinin bulunduğu görülmektedir¹⁴³. Mustafa Efendinin yerine 1895 ile 1898 yıllarında Mustafa Asım Efendi¹⁴⁴ görev alırken 1899 senesinde Rıza Beyin belediye reisliği görevinde bulunduğu görülmektedir¹⁴⁵.

Tablo 9

Gelibolu Belediye Dairesi-1890 yılı

Belediye Reisi Mustafa Efendi	
Aza Yusuf Reis	Aza Hafız İbrahim Efendi
Aza Hacı Kostandi Efendi	Aza Avadya Efendi
Aza Aza Dimitraki Efendi	Aza Girkor Efendi
Katip Hasan Hallaki	Tabip Magarif Efendi
Sandık Emimi Ali Efendi	Eczacı Nikolaki Efendi
Mühendis Muhsin Efendi	Gazhane Kâtibi Yani Efendi
	Eczahane Kâtibi Yani Efendi

1902 tarihli son Edirne Vilayeti Salnamesine göre ise belediye reisliğinde Ulvi Efendi bulunmaktadır¹⁴⁶. Mustafa Efendi Gelibolu belediye reisi olarak görev yaptığı sırada hizmetlerinden ötürü ödüllendirilerek sahip olduğu rabi rütbesi salise rütbesine terfi ettirilirken tahrirat müdürü muavini olan Ali Efendi ve hesap-ı liva başkâtibi Emin

¹⁴¹ SVE, 1293/1877, s.132.

¹⁴² SVE, 1300/1883, s.181.

¹⁴³ SVE, 1301/1884, s.204.

¹⁴⁴ SVE, 1311/1895, s.196.

¹⁴⁵ SVE, 1315/1899, s.232.

¹⁴⁶ SVE, 1318/1902, s.848.

Efendiler ise rabi rütbeleri ile ödüllendirilmişlerdir¹⁴⁷. Daha sonra belediye reisliği görevinde bulunacak olan Rıza Bey salise rütbesiyle¹⁴⁸ ödüllendirilirken Ulvi Efendinin ise dördüncü derece Mecidi nişanıyla ödüllendirildiği görülmektedir¹⁴⁹.

2.4.Gelibolu Sancağının Gelir-Gider Durumu

Edirne Vilayet Salnamelerinden Gelibolu Sancağının yıllık gelir-giderleri hakkında bilgiler elde etmekteyiz. Edirne Vilayeti içerisindeki sancaklara bakıldığında Gelibolu Sancağının topladığı vergi miktarının diğer sancaklara nazaran daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum yıllar içerisinde de benzer şekilde devam etmiştir. 1887 senesinde vilayette elde edilen toplam geliri 60.290.201 kuruştur. Bu gelirin en yüksek pay sahibi 16.351.726 kuruş ile vilayetin merkezi konumunda olan Edirne Sancağı olduğu görülmektedir. Sırasıyla Gümülcine, Kırkkilise, Tekfurdağı ve Dedeoğaç sancakları gelmekte ve 6.868.097 kuruş ile son sırada Gelibolu sancağı yer almaktadır¹⁵⁰. O seneye ait yapılan masraflara bakıldığında ise vilayetin toplam harcaması 16.936.062 kuruş iken Gelibolu Sancağının toplam 2.023.207 kuruş harcama yaptığı görülmektedir¹⁵¹.

Başka bir seneye dair örnek göstermek gerekirse 1896 senesinde Edirne Vilayetinin toplam geliri 69.425.797 kuruş iken Gelibolu 7.513.991 kuruş ile bu kez vilayet dâhilinde en az gelir elde eden ikinci sancak olarak görülmektedir. Vilayet dâhilindeki diğer sancakların gelirlerine bakıldığında; Edirne Sancağı 20.552.147 kuruş, Gümülcine Sancağı 13.963.239 kuruş, Kırkkilise Sancağı 12.727.987 kuruş, Dedeoğaç Sancağı 5.840.601 kuruş ve Tekfurdağı Sancağı 8.807.832 kuruş gelir elde etmiştir¹⁵². Aynı yıla ait giderlere bakıldığında Edirne Vilayeti toplamda 19.163.798 kuruş harcama yapmışken Gelibolu Sancağının harcaması 1.989.677 kuruştur. Diğer sancaklara bakıldığında Edirne Sancağı 7.786.007 kuruş, Gümülcine Sancağı 2.716.345 kuruş, Kırkkilise Sancağı 2.915.988 kuruş,

¹⁴⁷ BOA. İ.DH. Nr.1175/91836. 10 Şaban 1307/1 Nisan 1890.

¹⁴⁸ BOA. DH. MKT. Nr.2300/73. 29 Ramazan 1317/31 Ocak 1900.

¹⁴⁹ BOA. DH. MKT. Nr.856/82. 17 Rebî'ü'l-evvel 1322/1 Haziran 1904.

¹⁵⁰ SVE, 1304/1887, s.252.

¹⁵¹ SVE, 1304/1887, s.253.

¹⁵² SVE, 1312/1896, sayfa sayısı yazmıyor, çizelge salnamenin sonunda ek kısmında verilmiş.

Dedeagaç Sancağı 1.632.433 kuruş ve Tekfurdağı Sancağı 2.123.348 kuruş harcama yaptığı görülmektedir¹⁵³.

Tablo 10

Gelibolu Sancağının Gelir-Gider Çizelgesi-1896 Yılı

Sancağın Gelirleri		Sancağın Giderleri	
İsim	Miktar	İsim	Miktar
Emlak Vergisi	1.143.432	Şeriye	115.400
Temettü Vergisi	699.790	Dâhiliye	299.260
Bedel-i Askeri	1.775.986	Adliye	152.132
Ağnam Vergisi	887.250	Maliye	185.824
Canavar (Domuz) Vergisi	24.025	Maaşat-ı Saire	245.506
Maktuan İhale Olunan Aşar Hasılatı	2.467.199	Esham-ı Mütevennia	9.892
Emaneten idare Olunan Aşar Hasılatı	30.000	Jandarma	913.379
Emlak-ı Miri Muaccele ve İcar Hasılatı	7.500	Polis	48.784
Rüsum-u Mütevennia	61.985	Orman	19.500
Orman Hakkı ve Kereste Pul Vergileri	46.000		
Envai Maden	15.750		
Emlak ve Tapu Harçları	183.500		
Muhakeme Harçları	78.000		
Hasılat-ı Müteferrika	93.574		

2.5. Gelibolu Sancağındaki Kamu Kuruluşları

Gelibolu Sancağı içerisinde Hükümet konağı, Liman,, Hastane, Hapishane, Karantinahane gibi kamu kuruluşları yer almaktadır. Farklı zamanlarda inşa olunan bu kamu binaları zaman içerisinde çeşitli tamiratlar geçirerek hizmet vermeye devam etmişlerdir. Bazı binaların ise tamirata muhtaç oldukları halde binanın tamir dahi edilemez hale gelmiş olduğundan yeni binaların inşa edildiği görülmektedir.

2.5.1. Hükümet Konağı

19. yüzyılda değişmeye başlayan şehircilik anlayışı, şehrin merkezi anlayışını da değiştirecektir. Klasik dönemde Osmanlı şehrinde cami, bedesten ve çarşı şehrin merkezi konumunu oluştururken, modernleşme ile birlikte meydana gelen hükümet konakları ve

¹⁵³ SVE, 1312/1896, çizelge bir sonraki ekte gösterilmiştir.

belediye binaları şehrin merkezini oluşturmaktadırlar. 19. yüzyılın başlarından itibaren hemen hemen tüm şehirlerde inşa edilmeye başlanan hükümet konakları, kent imar planlamasında önemli bir değişimin göstergesi olmuştur. Şehirde yaşayan halk bizzat merkeze bağlı olan bu idari yapının civarında konuşlanıp ikamet etmeye başlamıştır¹⁵⁴.

Gelibolu kazasında 1865 senesinde yeni bir hükümet konağının inşasına başlandığı görülmektedir. Daha önceden bulunan hükümet konağının tamiri ve genişletilmesi mümkün olmadığından kale mevkiinde 60.000 kuruş masrafla yeni bir hükümet konağı inşa edilmesine karar verilmiştir. Konağın inşası için 47.700 kuruş toplanmış ve geriye kalan 22.300 kuruşun halkın yardımlarıyla toplanması kararlaştırılmıştır¹⁵⁵. Mevcut hükümet konağı 1893 senesinde bir tamirat geçirmiştir. Konağın tamirati toplam 19.692 kuruşa mâl olurken bu miktarın 6.982 kuruş 10 parası 1889 senesi tahsisatından, 8.954 kuruş 30 parası 1890 senesi tahsisatından ve 3.845 kuruş ise 1891 senesi tahsisatından karşılanacaktır¹⁵⁶. 1897 senesinde ise mevcut hükümet konağının bahçesine defterlerin ve evrakların muhafaza edilmesi amacıyla emaneten bir evrak mahzeni yapılmasına karar verilmiştir. Bu mahzenin inşası için ise 19.824 kuruş 20 paralık bir masraf belirlenmiştir. Harcanacak bu tutar 1897 senesi inşaat ve tertibat tahsisatından karşılanmıştır¹⁵⁷.

2.5.2. Liman

Gelibolu coğrafi olarak kuzey rüzgârlarına doğal bir koruma sağladığından dolayı Gelibolu limanı da bu doğal körfez içerisinde bulunmaktadır. Gelibolu limanı bir iç havuz, bir dış havuzdan meydana gelmektedir. Ayrıca dış havuzun kenarlarında iskeleler yer almaktadır. Bölgede yaşanan şiddetli rüzgârlar sebebiyle meydana gelen dalgalar zaman zaman iskelelere ve limana zarar vermiştir. Bu sebeple Gelibolu limanı zaman içerisinde çeşitli tamiratlar geçirmiştir. Ayrıca limana yanaşan gemilerin liman ağzında safralarını boşaltmaları ve şiddetli fırtınalar nedeniyle iç limanın kumla dolmasından dolayı iç

¹⁵⁴ Emre Uçaryiğit, "Osmanlı Kentlerinde Kamu Yapıları ve Kentsel Düzen: Bursa, Edirne, Ankara, Konya Örnekleri", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2017, s.51.

¹⁵⁵ BOA. İ.MVL. Nr.529/23749. 22 Zilka'ade 1281/18 Nisan 1865.

¹⁵⁶ BOA. İ.DH. Nr.1305/27. 25 Şevvâl 1310/12 Mayıs 1883.

¹⁵⁷ BOA. İ.ML. Nr.22/46. 8 Rebî'ü'l-evvel 1315/7 Ağustos 1897.

limanın bazı zamanlar temizlenmesi gerekmiştir¹⁵⁸. 1877 senesinde Gelibolu liman ve fener idaresi; liman reisi Ali Kaptan (kolağası) ve fener memuru Andon Efendi'den oluşmaktadır¹⁵⁹.

1895 senesinde Gelibolu limanının iç liman kısmının temizlenmesi gerektiğinden, ayrıca limanın duvarlarına tamirat yapılması gerektiğinden dolayı yapılan incelemede 31.170 kuruşluk bir tutar belirlenmiştir¹⁶⁰. 1895 senesinin nisan ayında alınan karara göre ise iç limanın temizlenmesi ve liman duvarlarının tamirata için 11.170 kuruş harcama yapılmasına müsaade edilerek bu paranın liman hasılatından karşılanmasına karar verilmiştir¹⁶¹.

Ayrıca Gelibolu limanında bir de jandarma karakolhanesi bulunmaktadır. Fakat bu karakolhanenin dar ve rutubetli olmasından dolayı içerisinde durulamaz bir halde olması sebebiyle yeni bir bina inşasına ihtiyaç duyulmuştur. 1903 senesinde 5.985 kuruşluk bir harcamayla ahşap bir daire inşa edilmesi planlanmıştır¹⁶². Gelibolu liman ağzında önceden bulunan karakolhanenin üzerine bir odalı ahşap bir daire inşasına izin verilirken bu paranın umumi jandarma bütçesine dâhil olan inşaat ve tamirat tertibinden karşılanması kararlaştırılmıştır¹⁶³.

2.5.3. Hastane

1878 senesinde Gelibolu Sancağı dâhilinde padişahın ismi verilmek suretiyle bir askeri hastane inşa edilmiştir. Bu hastanenin yapımı için başta dönemin sancak mutasarrıfı olmak üzere, Fransız devleti konsolos vekilinin de içerisinde olduğu sancak ileri gelenleri başta bulunmuşlardır. Bu suretle bin yataklı, gerektiğinde beş tabur askere yetecek, kâgir

¹⁵⁸ İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998, ss.20-22.

¹⁵⁹ SVE, 1293/1877, s.132.

¹⁶⁰ BOA. DH. MKT. Nr.345/16. 19 Şaban 1312/15 Şubat 1895.

¹⁶¹ BOA. BEO. Nr.600/44947. 19 Şevvâl 1312/15 Nisan 1895.

¹⁶² BOA. İ.AS. Nr.45/51. 8/Zilhicce 1320/8 Mart 1903.

¹⁶³ BOA. DH. MKT. Nr.681/16. 7 Muharrem 1321/5 Nisan 1903.

bir hastanenin inşasına başlanmıştır¹⁶⁴. Hastanenin inşası esnasında 429 kıyye 350 dirhem barut sarf edildiği gibi 300 kıyye daha barut kullanılmasına izin verilmiştir¹⁶⁵. İnşa olunan hastanenin isminin, padişahın ismi verilerek Hamidiye Hastanesi olması kararlaştırılmıştır¹⁶⁶.

Tablo 11

Gelibolu Hastanesinde Mevcut Hasta

	Önceden Yatan Hasta	Yeni Yatan Hasta	Şifa Bulan Hasta	Vefat Eden Hasta	Mevcut Kalan Hasta
28 Nisan 1886 ¹⁶⁷	15	1	-	-	16
18 Ağustos 1886 ¹⁶⁸	16	1	-	-	17
25 Ağustos 1886 ¹⁶⁹	21	3	2	-	22
15 Ocak 1887 ¹⁷⁰	10	2	1	-	11
10 Ocak 1888 ¹⁷¹	28	4	2	-	35

2.5.4. Hapishane

Gelibolu Sancağı içerisinde Gelibolu, Keşan, Şarköy, Mürefte ve Eceabad kazalarında hapishane ve tevkifhaneler bulunmaktadır. Gelibolu kazasında hem erkekler için hem de kadınlar için ayrı hapishaneler mevcuttur. Kadınlara mahsus hapishane 1889 yılında 3.505 kuruş 20 paralık bir harcamayla vücuda getirilmiştir¹⁷². Hapishanelerin zaman içerisinde gerekli tamiratlarının yapıldığı görülmektedir. 1883 senesinde Gelibolu hapishanesinin çürüyen tahtalarının değiştirilip tamir ettirilmesi ve lağımalarının temizlenmesi için 9.903 buçuk kuruşun sarfına izin verilmiştir¹⁷³. Ayrıca 1903 yılında hem erkek hem kadın hapishanelerinin hıfzıssıhaya uygun hale getirilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda Gelibolu hapishanelerinde hamam, çamaşırılık, polis odaları, koğuş ve hastane

¹⁶⁴ BOA. İ.DH. Nr. 771/62811. 26 Recep 1295/26 Temmuz 1878.

¹⁶⁵ BOA. İ.ŞD. Nr. 40/2108. 16 Şaban 1295/15 Ağustos 1878.

¹⁶⁶ BOA. İ.DH. Nr. 771/62842. 29 Şaban 1295/29 Ağustos 1878.

¹⁶⁷ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.32/35. 25 Recep 1303/29 Nisan 1886.

¹⁶⁸ BOA. Y. PRK. ASK. Nr.34/33. 19 Zilka'ade 1303/19 Ağustos 1886.

¹⁶⁹ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.34/65. 26 Zilka'ade 1303/26 Ağustos 1886.

¹⁷⁰ BOA. Y. PRK. ASK. Nr.37/54. 20 Rebi'ü'l-âhir 1304/16 Ocak 1887.

¹⁷¹ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.43/102. 26 Rebi'ü'l-âhir 1305/11 Ocak 1888.

¹⁷² BOA. DH. MKT. Nr.1676/9 28 Rebi'ü'l-evvel 1307/22 Kasım 1889.

¹⁷³ BOA. İ.ŞD. Nr.65/3812. 22 Zilka'ade 1300/24 Eylül 1883.

gibi yerlerin tamirata ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Bu yerlere yapılacak inşaat masrafları ise 24.381 kuruş olarak belirlenmiştir. Fakat inşaat için harcanacak gerekli meblağın vilayet tarafından karşılanması mümkün olmamıştır¹⁷⁴. Gelibolu hapishaneleri için harcanacak bu paranın dâhiliye gelirlerinden 24.000 kuruş olarak karşılanmasına karar verilmiştir¹⁷⁵. 1908 senesinde Gelibolu Sancağının diğer kazalarında bulunan hapishane ve tevkifhanelerde tamirat çalışmaları gerçekleştirildiği görülmektedir. Keşan hapishanesi için 2.955 ve Mürefte hapishanesi için 4.009 kuruşluk tamirat gereksinimi tespit edilmiştir¹⁷⁶. 1904 senesinde Eceabad kazasında 14.200 kuruşa inşa edilen hapishane ve 1.850 kuruşa inşa edilen tevkifhanenin de¹⁷⁷1908 yetersiz kalmasından dolayı genişletilmesi gerekli görülmüştür. Nitekim hapishane ancak altı kişi sığabilecek genişliğe sahiptir. Ayrıca Şarköy hapishanesinin de tamire muhtaç olduğu bildirilmiştir¹⁷⁸.

2.5.5. Karantinahane

1831 senesinde gerçekleşen büyük kolera salgını sırasında Osmanlı Devletinde ilk karantina uygulamaları görülmektedir. Rusya’da meydana gelen bu hastalık sebebiyle İstanbul’a gelen tüm gemilerin öncelikle belirli bir müddet Boğaziçi’nde bekletilmesine karar verilmiştir. 1835 yılında daha sistemli hale getirilen karantina uygulamasıyla birlikte ilk kez Çanakkale’de karantina çadırları kurularak Marmara ve İstanbul’a gidecek olan gemiler bir süre bekletilmiştir. Takvim-i Vekayi’de karantinanın faydaları ile ilgili yazılar yayınlanarak halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁹. Ayrıca Ceride-i Havadis gazetesinde de benzer haberlere yer verilerek; Karantina Nizamnamesi, doktorların uyması gereken kurallar, hastalıklı bölgeler, Mısır, Şam, Suriye’de gerçekleştirilen karantina uygulamaları ve diğer devletlerle ortak olarak yapılan karantina uygulamaları hakkında bilgilere yer verilmiştir¹⁸⁰.

¹⁷⁴ BOA. DH. TMIK. S. Nr.48/43. 6 Recep 1321/28 Eylül 1903.

¹⁷⁵ BOA. DH. TMIK. S. Nr.53/12. 20 Safer 1322/6 Mayıs 1904.

¹⁷⁶ BOA. DH. TMIK. S. Nr.1272/21. 24 Cemâziye’l-âhir 1326/24 Temmuz 1908.

¹⁷⁷ BOA. DH. TMIK. S. Nr.54/26. 3 Cemaziyelevvel 1322/16 Temmuz 1904.

¹⁷⁸ BOA. TMIK. S. Nr.72/70. 23 Safer 1326/27 Mart 1908.

¹⁷⁹ Gülden Sarıyıldız, “Karantina”, *TDVİA*, Cilt: 24, İstanbul, 2001, ss.463-464.

¹⁸⁰ Ahmet Oğuz, *Ceride-i Havadis Gazetesinde Çıkan Haber-Yazılar ve Değerlendirmesi (1840-1844)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s.242.

Gelibolu’da da bir karantinahane bulunmaktadır. Gelibolu karantinahanesinde görevli bulunan karantina müdürü 1.000 kuruş ve karantina tabibi 750 kuruş maaş alırken 1841 senesinde karantinada istihdam edilenlerin maaşlarına yapılan düzenleme neticesinde karantina müdürünün maaşında 250 kuruşluk bir indirim meydana gelmiştir¹⁸¹. 1880 senesinde Gelibolu karantinahanesinin tamirâtı için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Karantinahanenin tamir edilecek yerleri için yapılan incelemede; karantinahanenin üzerine dört oda ile bir abdesthane ve iskele ile rıhtımın inşa edilmesi gerekli görülmüştür. Yapılan incelemeler neticesinde tamirat için 37.500 kuruşluk bir bütçeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu miktarın sarfına izin verilirken yapılacak tamiratın kış gelmeden bir an evvel başlatılması gerektiği de bildirilmiştir¹⁸². 1900 senesinde Gelibolu karantina idaresi; karantina memuru Nuri Efendi, karantina kâtibi Kosti Efendi, liman reisi İsmail Efendi (kolağası) ve fener memuru Andon Efendi’den oluşmaktadır¹⁸³. 1902 senesinde ise Gelibolu karantinahanesinde bir tamirat daha gerçekleştiği görülmektedir. Bu defa 9.050 kuruş sarf edilmesi planlanan tamirat için gerekli harcamanın o senenin sıhhiye tahsisatından karşılanmasına karar verilmiştir¹⁸⁴.

2.6. Gelibolu Sancağının Demografik Yapısı

1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla beraber geniş çaplı bir reform hareketine girişilmiştir. İlk nüfus sayımı da bu döneme denk gelmektedir. Buna göre sancak ve kazalara memur tayin edilerek tebaanın sahip olduğu arazi, emlak ve hayvanların sayılması düşünülmüştür¹⁸⁵. 1828-1829 yılları arasında Rusya ile meydana gelen savaş nüfus sayımını da olumsuz olarak etkilemiştir. Böylece ilk nüfus sayımı ancak 1831 tarihinde gerçekleşebilmiştir¹⁸⁶. Osmanlı Devleti asırlardan beri belirli aralıklarla tahrir kayıtları tutmuştur. Buna göre de ülkenin belirli bölgeleri hakkında nüfus tahmini yapmak mümkün olmuştur¹⁸⁷. Genel görüşe göre tahrir kayıtları otuz yılda bir tutuluyor

¹⁸¹ Gülden Sarıyıldız, “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, 58(222), 1994, s.367.

¹⁸² BOA. İ.ŞD. Nr.52/2912. 18 Zilhicce 1297/21 Kasım 1880.

¹⁸³ SVE, 1316/1900, s.232.

¹⁸⁴ BOA. ŞD. Nr.2721/30. 20 Ramazan 1320/21 Aralık 1902.

¹⁸⁵ Şerif Korkmaz, “II. Mahmud Döneminde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 22, Çanakkale, 2017, s.88.

¹⁸⁶ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.62.

¹⁸⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s.6.

olsa da yeni bir padişahın tahta çıkması gibi istisna durumlarda yeni kayıtların tutulduğu görülmektedir¹⁸⁸. 1831 yılında gerçekleşen ilk nüfus sayımında ise ülkede erkek nüfus tespit edilebilmiştir. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla gerçekleşen bu nüfus sayımının askerlik ve vergi mükellefiyetini belirlemek gibi iki önemli sebebi olmuştur¹⁸⁹. Yapılan bu ilk nüfus sayımında sadece erkek nüfus kaydedilmiş ayrıca din üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırma Anadolu ve Rumeli'nin Müslüman ve gayrimüslim nüfus oranları üzerinde fikir sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır¹⁹⁰.

1844 yılına bir başka nüfus sayımı çalışmalarına başlandığı görülmektedir. Fakat bu sayım da uzun bir müddet devam etmiştir. 1851 yılında Aydın-Menteşe eyaletlerine yeni nüfus memurları atanmış ve 1857'de Kıbrıs'ta yapılan sayımın kapsamının genişletilmesine çalışılmıştır. Devlet bu eyaletlerde bulunan göçebelerin de sayıma dâhil edilmesi için uğraş vermiştir. Resmi yazışmalara bakıldığında bu sayımın 1861 yılında sonlandığı görülür¹⁹¹.

Nüfus sayımı ile ilgili çalışmalar bundan sonra da devam etmiştir. Gerek 1874 tarihinde nüfus işleriyle ilgilenmek üzere Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü'nün meydana getirilmesi, gerekse Şura-yı Devlet'in yeni bir nüfus sayımı yapılması için talimat yayınlaması bunun göstergesidir. Ancak devletin iç ve dış sorunlarla uğraşmasından ötürü sayımlar tamamlanamayıp 1880'li yıllar boyunca devam etmiştir. Sayımla ilgili sonuçlar ancak 1893 tarihinde bir araya getirilebilmiştir. Bu sayımlarda geçmiş yıllardan farklı olarak kadın, çocuk ve yaşlıların da dâhil edilmesi önemlidir. Bazı yerlerin nüfusunun eksik sayılması gibi sebeplerden dolayı 1905-1906 tarihlerinde tekrar nüfus sayımı meydana getirildiği görülmektedir¹⁹².

II. Abdülhamid dönemine ait Gelibolu Sancağı nüfus bilgilerini Edirne Vilayeti Salnamelerinden elde etmekteyiz. Abdülhamid devrinin başladığı 1876 tarihli salname

¹⁸⁸ Mehmet Öz, "Tahrir", *TDVİA*, Cilt:39, 2010, s.426.

¹⁸⁹ Şerif Korkmaz, a.g.m., s.88.

¹⁹⁰ Enver Ziya Karal, a.g.e., s.20.

¹⁹¹ Kemal H. Karpat, a.g.e., s.77.

¹⁹² Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış*, 8(15), 2014, ss.234-235.

incelendiğinde sadece sancak dâhilinde bulunan erkek nüfusun sayıldığı görülmektedir. Buna göre Gelibolu Sancağının 1876 tarihinde toplam erkek nüfusu 68.539'dur.¹⁹³ Bu erkek nüfusunun 29.533'ünü Müslüman tebaa oluştururken¹⁹⁴ geriye kalanların Yahudi, Ermeni, Rum, Kıpti ve Bulgar vatandaşlardan oluştuğu görülmektedir.

Tablo 12

Gelibolu Sancağı Nüfusu- 1876 Yılı¹⁹⁵

İsim	Kıpti Gayrimüslim	Kıpti Müslim	Yahudi	Ermeni	Rum-Bulgar	İslam
Gelibolu	-	20	168	361	6715	2329
İpsala-Keşan	-	259	-	-	6981	2334
Gümülcine	-	675	151	135	6467	21776
Evreşe-Şarköy	47	127	-	-	14131	2535
Enez	-	92	-	46	2631	559
Toplam	47	1173 ¹⁹⁶	319 ¹⁹⁷	542 ¹⁹⁸	36925	29533 ¹⁹⁹

Sancak dâhilinde Rum ve Bulgar erkek nüfusun en kalabalık cemaat olduğu görünmektedir. Rum ve Bulgarlar erkek nüfusun % 54'ünü oluştururlarken Müslüman erkek nüfus % 43'tür. Geriye kalan % 3'lük küçük kısım ise Kıptilerdir. Gümülcine kazası Gelibolu sancağının en kalabalık kazası durumunda olduğu gibi en kalabalık Müslüman oranının da burada ikame ettiği söylenebilir. Nitekim böylesine yoğun nüfusun yaşadığı Gümülcine kazasının daha sonraları müstakil bir sancak halini alacağını hatırlatmak gerekir.

1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesinde nüfus bilgisi yer almamaktadır. Bu tarihten itibaren 1883 yılına kadar Edirne Vilayet salnamesi yayınlanmamıştır. Salname yayınlanmasının sekteye uğraması hakkında başta 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı olmak üzere devletin bu dönemde yaşadığı iç ve dış sıkıntıların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. 1883 ve 1884 tarihli Edirne Vilayeti Salnamelerinde ise nüfus bilgisi

¹⁹³ Salnamede 68.942 olarak kaydedilmiştir.

¹⁹⁴ Salnamede 29.535 olarak kaydedilmiştir.

¹⁹⁵ SVE, 1293/1876, s.115.

¹⁹⁶ Salnamede 1274 olarak kaydedilmiştir.

¹⁹⁷ Salnamede 619 olarak kaydedilmiştir.

¹⁹⁸ Salnamede 612 olarak kaydedilmiştir.

¹⁹⁹ Salnamede 29.535 olarak kaydedilmiştir.

bulunmamaktadır. Ancak 1883 tarihli bir nüfus defterinden Gelibolu Sancağının nüfusu hakkında bilgi elde etmekteyiz. Burada verilen nüfus çizelgesi Gelibolu Sancağında bulunan kazalardan bahsetmeyerek sancakta yaşayan cemaatlerin dağılımı üzerinden ve kadın-erkek nüfusu göstermektedir. Buna göre Gelibolu Sancağının 1883 yılı nüfusu 89.229'dur.

Tablo 13

Gelibolu Sancağının Nüfusu-1883 Yılı²⁰⁰

İsim	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	12.239	13.366	25.605
Rum	28.250	30.903	59.153
Ermeni	524	556	1.080
Bulgar	802	869	1.671
Yahudi	790	814	1.604
Ecnebi	88	25	113
Toplam	42.633	46.596	89.229

1885 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesinde, sancak dâhilinde bulunan kazalar hakkında daha ayrıntılı nüfus verileri elde etmekteyiz. Sayımda yerli ve yabancı olarak Devlet-i Aliyye tebaasından olanlar ve olmayanların sayıları da tespit edilmiştir. Burada nüfusun cemaat üzerinden sayılmadığı görülmektedir. Buradan hareketle Gelibolu sancağının 1885 tarihindeki nüfusu 86.122'dir²⁰¹. Bu nüfusun % 56'sını erkekler oluştururken % 44'ü kadınlardan oluşmaktadır. Bu sayımda dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta Evreşe ve İpsala nahiyelerinin nüfus grafiklerinde kaza olarak yazılmasıdır. Oysa aynı salnamede İpsala, Gelibolu merkez kazasına bağlı bir nahiye olarak yazılırken²⁰² Evreşe ise Şarköy kazasına bağlı bir nahiye olarak kaydedilmiştir²⁰³.

²⁰⁰ BOA. NFS.d. Nr.07450. 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

²⁰¹ Salnamede 91.319 olarak verilmiştir.

²⁰² SVE, 1302/1885, s.210.

²⁰³ SVE, 1302/1885, s.220.

Tablo 14

Gelibolu Sancağı Nüfusu- 1885 Yılı²⁰⁴

İsim	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek	Toplam Nüfus
Gelibolu Kazası	199	340	10.940	11.908	23.387 ²⁰⁵
Şarköy Kazası	57	141	1.144	6.516	7.858 ²⁰⁶
Mürefte Kazası	52	126	7.779	8.789	16.746
Keşan Kazası	224	404	8.312	9.771	18.711 ²⁰⁷
Evreşe Kazası	73	123	2.435	2.725	5.356
Enez Kazası	124	365	3.136	3.436	7.061
İpsala Kazası	86	300	3.165	3.452	7.003 ²⁰⁸

Ayrıca 1876 tarihli sayımda yer alan ve Gelibolu Sancağı nüfusunun % 43'ünü oluşturan Gümölcine artık müstakil bir sancak konumunda olduğundan dolayı bu çizelgede yer almamıştır. Bunun yanı sıra 1881 tarihinde kaza statüsüne yükselen Mürefte kazasının bu çizelgeye eklendiğini görmekteyiz.

1886 tarihli salnamede nüfus verileri yer almazken 1887 tarihli salnamede ise biraz daha ayrıntılı veriler elde etmekteyiz. Burada hem kadın-erkek nüfus ayrı sayılmış hem de cemaatlerin nüfus dağılımı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanı sıra hane sayıları da nüfus cetvelinde yer almaktadır. 1887, 1888, 1889, 1891 tarihli salnamelerde nüfus bilgileri bu şekilde verilmiştir. Bu tarihlere bakıldığında Gelibolu Sancağı; Gelibolu kazası, Keşan kazası, Şarköy kazası ve Mürefte kazalarından meydana gelmektedir.

Tablo 15

Gelibolu Sancağı Nüfusu- 1887 Yılı²⁰⁹

İsim	Hane	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek
Müslim	6512	323	786	12.860	14.233
Rum	12.351	230	449	25.500	28.489
Ermeni	187	8	21	497	494
Bulgar	347	2	1	813	864

²⁰⁴ SVE, 1302/1885, s.255.

²⁰⁵ Salnamede 23.077 olarak verilmiştir.

²⁰⁶ Salnamede 12.858 olarak verilmiştir.

²⁰⁷ Salnamede 19.021 olarak verilmiştir.

²⁰⁸ Salnamede 7.000 olarak verilmiştir.

²⁰⁹ SVE, 1304/1887, s.261.

Yahudi	200	20	52	772	765
Gayrimüslim Kıpti	37	25	31	69	69
Ecnebi	23	46	72	12	21
Toplam	19.657	654	1.412	40.523	44.935

1887 senesinde Gelibolu Sancağının toplam nüfusu 87.524'tür. Sancakta yaşayan cemaatlere bakıldığında yine en kalabalık nüfusun Rumlar olduğu görünmektedir. 12.351 hanede 54.668 Rum nüfus yaşarken, 6.512 hanede 28.202 Müslüman nüfus yaşamaktadır. Ermeni, Bulgar, Yahudi, Kıpti ve Ecnebi ise geriye kalan 4.654 kişilik nüfusu oluşturmaktadır. 1888 senesinde ise sancağın toplam nüfusu 87.574'tür. Burada Rum nüfus aynı verilirken Müslüman nüfus 28.252 kişi olarak verilmektedir. Buna göre 1887 ve 1888 senelerinde Gelibolu Sancağının % 63'ünü Rum, % 32'sini ise Müslüman nüfus oluştururken, Ermeni, Bulgar, Yahudi, Kıpti ve Ecnebi ise sancak nüfusunun % 5'ini oluşturmaktadırlar.

Tablo 16

Gelibolu Sancağı Nüfusu- 1888 Yılı²¹⁰

İsim	Hane	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek
Müslim	6.517	373	786	12.860	14.233
Rum	12.351	230	449	25.500	28.489
Ermeni	178	8	21	497	494
Bulgar	347	2	1	813	864
Yahudi	200	20	52	772	765
Gayrimüslim Kıpti	37	25	31	69	69
Ecnebi	23	46	72	12	21
Toplam	19.653 ²¹¹	704	1412	40.523 ²¹²	44.935 ²¹³

²¹⁰ SVE, 1305/1888, s.265.

²¹¹ Salnamede 19.669 olarak kaydedilmiştir.

²¹² Salnamede 40.524 olarak kaydedilmiştir.

²¹³ Salnamede 44.937 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 17

Gelibolu Sancağı Nüfusu- 1889 Yılı²¹⁴

İsim	Hane	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek
Müslim	-	401	764	11.437	14.938
Rum	-	224	484	27.802	29.835
Ermeni	-	23	58	478	521
Bulgar	-	-	-	808	869
Yahudi	-	20	50	750	724
Gayrimüslim Kıpti	-	-	-	-	-
Ecnebi	-	14	28	11	60
Toplam	18.509 ²¹⁵	862	1384	41.286 ²¹⁶	46.947 ²¹⁷

1889 ve 1891 yıllarında sancak dahilinde Rum nüfusun giderek arttığı görülmektedir. 1889'da Rum nüfus 58.345 iken 1891 senesinde bu sayı 62.612'ye çıkmaktadır. Buna karşın Müslüman nüfus 1889'da 27.540 iken 1891 senesinde 27.991'e yükselmiştir. Sancağın toplam nüfusuna bakıldığında ise 1889'da 90.479, 1891'de ise 95.805 kişi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 1888'den itibaren nüfus çizelgelerinde artık Kıptiler yer almadığı görülmektedir.

Tablo 18

Gelibolu Sancağı Nüfusu- 1891 Yılı²¹⁸

İsim	Hane	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek
Müslim		509	842	12.938	13.702
Rum		319	512	29.962	31.819
Ermeni		32	83	674	627
Bulgar		-	-	889	982
Yahudi		26	69	798	860
Ecnebi		17	32	25	88
Toplam	19.081	903	1.538	45.286	48.078

²¹⁴ SVE, 1306/1889, s.262.

²¹⁵ Salnamede Müslüman hane sayısı olarak 18.509 yazılmış olsa da bu toplam hane sayısını göstermektedir.

²¹⁶ Salnamede 41.269 olarak kaydedilmiştir.

²¹⁷ Salnamede 43.828 olarak kaydedilmiştir.

²¹⁸ SVE, 1308/1891, s.262.

1887 ile 1891 yılları arasında gerçekleşen bu nüfus verilerinin bir araya getirilmesiyle birlikte, 1893 tarihinden itibaren salnamelerde daha ayrıntılı nüfus bilgileri yer almıştır. Kazaların nüfusları ve cemaatlerin kazalardaki dağılımları gibi bilgiler bulunmaktadır. 1893 tarihinden itibaren 1895, 1896, 1897, 1898, 1899 ve 1900 senelerine ait salnamelerde aynı nüfus cetvelleri verilmiştir. Bu nüfus cetvellerinde kaza nüfuslarına dair de ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bir diğer önemli nokta artık Eceabat'ın kaza statüsüyle Gelibolu Sancağına bağlı olmasıdır. Böylece Gelibolu Sancağı; Gelibolu kazası, Keşan kazası, Şarköy Kazası, Mürefte ve Eceabat kazalarından oluşmaktadır. 1903 tarihli bir belgede Kıptilerin Müslüman olanlarının Müslüman, gayrimüslim olanlarının ise hangi cemaate mensupsa o cemaate dâhil edilmeleriyle ilgili bir karardan bahsedilmektedir²¹⁹.

Bu kararla ilgili daha eski tarihli bir belgeye rastlanılmamışsa da Kıptilerin 1888'den sonra nüfus cetvellerinde ayrı bir cemaat olarak yer almamalarının sebebi de bu karar olmalıdır. 1893 senesine ait bu nüfus çizelgesine göre Gelibolu Sancağının toplam nüfusu 97.893'tür. Nüfusun yoğunluğuna bakıldığında en kalabalık kaza Gelibolu kazası iken ardından sırasıyla Keşan, Mürefte, Şarköy, Eceabat kazaları sıralanmıştır. Kazalardaki cemaatlerin dağılımı göz önünde alındığında bütün kazalarda gayrimüslim nüfus daha kalabalıktır. Özellikle Rum cemaatinin nüfusunun bütün kazalarda daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. En fazla Rum nüfusuna sahip kaza Mürefte kazasıdır. Burada 16.462 gayrimüslim nüfus yaşarken bunun 16.398'ini Rumlar oluşturmaktadır. Müslüman nüfus yalnızca 1.416'dır. Bir başka örnek vermek gerekirse, 29.034 kişilik nüfusuyla sancağın en kalabalık kazası olan Gelibolu kazasında Müslüman nüfus 10.141 iken Rum nüfus 15.805'tir. Müslümanların en kalabalık olduğu kaza ise Keşan kazasıdır. 11.481 Müslüman nüfusun bulunduğu kazada bir de Bulgar nüfus bulunmaktadır. Nüfusun en dengede gözüktüğü kaza Eceabat'tır. Burada 6.252 Rum nüfus yaşarken 5.167 Müslüman bulunmaktadır. En fazla Yahudi ve Ermeni nüfus ise Gelibolu kazasında yaşamaktadır.

²¹⁹ BOA. DH. MKT. Nr.632/19. 13 Şevvâl 1320/13 Ocak 1903.

Tablo 19

Gelibolu Sancağı Kazalarının Nüfusu-1893 yılı²²⁰

Gelibolu kazası								
İsim	Yabancı Kadın		Yabancı Erkek		Yerli Kadın		Yerli Erkek	
İslam	110		183		4732		5116	
Rum	12		21		7616		8156	
Ermeni	17		25		639		522	
Bulgar	-		-		-		-	
Yahudi	3		2		924		930	
Ecnebi	-		-		11		15	
Şarköy kazası					Keşan kazası			
İsim	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek
İslam	27	53	1213	1370	190	424	5198	5669
Rum	16	58	5314	5495	184	271	5747	6516
Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-
Bulgar	-	-	-	-	-	-	872	935
Yahudi	-	3	-	-	-	-	-	-
Ecnebi	-	-	3	4	-	-	-	-
Eceabad kazası					Mürefte kazası			
İsim	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek	Yabancı Kadın	Yabancı Erkek	Yerli Kadın	Yerli Erkek
İslam	7	12	2549	2599	125	200	521	570
Rum	-	-	3166	3086	422	316	7167	8493
Ermeni	-	-	-	-	9	14	-	-
Bulgar	-	-	-	-	-	-	-	-
Yahudi	-	-	-	-	5	9	-	-
Ecnebi	-	-	-	-	-	-	-	27

Tablo 20

Gelibolu Kazalarının Genel Nüfusu-1893 Yılı

Gelibolu Kazası 29.034	Keşan Kazası 26.006	Mürefte Kazası 17.878	Şarköy Kazası 13.556	Eceabad Kazası 11.419
---------------------------	------------------------	--------------------------	-------------------------	--------------------------

²²⁰ SVE, 1310/1893, s.270.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİBOLU SANCAĞINDA EĞİTİM

Klasik dönemde Osmanlı eğitimi ağırlık olarak sıbyan mektepleri ve medreseler etrafında şekillenmekteydi. Bu durum zaman içerisinde değişmiş ve eğitimde modernleşme çalışmaları neticesinde yeni mektepler vücuda getirilmiştir. II.Abdülhamid devri bu manada eğitime ağırlık veren ve yeni okulların meydana getirildiği bir dönem olmuştur. Gelibolu Sancağında kazalarda yeni ibtidai ve rüşdiye mekteplerinin açıldığı görülmektedir. Kimi zaman mevcut mektep binaları yenilenmiş kimi zaman ise mekteplere yeni binalar inşa edilmiştir.

3.1.Klasik Dönemde Osmanlı Eğitimi

Osmanlı Devletinin klasik döneminde temel olarak sıbyan mektepleri ve medreseler verilen eğitimde öne çıkmaktadır. Sıbyan mektepleri ilköğretim kurumlarını temsil ederken burayı başarıyla bitiren öğrenciler medreselerde eğitim görmeye devam edebilmekteydi. Esasen bu sistem klasik dönemde başarılı olsa da zaman içerisinde buralardaki eğitim yetersiz kalacak, eğitim alanında modern bir reform hareketi elzem olacaktır. Bunun neticesinde imparatorluk genelinde bir eğitim modernleşmesinin adımları atılacaktır.

3.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde ilköğretimi temsil eden eğitim kurumu genel bilinen ismiyle sıbyan mektepleridir. Bu mekteplere 5-6 yaşlarında küçük çocuklar gitmekteydi. Hemen her camii yanında bu mekteplerin tahsis edildiği görülmektedir. Hayırsever vatandaşların açtığı mektepler olduğu gibi devlet adamlarının ve hükümdarların yaptırmış oldukları büyük camilerin ve külliyelerin mektepleri de bulunuyordu²²¹. İslam dünyasında medreselerin ilk örnekleri olan küttablarda yalnızca erkek öğrenciler eğitim

²²¹ Recai Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:37, 1997, s.413.

görmesine karşın, Osmanlı Devletinde kız çocukları da erkek çocuklarıyla birlikte mektebe kabul edilmekteydi. Bunun yanı sıra başlı başına kız veya erkek öğrencilerin gittiği mektepler de bulunmaktadır²²².

Şeyhülislam ve müftülerin idaresini üstlendikleri sıbyan mekteplerinin herhangi bir kurum tarafından belirlenen yönetmeliği veya müfredatı yoktur. Kuran okumak, dini vazifelerin gerektirdiği bilgiler ve dört işlem sıbyan mekteplerinin başlıca eğitim içeriğidir. Anlamına bakılmadan Kuran sureleri ve hadisler Arapça olarak ezberletilmekteydi. Okula başlayan çocuklara Arapça harekeli bir rehber kitap verilirdi, bu sayede Kuran okumanın esasları öğretilmeye çalışılırdı. Bazı kaynaklarda bu mekteplerin yazı derslerine yer vermiş olduğundan bahsedilse de bu dersler Kurani doğru olarak kopya edilmesinden ileriye gitmemiştir²²³.

Bu mektepler sabah erkenden eğitime başlar ve öğlen bir molanın ardından ikindiye kadar devam ederdi. Mektebin hocası medrese eğitimi görmüş bir cami imamı ya da müezzini olmuştur. Öğrencilerin bu mekteplerden mezun olabilmeleri için Kurani en az bir kez hatim etmiş olmaları gerekmektedir²²⁴. Bu mekteplerin eğitimi öğrencilere Kuran öğretmek ve sure ezberletmekten ileri gitmese de, öğrencilerin birbirlerine karşı sevgi ve saygı içerisinde davranmalarını öğretmesi açısından önemlidir. Ayrıca bu kurumlar çocukların hayata dair ilk sosyalleştiği yerler olmuşlardır.

3.1.2. Medreseler

Medreseler, İslam kültüründe eğitimin temel kurumu konumunda olmuşlardır. Sıbyan mekteplerinde eğitimini tamamlayan öğrenciler eğitimlerine mekteplerde devam etmekteydi. Osmanlı devrinde medreseler orta öğretim, lise ve yüksekokula denk konumda bulunuyordu. Medreseler İslami statüye sahip bir eğitim kurumu olmasından dolayı sadece Müslüman öğrencilerin devam ettiği bir kurum olmuştur. Osmanlı döneminde medreseler

²²² Cahit Baltacı, "Mektep", *TDVİA*, Cilt:29, Ankara, 2004, s.7.

²²³ Recai Doğan, a.g.e., s.414.

²²⁴ a.g.e., ss.414-415.

dönemin şartlarına göre mimari yapı ve uygulanan program olmak üzere zaman içerisinde bazı değişiklikler göstermiştir²²⁵.

Osmanlılarda ilk medrese 1330'da Orhan Gazi döneminde açılmıştır. O dönemde beyliğin merkezi konumunda bulunan İznik'te açılan medreseye Mısır'da eğitim görmüş olan Şerefüddin Davud-i Kayseri ilk müderris olarak atanmıştır²²⁶. Bundan sonra Osmanlı Devleti Bursa'da, Edirne'de ve fethettiği yerlerde yeni medreseler açmaya devam edecektir²²⁷. Medrese eğitimi Fatih devrinde önemli bir yapılanma yaşamıştır. İstanbul'un fethiyle birlikte sekiz kilise medreseye çevrilmiştir. Sahn-ı Seman olarak adlandırılan bu medreselerde yeni düzenlemeler meydana getirilmiştir²²⁸. Yapılan bu düzenlemelerle birlikte klasik Osmanlı medrese sistemi meydana gelmiştir. Bu düzen daha sonraki dönemlere de örnek oluşturacaktır²²⁹. Fatih'in ardından medreselerde bir diğer önemli düzenleme Kanuni zamanında gerçekleşmiştir. Kanuni'nin kurmuş olduğu Süleymaniye Medresesi küçükten büyüğe doğru sınıflar şeklinde örgütlenmiştir. İmparatorluğun sonuna kadar bu düzenle devam edecek olan bu sistemde on iki kademe bulunmaktadır. Bu medresenin bir diğer özelliği ise ordunun hekim ihtiyacının karşılanması için bünyesinde tıp medresesi ve darüşşifanın bulunmasıdır. Bunların yanı sıra matematik eğitimi için kurulan dört medrese, dini konular dışındaki alanlarda eleman yetiştirilmesi için önem teşkil etmektedir.²³⁰

Medreselerde kurumun niteliğine göre farklı eğitimler alınabiliyordu. Gerekli görüldüğü takdirde okuma-yazmadan başlanarak temel dini bilgiler verilmekteydi. Sahn-ı Seman medreselerinde dört işlem, mantık, geometri, gramer, sentaks, vaaz, ıstikak gibi dersler verilirken Süleymaniye medreselerinde hadis, tıp, tabiiyat, riyaziyyat gibi dersler verilmekteydi. Dersler genellikle sınıflarda görülmesine karşın halka açık dersler de

²²⁵ Mehmet İpşirli, "Medrese" *TDVİA*, Cilt: 28, 2003, Ankara s.327.

²²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarh Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.1.

²²⁷ a.g.e., s.2.

²²⁸ Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 2008, s.345.

²²⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007, s.67.

²³⁰ a.g.m., s.353.

bulunmaktaydı. Verilen dersin zorluğu sınıfın derecesine göre değişiklik göstermekteydi²³¹.

Medrese yönetiminin en tepesinde bulunan makam, şeyhülislam olmuştur. Şeyhülislamlar mekteplere müderris atamasını gerçekleştirmektedirler²³². Müderrisler zeki insanlar olmalı ve dini, edebi ilimlere vakıf olmak zorundalardı. Müderris olabilmek için kişinin önce mektep eğitimini tamamlaması gerekmektedir. Müderris olmak isteyen kişi nerede görev almak istiyorsa o bölgenin kazaskerine müracaat etmek durumundaydı²³³. Medreselerin kesin bir öğretim süreleri olmamasına karşın en az bir iki sene süren eğitim aldıkları düşünülebilir. Bu kurumlara yalnızca sıbyan mekteplerini bitiren erkek öğrenciler alınmaktaydı. Bir medresede bulunan toplam öğrenci sayısı 20 ile 30 arasında değişmekteydi. Öğrenci sayısının belirlenmesinde vakfın ve medrese binasının büyüklüğü önemli olmuştur. Gerekli durumlarda medreseler arasında öğrenci geçişleri olabilirdi. Medreseyi tamamlayan öğrencilere icazetname isimli bir diploma verilmekteydi²³⁴.

Gelibolu kazasında; Ahmed Ağa Medresesi, Derviş İbn Hasan Medresesi, Hacı Ağa Medresesi, İmamiye Medresesi, Mehmed Paşa Medresesi, Balaban Paşa Medresesi, Mesih Paşa Medresesi, Dağı Medresesi, Saruca Paşa Medresesi, Mustafa Paşa Medresesi yer almaktadır²³⁵. 1898 tarihli SNMUNE göre Gelibolu kazasında Cami-i Atik civarında Dağı Mehmed Efendi tarafından kurulan Dağı Mehmed Medresesi faaliyette görünmektedir²³⁶. O tarihte medresede Hüseyin Efendi müderrislik yapmakta ve medresede 10 adet talebe bulunmaktadır²³⁷.

²³¹ Recai Doğan, a.g.e., s.411.

²³² a.g.e. s.411.

²³³ Ünal Taşkın, a.g.m, s.355.

²³⁴ Yahya Akyüz, a.g.e., ss.69-70.

²³⁵ Nurhan Acar Azkın, “Çanakkale’de Eğitim ve Eğitim Kurumları (1839-1915)” Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2012, ss.52-54.

²³⁶ SNMU, 1316/1898, s.790.

²³⁷ SNMU, 1316/1898, s.791.

3.2. Eğitimde Modernleşme

Osmanlı eğitiminde modernleşme geniş bir zaman periyoduna yayılarak devam etmiştir. Tanzimat'tan önce ilk mühendishaneler kurulmuş ve Tanzimat sonrasında eğitim modernleşmesi devam ederek onu 1869 Nizamnamesinde meydana gelen değişiklikler takip etmiştir.

3.2.1. Eğitimde İlk Modernleşme Çalışmaları

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte imparatorlukta birçok alanda yenilik faaliyetlerinin meydana geldiği görülmüştür. Buna karşın Tanzimat metninde eğitime dair bir husus yer almamaktadır. Ancak Tanzimat hareketinin yarattığı ortamda eğitime dair önemli reformların yaşandığı görülmektedir. Bununla beraber Tanzimat'tan önce de eğitim modernleşmesine dair bazı adımlar atıldığını görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nin askeri alanlarda yaşadığı kayıpların ardından Batı'nın üstünlüğünü kabul etmesiyle birlikte, askeri alanda modernleşme çalışmaları meydana getirilmiştir. Modern subaylar yetiştirmek ve yeni mektepler açmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 1795 tarihinde modern anlamda açılan ilk mektep olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun kurulmuştur²³⁸. Kuruluşunun hemen ardından imparatorluğun ikinci mühendishanesi olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun meydana getirilmiştir²³⁹. Deniz mühendishanesinin açılış amacı olarak, dönemin tekniğine uygun olarak bir donanmanın oluşturulması ve bu donanmaya modern coğrafya ve hendese bilgisine sahip subayların yetiştirilmesi gösterilmiştir. Aynı şekilde kara mühendishanesi de kara ordusuna teknik eleman yetiştirilmek amacıyla açılmıştır. Bu kurumlarda matematik, tahkimat, topçuluk, lağımcılık gibi uzmanlık konuları ders olarak verilmekteydi. Bu mühendishaneler imparatorlukta diğer eğitim kurumlarından farklı olarak, Batı tarzında teşkil edilmiş yüksek eğitim kurumları görevinde olmuştur²⁴⁰.

²³⁸ Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun", *TDVİA*, Cilt:31, İstanbul, 2006, s.514.

²³⁹ Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Berri-i Hümayun", *TDVİA*, Cilt: 31, İstanbul, 2006, s.516.

²⁴⁰ Recai Doğan, a.g.e., s.426-427.

1806'da III. Selim'in emriyle Tıphane kurulmuştur. Bu kurumun sadece ordu için değil, halkın ihtiyacı için de hekim yetiştirmesi amaçlanmıştır. Tıphane 1827'de II. Mahmud tarafından geliştirilerek Tıphane-i Amire ve Cerrahane-i Mamure açılmıştır. 1834'te II. Mahmud devrinde askeri amaçla açılan iki okul daha bulunmaktadır. Muzıka-i Hümayun, saray ve ordu bandolarına musiki bilen eleman yetiştirecekken, Harbiye Mektebi ise ordunun subay ihtiyacının karşılanması amacıyla açılmıştır²⁴¹. Belgelerde Mekteb-i Tıbbiye ismiyle de bilinen Tıphane-i Amire'de sınıf düzeni günümüz anlayışının aksine büyükten küçüğe doğru yapılmıştır. Öğrenciler dil bilgisi, imla dersleri görecektir, tıbbi bitki, ilaç, hastalık ve sakatlıkların Arapça ve Türkçe tanımlarını öğreneceklerdir. Yabancı dil olarak Fransızca öğretilen ve yabancı dilini ilerleten öğrencilere resimlerle anatomi ve tıp bilimine giriş dersleri verilecekti. Güzel yazı, Kuran-ı Kerim ve ilmihal dersleri de programda yer almaktaydı. Ayrıca öğrenciler bir hocayla birlikte cerrahi uygulamalarda bulunacaklardı²⁴².

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kurulan Mekteb-i Harbiye'de ise ilk zamanlarına bakıldığında eğitim modern anlayıştan uzaktı. Bunun en önemli sebebi okula gelen öğrencilerin temel bir eğitim almadan gelmiş olmalarıdır. Bu sebeple Harbiye'de başlangıçta ilk, orta ve lise seviyesinde eğitim gerçekleştirilmekteydi. İlk sekiz yılına birinci mektep ve son senesine ikinci mektep demek suretiyle toplam dokuz yıllık bir eğitim yapılmaktaydı. Birinci mektepte okuma-yazma ve ilmihal dersleri verilirken ikinci mektepte hendese, fizik, astronomi dersleri ve askerliğe dair uygulamalar gösterilmekteydi. Daha sonraları Avrupa'dan hocalar getirilerek eğitimde önemli gelişim sağlanmıştır. Piyadecilik ve istihkâm derslerine ağırlık verilmiş, Fransızca zorunlu ders haline almıştır²⁴³.

1838 senesinde eğitim sistemini düzenlemek amacıyla Meclis-i Umur-ı Nafia açılmıştır. Bu meclis 1839'da eğitim sisteminin ıslahına yönelik bir layiha yayınlamıştır. Raporda dini bilgilerin insanı ahirete hazırlamasına karşın, fen bilimlerinin dünyadaki hayata ve onun gelişimine hazırladığı vurgulanırken, bütün yeni aletlerin keşfinin, ticaretin

²⁴¹ a.g.e., s.427.

²⁴² Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", *TDVİA*, Cilt 29, Ankara, 2004, s.3.

²⁴³ Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *TDVİA*, Cilt:16, İstanbul, 1997, s.116.

ve tarımın gelişiminin bilim sayesinde gerçekleştiğinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca cahilliğin devlete olan zararından bahsedilerek, halkı cahil olan devletlerin kazanç ve kalkınma sağlanamadığına vurgu yapılmıştır²⁴⁴. Meclis bu cehalete çare olarak gerekli bilimlerin edinilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna göre, okullara yeni bir düzen gerektiğinden bahsedilmiş ve mahalle okullarındaki hocaların bilgilerinin teftiş edilmesinin gerekli olduğu söylenmiştir. Okullara sınıf usulünün getirilmesi gerektiğini, derslerin ve öğretimin birleştirilmesini önermişlerdir. Hatta çocukların ilkokula gitmesinin zorunluluğunun üzerinde dahi durularak, okuma yazma öğrenmeden çocukların okuldan alınmasının yasak olması savunulmuştur²⁴⁵. Ancak alınan bu kararlar hakkında Tanzimat devrine kadar bir gelişme yaşanmamıştır.

3.2.2. Tanzimat Sonrası Eğitim Modernleşmesi

II. Mahmud devrinde gerçekleşen eğitim modernleşmesi konusundaki girişimler Tanzimat devrinde daha güçlü adımlarla devam etmiştir. 1845'te Sultan Abdülmecid eğitim konusunu ele alan bir ferman yayınlamıştır. Fermanın içeriğine göre halkın cahilliğinin giderilmesi gerektiği ve bunun da ancak eğitimle olacağını üzerinde durulmuştur. Bunun gerçekleşebilmesi için eğitim kurumlarının yaygınlaştırılarak orta, yüksek ve mesleki okulların açılmasıyla sağlanacağına vurgu yapılmıştır²⁴⁶. Yayımlanan bu layiha sonucunda mekteplerin düzene sokulmasını sağlamak amacıyla 1845'te Meclis-i Muvakkat kurulmuştur. Kurulan meclis gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda üç farklı layiha yayınlamıştır. Bu layihalar; sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi, orta öğretim kurumu olacak olan rüşdiyelerin açılması ve yükseköğretim amacıyla darülfünun kurulmasıyla ilgili olmuştur²⁴⁷. Ayrıca meclis, eğitim konusundaki çalışmaların daimi bir mecliste devam etmesinin gerekli olduğuna karar vermiştir. Böylece Meclis-i Muvakkat yerini Meclis-i Maarif-i Umumiyye'ye bırakmış ve bir bakıma Maarif Nezareti'nin de temelleri atılmıştır²⁴⁸.

²⁴⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s.181.

²⁴⁵ a.g.e., 182.

²⁴⁶ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.60.

²⁴⁷ Ali Akyıldız, "Maarif-i Umumiyye Nezareti", *TDVİA*, Cilt:27, Ankara, 2003, s.273.

²⁴⁸ a.g.e., s.273.

Alınan bu kararların eğitimi düzene sokması beklense de kararların hayata geçirilmediği görülmektedir. Esasen rüşdiye mekteplerinin açılmasına dair bir girişim II. Mahmud devrinde de yaşanmıştır. Yükseköğretime öğrenci yetiştirmek amacıyla rüşdiyelerin açılması planlanmış, hatta bu okulların düzenlenmesi için bir de Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. Fakat o dönemde de bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁴⁹. Meclis-i Muvakkat'ın aldığı kararların hayata geçirilmesinde ise düzgün bir metot oluşturulamadığı görülmüştür. Henüz sıbyan mekteplerine bir düzen getirilemeden rüşdiye ve idadiler hakkında çalışmalara başlanmıştır. Yükseköğretim için donanımlı öğrenciler yetişmeden darülfünun kurulmasına çalışılınca gerçekleşmesi planlanan reform çalışmalarında bir karmaşa meydana gelmiş ve hedeflenen düzenleme sağlanamamıştır²⁵⁰.

1857 senesinde Maarif-i Umumiyye Nezareti kurulmuştur. II. Mahmud devrinden beri çeşitli girişimlerin ardından, nihayet eğitimin bakanlık seviyesinde ele alınacak olması önemlidir²⁵¹. 1869 tarihine gelindiğinde eğitimin düzenlenmesi ile ilgili Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamname eğitimin hemen her konusuyla ilgilenmektedir. Eğitim; ilk, orta ve yüksek eğitim şeklinde derecelendirilmiştir. Bütün öğretim kademelerinde okutulacak dersler düzenlenmiş, eğitimcilerden hizmetlilere kadar görevlilerin alacakları ücretler belirlenmiştir²⁵². Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi eğitimi bütün yönleriyle ele almıştır. Daha önceleri reform hareketleri idari, mali ve mesleki yönleriyle ele alınmazken²⁵³ 1869 nizamnamesinde ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi ve itibarlarının artması için çareler aranmış, Maarif Nezareti teşkilatında yenilikler meydana getirilmiştir²⁵⁴. Nizamnamede medreselere dair bir düzenleme yer almazken azınlık okullarına yenilikler getirilerek devlet kontrolüne alındığı görülmektedir²⁵⁵. Gayrimüslim ve Müslüman okullarının tek çatı altında hukukileştirilmesi ise Osmanlıcılık fikrinin bir uygulaması olarak yorumlanabilir²⁵⁶. Nitekim nizamnameye göre açılması planlanan idadilerde gayrimüslim ve Müslüman

²⁴⁹ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *TDVİA*, Cilt:35, İstanbul, 2008, ss.300-301.

²⁵⁰ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, Cilt:1-2, İstanbul, 1977, s.425.

²⁵¹ Ali Akyıldız, a.g.e., s.273.

²⁵² Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirmedeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 2008, 274.

²⁵³ Selçuk Akşin Somel, a.g.e., s.77.

²⁵⁴ Hamza Altın, a.g.e., 275.

²⁵⁵ a.g.e,

²⁵⁶ Selçuk Akşin Somel, a.g.e, s.116.

çocukların aynı çatı altında eğitim almalarının Osmanlı milleti fikrini geliştireceği düşünülmüştür²⁵⁷.

3.3. Abdülhamid Devri Gelibolu Sancağında Eğitim

Sultan Abdülhamid devrinde Gelibolu Sancağında yeni eğitim kurumları meydana getirilmiştir. Sancakta yer alan kazalarda yeni ibtidai mektepleri ve rüşdiyeler açılmıştır. Sancakta yer alan idadi Gelibolu kazasında meydana getirilerek hem Müslüman hem de gayrimüslim öğrencilerin okumasına imkan verilmiştir.

3.3.1. İbtidai Mektepleri

Abdülhamid devrinin başından itibaren eğitime dair önemli adımların atıldığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle ilköğretim meselesi üzerinde durulmuştur. 1869 Nizamnamesinde yer alan ilköğretimin zorunluluğu bu devirde Kanun-i Esasi'de ele alınmış, böylece ilköğretim zorunluluğu anayasaya dâhil olmuştur. 1879'da ise maarif teşkilatında gerçekleşen değişimle nezaret bünyesinde Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi kurulmuştur. Yaşanan bu gelişmeler ilköğretim meselesi üzerinde ciddiyetle durulduğunu göstermektedir²⁵⁸. Ancak mevcut ilköğretim sisteminde eski düzene ait sıbyan mektepleri ve modern fikirlerle meydana getirilen ibtidai okulları ilköğretimde ikilik oluşturmaktaydı. Sıbyan mekteplerinin tümünü ıslah etmek hem zor bir işti hem de halk tarafından tepkiyle karşılanabilirdi. Fakat devlet bu okulların ıslahını zorunlu gördüğünden dolayı dini eğitimlerinin ihmal edilmemesi şartıyla sıbyan mekteplerine yeniden düzenlenen bir eğitim programı uygulayarak bir yol izlenmiştir. 1882'den sonra ise bu ikiliği ortadan kaldırmak amacıyla ağırlık ibtidai okullarına verilmiştir²⁵⁹.

Gelibolu Sancağının kazalarında birden çok ibtidai mektebi bulunmaktadır. Sancak dâhilinde yalnızca Müslümanların değil, gayrimüslim cemaatlere ait ibtidai mektepleri de

²⁵⁷ Cemil Öztürk, "İdadi", *TDVİA*, Cilt: 21, İstanbul, 2000, 465.

²⁵⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.67.

²⁵⁹ a.g.e., ss.68-69.

vardır. Gelibolu kazasında Nazif Osman Efendi Mektebi, Hafız Halil Efendi Mektebi, Osman Efendi Mektebi, Kara İsmail Efendi Mektebi, Hafız Neşat Efendi Mektebi, Cevizli Köyünde Abdullah Efendi Mektebi isimleriyle altı adet erkek ibtidai mektebi bulunmaktadır. Ayrıca Gelincik mahallinde bir adet kız ibtidai mektebi vardır. Bu mektepler Müslüman Cemaatine ait olup, Rum Cemaatine ait 8 erkek, 4 kız, Ermeni Cemaatine ait 1 erkek, 1 kız ve Yahudi Cemaatine ait 1 erkek, 1 kız ibtidai mektepleri bulunmaktadır²⁶⁰. Bunun yanı sıra Gelibolu'ya bağlı İpsala nahiyesinde bir ibtidai mektebi vardır²⁶¹.

Keşan kazasında 5 erkek ve 5 kız ibtidai mektebi varken kazada Rumlara ait 17 erkek ve 17 kız ibtidaisi vardır²⁶². Şarköy kazasında Müslümanlara ait 12 erkek ve 12 kız ibtidaisinin yanı sıra 8 erkek ve 8 kız Rum ibtidaisi vardır. Ayrıca Şarköy kazasının Evreşe nahiyesinde Evreşe ve Kavak bölgesinde iki ibtidai daha vardır. Evreşe'de bulunan Hafız Mehmet Efendi ve Kavak'ta bulunan Hafız Osman Efendi isimleriyle anılmaktadır²⁶³. Mürefte kazasında Müslüman cemaate ait 7 erkek, 7 kız ibtidaisi, Rum cemaatine ait de 7 erkek ve 7 kız ibtidai bulunmaktadır. Ayrıca 1885 tarihinde Gelibolu sancağından ayrılan Enez kazasında 5 erkek, 5 kız Müslüman ibtidaisi ve 7'şer erkek ve kız Rum ibtidaisi bulunmaktadır²⁶⁴.

Tablo 21

İbtidai mekteplerindeki öğrenci sayıları-1887 yılı

	Müslüman		Rum		Ermeni		Musevi	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Gelibolu ²⁶⁵	85	233	150	230	25	45	25	115
Keşan ²⁶⁶	115	243	225	1055	-	-	-	-
Şarköy ²⁶⁷	29	39	200	250	-	-	-	-
Mürefte ²⁶⁸	-	30	-	-	-	-	-	-
Eceabad ²⁶⁹	207	264	540	310	-	-	-	-

²⁶⁰ SVE, 1300/1883, s.184.

²⁶¹ SVE, 1302/1885, s.211.

²⁶² SVE, 1300/1883, s.191.

²⁶³ SVE, 1300/1883, s.194.

²⁶⁴ SVE, 1300/1883, s.201.

²⁶⁵ SVE, 1304/1887, s.211.

²⁶⁶ SVE, 1304/1887, s.217.

²⁶⁷ SVE, 1304/1887, s.220.

²⁶⁸ SVE, 1304/1887, s.224.

3.3.2. Rüşdiye Mektepleri

II. Abdülhamid döneminde üzerinde durulan bir diğer eğitim kurumu rüşdiyeler olmuştur. Başlarda Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle rüşdiyeler ihmal edilmiştir. Kaybedilen toprakların ardından 1878 senesinde imparatorluk genelinde 300 kadar rüşdiye kalmıştır. 1879 senesinde ise Maarif Teşkilatında rüşdiyelerle ilgili bir düzenleme meydana getirilmiştir. Nezaretin bünyesine Mekatib-i Rüşdiye dairesi eklenerek rüşdiyelerin ıslahı konusunda girişimlere başlanılmıştır²⁷⁰. Bu dönem imparatorluk genelinde pek çok rüşdiye açıldığı gibi Tanzimat devrinde açılan rüşdiye binalarının yenilendiği de görülmektedir. Tanzimat devrinde boş evler, binalar okula çevrilerek kullanılmıştır. Sultan Abdülhamid döneminde bu kurumlar için yeni rüşdiye binalarının meydana getirildiği görülmektedir²⁷¹.

Bu dönemde Gelibolu kazasında biri inas olmak üzere iki rüşdiye açılmıştır. İnas rüşdiyesi 1883 senesinde açılmış ve 20.000 kuruşa mâl edilmiştir²⁷². 1887 tarihinde ise mektebe Darümuallimat mezunu olan İffet Hanım tayin edilmiştir²⁷³. Gelibolu inas rüştiyesinin bir ara kapandığı anlaşılmaktadır. 1893 tarihli bir belgede kapanan inas rüştiyesinin tekrar açılmasının arzu edildiği ve rüşdiyenin açılması için muallim-i evvele aylık 500 kuruş ve diğer muallimlerle bevvaba en azından 500 kuruş olmak üzere toplam 1.000 kuruş harcanması gerektiği kaydedilmiştir²⁷⁴. Böylece 500 kuruş maaşın mahalli İslam cemaati tarafından karşılanmak üzere, Darümuallimat mezunu Bedriye Hanım muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir²⁷⁵. 1897 senesinde ise Gelibolu inas rüşdiyesi muallimine ödenecek aylık 500 kuruşa karşılık bulunamaması sebebiyle rüşdiyede eğitime tekrar ara verilmiştir²⁷⁶. 1906 senesinde Gelibolu inas rüştiyesinde eğitimin tekrar başladığı görülmektedir. Muallim-i saniliğine 200 kuruş maaşla Şerife Hanım, muallime-i ula olarak

²⁶⁹ SVE, 1304/1887, s.212.

²⁷⁰ Bayram Kodaman, a.g.e.,s.96.

²⁷¹ a.g.e., s.96.

²⁷² SNMU, 1316/1900, s.804.

²⁷³ BOA. MF. MKT. Nr.95/38. 23 Muharrem 1305/11 Ekim 1887.

²⁷⁴ BOA. MF. MKT. Nr.157/59. 15 Cemâziye'l-âhir 1310/4 Ocak 1893.

²⁷⁵ BOA. MF. MKT. Nr.184/115. 19 Rebî'ü'l-âhir 1311/30 Ekim 1893.

²⁷⁶ BOA. MF. MKT. Nr.376/46. 24 Cemâziye'l-âhir 1315/20 Kasım 1897.

Hatice İhsan Hanım ve bevvap Sıdika Hanımlar tayin edilerek görevlerine başlamışlardır²⁷⁷.

Gelibolu rüşdiye mektebinin 1885 senesinde açıldığı görülmektedir. Ancak Edirne Vilayeti Salnamelerine bakıldığında 1885 öncesine dair Gelibolu rüşdiyesi hakkında bilgiler yer almaktadır. Örneğin 1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesinde Gelibolu rüşdiyesinde 64 öğrencinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu sebeple 1885'te rüşdiye için yeni bir bina inşa edilerek açılışı yapılmış olmalıdır. Gelibolu Rüşdiye Mektebi binasının inşası iki yıl sürmüştür. Yapımına padişahın da 150 liralık para yardımı yaptığı mektep, eksiklerinin tamamlanması sonrası halkın da katılımıyla resmi açılışını gerçekleştirmiştir²⁷⁸. 1885 tarihinde açılan Gelibolu Rüşdiye Mektebinin aynı tarihli Edirne Vilayeti Salnamesine göre, rüşdiyenin açıldığı seneki öğrenci sayısı 70 olarak kaydedilmiştir. Yine aynı sene okulun öğretmenleri; muallim-i evvel Ahmet Hulusi Efendi, muallim-i sani Mehmed Efendi şeklindedir²⁷⁹.

Tablo 22

Gelibolu Rüşdiyesi öğrenci sayıları

Yıl	1877 ²⁸⁰	1884 ²⁸¹	1886 ²⁸²	1887 ²⁸³	1888 ²⁸⁴	1889 ²⁸⁵	1890 ²⁸⁶	1891 ²⁸⁷	1892 ²⁸⁸
Öğrenci	64	70	92	110	93	93	93	93	93

Gelibolu rüşdiyesi açıldıktan ertesi sene, öğrenci sayısı 92'ye yükselmiştir²⁸⁹. Nitekim 1886 senesinde rüşdiyedeki öğrenci sayısının artması sebebiyle mevcut iki hocayla eğitim ve idarenin yetersiz kalacağından dolayı, mektebe 300 kuruş maaşla bir

²⁷⁷ BOA. MF. MKT. Nr.995/25. 5 Rebülahir 1325/18 Mayıs 1907.

²⁷⁸ BOA. MF. İBT. Nr.18/48. 2 Cemâziye'l-evvel 1302/17 Şubat 1885.

²⁷⁹ SVE, 1302/1885, s.184.

²⁸⁰ SVE, 1293/1877, s.132.

²⁸¹ SVE, 1301/1884, s.209.

²⁸² SVE, 1303/1886, s.217.

²⁸³ SVE, 1304/1887, s.211.

²⁸⁴ SVE, 1305/1888, s.215.

²⁸⁵ SVE, 1306/1889, s.215.

²⁸⁶ SVE, 1307/1890, s.215.

²⁸⁷ SVE, 1308/1891, s.215.

²⁸⁸ SVE, 1309/1892, s.219.

²⁸⁹ SVE, 1303/1886, s.217

Fransızca ve 200 kuruş maaşla bir matematik hocasının tayin edilmesi talep edilecektir²⁹⁰. Bunun üzerine Maarif Nezaretinden Gelibolu Sancağı Mutasarrıflığına yazıldığına göre, müdür maaşının maarif tahsisatından karşılanarak Fransızca ve matematik hocalarının maaşlarının mahalli Müslüman cemaati tarafından karşılanmasıyla hocaların tayinlerinin mümkün olacağı bildirilmiştir²⁹¹. Sancak dâhilinde bir diğer rüşdiye Keşan kazasında bulunmaktadır. 1877 tarihli Edirne Vilayeti Salnamesine göre Keşan rüşdiyesinin hocaları; muallim-i evvel Fehmi Efendi, muallim-i sani İsmail Efendi, muallim Rıfat Lütfü Efendi şeklindedir. Rüşdiyede bir de bevvap bulunmaktadır. Keşan rüşdiyesinde o sene okula devam eden öğrenci sayısı 43'tür²⁹². 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Keşan kazası Rus işgaline uğramıştır. Savaşın ardından Rusların çekilmesi sonucunda, 1879 senesinde Keşan rüşdiyesine muallim-i evvel olarak Mehmet Fehmi Efendi tayin edilmiştir²⁹³. Rüşdiye seneler içerisinde harap bir hale geldiğinden ve tamire elverişli bulunmamasından dolayı 1905 senesinde Keşan rüşdiyesi için yeni bir binanın inşasına başlanmıştır²⁹⁴.

Tablo 23

Keşan Rüşdiyesi öğrenci sayıları

Yıl	1877 ²⁹⁵	1884 ²⁹⁶	1898 ²⁹⁷	1899 ²⁹⁸	1900 ²⁹⁹	1901 ³⁰⁰	1903 ³⁰¹	1905 ³⁰²
Öğrenci	43	38	38	29	31	31	27	36

1895 senesine gelindiğinde Gelibolu Sancağına bağlı Şarköy kazasında bir rüşdiye açılmasına karar verilmiştir. 500 haneyi aşkın nüfuslu Şarköy kasabasında açılacak rüşdiye mektebi için muallimi evveli için aylık 600 kuruş maaş ve ilerleyen zamanda öğrenci sayısının artması durumunda muallimi sani için 300 kuruş, yazı muallimi için 100 ve

²⁹⁰ BOA. MF. MKT. Nr.90/22. 20 Cemâziye'l-evvel 1303/24 Şubat 1886.

²⁹¹ BOA. MF. MKT. Nr.91/40. 21 Ramazan 1303/23 Haziran 1886.

²⁹² SVE, 1293/1876, s.134.

²⁹³ BOA. MF. MKT. Nr.64/21. 11 Şaban 1296/31 Temmuz 1879.

²⁹⁴ BOA. MF. İBT. Nr.160/50. 26 Safer 1323/2 Mayıs 1905.

²⁹⁵ SVE, 1293/1877, s.134.

²⁹⁶ SVE, 1301/1884, s.214

²⁹⁷ SNMU, 1316/1898, s.788.

²⁹⁸ SNMU, 1317/1899, s.880.

²⁹⁹ SNMU, 1318/1900, s.979.

³⁰⁰ SNMU, 1319/1901, s.311.

³⁰¹ SNMU, 1321/1903, s.288.

³⁰² BOA. MF. İBT. Nr.147/64. 9 Rebi'ü'l-âhir 1322/23 Haziran 1904.

mektepe görevli bevvap için 120 kuruş olmak üzere senelik 1.120 kuruşluk maaş harcaması belirlenmiştir. Bunun yanı sıra okulun çeşitli masrafları ile yakacak masrafları için de senelik 500 kuruşun bütçeye ilave edilmesi Gelibolu Mutasarrıflığınca talep edilmiştir. Ancak Maarif Nezareti, muallim-i evvel için 400, hat muallimliği için 85 ve bevvap için ise 65 kuruşluk maaş belirlemiştir. Bunun yanı sıra okulun diğer giderleri için senelik 500 kuruşluk bütçe belirlenmiştir. 1896 senesinde Şarköy rüşdiyesine Darümuallimin mezunu olan Ali Sadi Efendi muallimi evvel olarak tayin edilmiştir³⁰³. Kasaba ahalisinin yardımlarıyla 500 lira ile vücuda getirilen mektebin ilk inşa edildiğinde bazı kısımlarının eksik kalmasından dolayı 1905 senesinde eksik kalan kısımlarının tamamlanması için o senenin gelirlerinden 100 liralık tahsisat sağlanacaktır³⁰⁴. 1897 senesinde Şarköy rüştiyesindeki mevcut öğrenci sayısı 30'dur.³⁰⁵ Ayrıca mektepte az sayıda da olsa gayrimüslim öğrencilerin eğitim gördüğü de görülmektedir. 1901 senesinde mektebin 1.sınıfında eğitim gören 13 öğrenciden 2'si gayrimüslim iken 2.sınıftaki 7 öğrenciden 1'i gayrimüslimdir. 3.sınıflarda ise 9 Müslüman öğrenci bulunmaktadır. Böylece 1901 senesi Şarköy rüşdiyesinde eğitim gören toplam öğrenci sayısı 30 olarak kaydedilmiştir³⁰⁶. Mektepte 1905 senesinde ise 1.sınıfta 7 Müslüman öğrenci, 2.sınıfta 7 Müslüman 1 gayrimüslim olmak üzere 8 öğrenci ve 3.sınıfta 5 Müslüman öğrenci olmak üzere toplam 20 öğrencinin bulunduğu kaydedilmiştir³⁰⁷.

Tablo 24

Şarköy rüşdiyesi öğrenci sayıları

Yıl	1897	1898 ³⁰⁸	1899 ³⁰⁹	1900 ³¹⁰	1901 ³¹¹	1903 ³¹²	1905
Öğrenci	30	33	43	32	32	34	20

³⁰³ BOA. MF. MKT. Nr.314/36. 24 Zilka'ade 1313/7 Mayıs 1896.

³⁰⁴ BOA. MF. İBT. Nr.308/74. 18 Rebî'ü'l-evvel 1329/23 Mayıs 1905.

³⁰⁵ BOA. MF. İBT. Nr.59/63. 24 Şevvâl 1314/28 Mart 1897.

³⁰⁶ BOA. MF. İBT. Nr.108/48. 13 Ramazan 1319/24 Aralık 1901.

³⁰⁷ BOA. MF. İBT. Nr.158/26. 19 Muharrem 1323/26 Mart 1905.

³⁰⁸ SNMU, 1316/1898, s.788.

³⁰⁹ SNMU, 1317/1899, s.881.

³¹⁰ SNMU, 1318/1900, s.979.

³¹¹ SNMU, 1319/1901, s.311.

³¹² SNMU, 1321/1903, s.288.

Gelibolu Sancağının bir diğer kazası olan Mürefte'de 1897 senesinde bir rüşdiye mektebi açılması için kazanın uygun olup olmadığı incelenmiştir. Bu incelemeye göre kazada rüştiyede okuyacak yaşlarda yaklaşık 90 çocuk bulunduğu, ayrıca kazada 306 hane olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Mürefte kazasında 70 öğrenci mevcutlu bir ibtidai ve kaza dâhilinde 6 sıbyan mektebi olup, bu mekteplerden senede 15 kadar öğrencinin mezun olduğu belirtilmiştir. Fakat bunun neticesinde Mürefte kazasında bir rüşdiye mektebinin tesisinin mümkün olmayacağına karar verilmiştir³¹³. Ancak bundan altı yıl sonra, 1903 senesinde kazada bir rüşdiye mektebinin açıldığı görülmektedir. Fakat mektebin hoca maaşlarının ahali tarafından karşılanamaması neticesinde mektep eğitime başlayamamıştır. Bunun neticesinde mektepte eğitimin başlaması için, muallim-i evvelin Maarif Nezareti tarafından görevlendirilmesine ve hocalara verilecek maaşların da maarif hisse ianesinden karşılanmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda Mürefte rüşdiye mektebinde görev alacak muallim-i evvele aylık 400, hüsn-i hat muallimine aylık 85 ve bevvaba aylık 65 kuruş olmak üzere senelik 6.600 kuruş maaş harcaması yapılacaktır. Ayrıca okulun diğer giderleri için de senelik 400 kuruşluk bir bütçe belirlenmiştir. Böylece Mürefte rüşdiye mektebinin senelik toplam bütçesinin 7.000 kuruş olması planlanmıştır³¹⁴. Mektebe bir yıl sonra ilk hocalar tayin edilmiş ve 1904 senesinde Mürefte rüşdiyesi eğitime başlamıştır. Buna göre mektebin muallim-i evvel tahsisatı ikiye ayrılarak matematik muallimliğine Mehmet Efendi, ulum-u diniyye ve lisaniye muallimliğine Darümuallimin mezunlarından Şerif Efendi, muallim-i evveliğe Komanova muallimi olan İbrahim Efendi tayin edilmiştir³¹⁵. Mektebin ilk inşa edildiği sırada bahçe duvarları yapılamamıştır. Mektebin bahçe duvarları olmadığından bazı kişilerin okul arazisine gelerek öğrencileri rahatsız ettiklerine dair yapılan şikâyet üzerine 1909 senesinde Mürefte rüşdiyesinin mektebin etrafına duvar inşası için ne kadarlık bir harcama gerektiği tespit edilmiş ve tamirat için 2.355 kuruş harcanması gerekli görülmüştür³¹⁶. Böylece Cıs-r-i Mustafapaşa, Sultanyeri ve Mürefte rüşdiyelerinin gerekli olan tamiratları için toplam 11.423 kuruşun harcanmasına izin verilmiştir³¹⁷.

³¹³ BOA. MF. MKT. Nr.376/60, 24 Cemâziye'l-âhir 1315/20 Kasım 1897.

³¹⁴ BOA. MF. MKT. Nr.741/44, 16 Recep 1321/8 Ekim 1903.

³¹⁵ BOA. MF. İBT. Nr.152/137, 5 Şaban 1322/15 Ekim 1904.

³¹⁶ BOA. MF. MKT. Nr.1106/49, 21 Safer 1327/14 Mart 1909.

³¹⁷ BOA. MF. MKT. Nr.1116/29, 28 Rebî'ü'l-evvel 1327/19 Nisan 1909.

Gelibolu Sancağında ayrıca İpsala'da ve Gümülcine'de birer rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Fakat Gümülcine'nin 1878 tarihinde Gelibolu Sancağından ayrıldığını ve İpsala'nın da 1886 senesine kadar Gelibolu ya bağlı olduğunu unutmamak gerekir. Bununla birlikte Gümülcine Rüşdiyesi 1877 tarihinde muallimi evvel Hüsnü Efendi, muallimi sani Arif Efendi ve bevvap Hacı Ali Efendi ile birlikte 85 öğrenciyi bünyesinde bulundurmaktadır³¹⁸. İpsala rüşdiyesi ise 1877 senesinde İpsala'da bulunan bir sıbyan mektebinin rüşdiye mektebine dönüştürülmesi ile meydana gelmiştir. Rüşdiyeye muallim-i evvel olarak 400 kuruş maaşla Darümuallimin mezunu Lofçalı Abdülkerim Efendi tayin edilmiştir³¹⁹. 1884 senesinde İpsala Rüşdiyesinde 25 öğrenci bulunmaktadır³²⁰.

3.3.3. İdadi Mektebi

1880'den sonra rüşdiyeler zaman içinde eski değerini kaybetmeye başlamıştır. Bunun sebebi idadilerin önem kazanması olmuştur. Hatta 1898 senesinde idadi bulunan yerlerde rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilerek, çalışan kadrosu idadilere nakledilecektir³²¹. Esasen idadilerin açılması 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kararlaştırılsa da bu gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli sebebi mali yetersizlik ve öğretmen yetersizliği olmuştur. II. Abdülhamid devrinde idadilerin tesisini arttırabilmek için vilayet gelirlerinin bir kısmı hisse-i maarif olarak tahsis edilmiştir. Böylece idadilere mali kaynak imkânı oluşturulmuştur³²².

Tablo 25

Maarif Salnamelerine Göre Gelibolu İdadisinin Öğrenci Sayıları

Yıl/İsim	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1895-1896 Eğitim Yılı ³²³	87	5	92
1896-1897 Eğitim Yılı ³²⁴	79	3	82
1897-1898 Eğitim Yılı ³²⁵	69	8	77

³¹⁸ SVE, 1293/1876, s.145.

³¹⁹ BOA. MF. İBT. Nr.11/103. 17 Şevvâl 1294/25 Ekim 1877.

³²⁰ SVE, 1301/1884, s.209.

³²¹ Bayram Kodaman, a.g.e., s.101.

³²² Cemil Öztürk, a.g.e., s.465.

³²³ SNMU, 1316/1898, s.784.

³²⁴ SNMU, 1317/1899, s.876.

³²⁵ SNMU, 1318/1900, s.974.

1898-1899 Eğitim Yılı ³²⁶	78	15	93
1900-1901 Eğitim Yılı ³²⁷	85	15	100

İdadi sayılarının arttırılması için 1888’de bazı tedbirler meydana getirilmiştir. Köy ve kasabada bulunan çocukların idadilere girişini kolaylaştırmak için idadilerin yatılıya çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Bu uygulamayla birlikte öğretim süresi yeniden düzenlenerek idadiler beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır³²⁸. Bu doğrultuda Gelibolu İdadi Mektebinin de 1888 senesinde açıldığını görmekteyiz. Burası beş yıllık eğitim verecek bir idadi konumundadır³²⁹. Yerel memurların ve farklı cemaatlerin ruhani liderlerinin de katılımıyla Gelibolu idadi mektebinin resmi açılışı gerçekleşmiştir. Ancak başlangıçta idadinin yalnızca birinci sınıfı teşkil edilebilmiştir³³⁰. İdadinin ihtiyacı olan alet edevat için gerekli 850 Frank ise mahalli hisse ianesinden karşılanmıştır³³¹. Ayrıca öğrencilerin okul üniformaları öğrencilerin velileri tarafından dikilmiş³³² ve fakir ve kimsesiz olan öğrencilerin üniforma masraflarının da mahalli maarif hisse ianesinden karşılanması istense de bu kabul edilmemiştir³³³.

Tablo 26

Gelibolu idadi mektebi kadrosu-1895-1896 eğitim yılı³³⁴

Hoca İsmi	Ders İsmi
Müdür Yunus Nuni Efendi	Coğrafya ve Usul-u Kitabet ve Hendese Muallimi
Hüsnü Efendi	Resim Muallimi
İbrahim Efendi	Ulum-ı Diniyye Muallimi
Muhammet Fehmi Efendi	Tükçe ve Arabi Muallimi
Ahmet Rasim Efendi	Farsi ve Hesap ve Usul-u Defteri Muallimi
Ali Münif Efendi	Fransızca, Türkçe ve Malumat-ı Nafia ve Cebir Muallimi
Nazif Efendi	Hüsn-ü Hat Muallimi
Emin Efendi	Mubassır

³²⁶ SNMU, 1319/1901. s.306.

³²⁷ SNMU, 1321/1903, s.284.

³²⁸ a.g.e., s.465.

³²⁹ Bayram Kodaman, a.g.e., s.125.

³³⁰ BOA. MF. MKT. Nr.98/101. 3 Ramazan 1305/14 Mayıs 1888.

³³¹ BOA. MF. MKT. Nr.88/99 19 Safer 1303/27 Kasım 1885.

³³² BOA. MF. MKT. Nr.108/15. 7 Şaban 1306/8 Nisan 1889.

³³³ BOA. MF. MKT. Nr.108/21. 10 Şevvâl 1306/9 Haziran 1889.

³³⁴ SNMU, 1316/1898, s.783.

İdadinin açılışından beş yıl sonra ilk defa oluşacak olan 5.sınıfta sadece 4 öğrenci bulunmaktadır. Öğrenci sayısının az olmasından dolayı 5.sınıfın açılmaması düşünülmüşse de, bu durumun eğitime dair kötü sonuçlara sebebiyet verebileceğinden endişe edilerek 4 öğrenciyle de olsa 5.sınıfın teşkil edilmesine karar verilmiştir³³⁵. Nitekim bu dört öğrenci sene sonunda mezun olup diplomalarını almışlardır. Ertesi sene ise Gelibolu idadisinden iki öğrenci daha mezun olacaktır³³⁶. İdadinin 1895 senesinde toplam öğrenci sayısı 93'tür³³⁷. Ayrıca 1904 senesi Gelibolu idadisi müfredatında yer alan dersler; Ahlak, Arapça, İlm-i Eşya, Farşça, Usul-ı Defteri, Türkçe, Kitabet, Coğrafya, Malumat-ı Ziraiye, Hesap, Cebir, Hendese, Tarih, Fransızca, Hüsn-ü Hat ve Resim dersleri şeklinde sıralanmaktadır.³³⁸. 1903 senesinde Gelibolu idadisinde yapılan yeni bir düzenleme ile yeni hocalar tayin edilerek hocaların alacakları ücretler yeniden planlanmıştır. Buna göre; 1903'te Gelibolu idadi mektebi müdürü olan Osman Efendi 1. ve 2.sınıfların Türkçe, Farsça ve usul-u defter derslerine, Hüseyin Arif Efendi resim, Arapça, ilm-i eşya, ulum-u diniyye ve ahlak derslerine, Sami Efendi coğrafya, 3. ve 4.sınıfların Türkçe ve kitabet derslerine, Mustafa Efendi 3.sınıftan 6.sınıfa kadar ulum-u diniyye ve ahlak derslerine, Sıtkı Efendi hat derslerine, Arif Efendi ise resim derslerine girmek üzere tayin edilmişlerdir. Buna karşın tayin edilen hocaların verecekleri dersler hakkında 1903 tarihli Maarif Salnamesine göre bazı farklılıklar da görülmektedir. İdadide bulunan hocaların alacakları maaşlar ise Osman Efendi 620 kuruş, İbrahim Hakkı Efendi 675 kuruş, Rasim Efendi 420 kuruş, Hüseyin Arif Efendi 515 kuruş, Mustafa Efendi 265 kuruş, Sıdkı Efendi 140 kuruş, Arif Bey 160 kuruş ve Ahmet Efendi 150 kuruş şeklinde belirlenmiştir³³⁹.

Tablo 27

Gelibolu İdadi Mektebi Kadrosu-1903 yılı

Hoca İsmi	Ders İsmi
Müdür Osman Efendi	Fransızca, Cebir, Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye Muallimlikleri
İbrahim Hakkı Efendi	Tarih, Hesap ve Hendese Muallimlikleri
Rasim Efendi	Türkçe ve Farsça Muallimlikleri

³³⁵ BOA. MF. MKT. Nr.134/69. 3 Cemâziye'l-âhir 1309/4 Ocak 1892.

³³⁶ BOA. MF. MKT. Nr.249/16. 17 Şaban 1312/13 Şubat 1895.

³³⁷BOA. MF. MKT. Nr.285/72 10 Rebî'ü'l-âhir 1313/30 Eylül 1895. Aynı tarihli Maarif Nezareti Salnamesinde Gelibolu idadisinin öğrenci sayısı 92 olarak kaydedilmiştir.

³³⁸ BOA. MF. MKT. Nr.147/40, 29 Rebî'ü'l-evvel 1322/13 Haziran 1904.

³³⁹ BOA. MF. MKT. Nr.704/2. 14 Safer 1321/12 Mayıs 1903.

Hüseyin Arif Efendi	Arapça, Coğrafya, İlm-i Eşya Muallimlikleri
Mustafa Efendi	Ulum-u Diniye ve Ahlak, Arapça Muallimlikleri
Sıdkı Efendi	Hüsn-ü Hat Muallimliği
Arif Bey	Resim Muallimliği
Ahmet Efendi	Ulum-u Diniye ve Ahlak Muallimliği

Gelibolu idadi binası zaman içerisinde çeşitli tamiratlar geçirmiştir. 1890 senesinde yarım kalan bahçe duvarıyla diğer kısımlarda gerekli olan yerlerin tamamlanması için 8.546 kuruşluk bir gereksinim olduğu tespit edilmiştir. Bu paranın maarif iane hissesinden karşılanması kararlaştırılmıştır³⁴⁰. İdadiye yemekhane, depo ve teneffüshane inşa ettirilmiştir. Bu tamiratlar sonucu harcanmasına izin verilen 8.546 kuruşa ilaveten 4.818 kuruş borç alınarak 13.364 kuruşluk bir tamirat harcaması gerçekleştirilmiştir³⁴¹. 1896 senesinde ise idadinin eskiyen perdelerinin değiştirilmesi istenmiştir. Sınıflarda ve muallim odalarında bulunan yaklaşık 34 kadar pencerenin perdesi ve müdür odasına alınacak koltuk için 984 kuruş 20 paralık bir masraf belirlenmiştir. Ancak gerekli harcamalar için 771 kuruş 20 paranın hisse ianesinden harcanmasına müsaade edilmiştir³⁴². 1905 senesinde Gelibolu'yu vuran sert fırtına Gelibolu idadi binasına zarar vermiştir. İdadinin pencereleri kırılmış, kiremitlerinde de hasar meydana gelmiştir. Bina eğitime devam edilemez bir hal alınca Ramazan Bayramının da yaklaşması sebebiyle okulun tatil edilmesine karar verilmiştir. Eğitimin tekrar başlaması için yaklaşık 700 kuruşluk bir tamir masrafı açığa çıkmıştır³⁴³. 1906 senesinde ise Gelibolu idadisinin sigortalandığı görülmektedir. Edirne Vilayeti içerisinde sigortasız olarak bulunan mekteplerin değerlerinin belirlenmesi istenmiş ve Gelibolu Mekteb-i İdadisine 200.000 kuruşluk bir değer biçilmiştir. Bu doğrultuda Gelibolu, Dedeoğlu, Tekfurdağı, Gümölcine, Kırıkkilise, Edirne idadileri ile iki rüşdiyenin senelik 5.180 kuruş bedel ile Osmanlı Kumpanyasına sigortalanması kararlaştırılmıştır³⁴⁴. 1908 senesinde ise Gelibolu'da bulunan İttihad Cemiyeti Gelibolu idadisinde gece dersleri düzenlemek için izin istemiş ve hoca masraflarının cemiyet tarafından karşılanması şartıyla bu derslerin yapılmasına müsaade edilmiştir³⁴⁵.

³⁴⁰ BOA. İ.DH. Nr.1201/94030. 26 Rebî'ü'l-evvel 1308/ 9 Kasım 1890.

³⁴¹ BOA. MF. MKT. Nr.166/58. 10 Şevvâl 1310/27 Nisan 1893.

³⁴² BOA. MF. MKT. Nr.340/49. 13 Cemâziye'l-evvel 1314/20 Ekim 1896.

³⁴³ BOA. MF. MKT. Nr.900/69. 24 Şevvâl 1323/22 Aralık 1905.

³⁴⁴ BOA. MF. MKT. Nr.667/21. 5 Receb 1320/8 Ekim 1902.

³⁴⁵ BOA. MF. MKT. Nr.1085/55. 18 Zilka'ade 1326/12 Aralık 1908.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELİBOLU SANCAĞINDA İÇ GÜVENLİK

II.Abdülhamid devri siyasi ve askeri açıdan bakıldığında devre damga vurmuş önemli olayların meydana geldiği bir dönemdir. İmparatorluk geneline tesir eden bu olayların Gelibolu Sancağına da çeşitli açılardan etkisi olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Ermenilerin meydana getirdiği isyanların etkileri çeşitli açılardan Gelibolu Sancağında hissedilmiştir. Bu olayların yanı sıra bu dönemin bir getirisi olarak ortaya çıkan ve imparatorluk genelinde uygulanan sansür mekanizmasının bir örneğine Gelibolu Sancağında da rastlanmaktadır.

4.1. Taşrada Güvenlik Teşkilatlanması

Klasik dönemde taşrada iç güvenliği sağlayan, şehirlerin kumandanlığını üstlenen kişiler subaşılardı. Osmanlı Devleti fethettiği yerlere sancakbeyi ve kadı ile birlikte subaşı da tayin etmiştir. İnzibat, asayiş ve askeri işlerden sorumlu olan subaşı unvanı Osmanlı Devleti'ne kendinden önceki Türk devletlerinden miras kalmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular subaşı unvanını kullanmışlardır³⁴⁶. Güvenliği sağlayan askeri unsur ise tımar sistemi içerisinde karşılanmaktaydı. Tımar askerleri bugünkü polis ve jandarma gibi güvenliğin sağlanmasında görev almaktaydılar. Bu dönemde tımar sisteminin başarıyla uygulanmış olması hem savaşa hazır bir ordunun bulunması açısından hem de köylere değin uzanan bir güvenlik ağının tesis edilmiş olması açısından önem arz etmektedir³⁴⁷. Klasik dönemde bugünkü anlamda polis ve jandarma teşkilatlanması olmadığından, yolların ve geçitlerin güvenliği derbentçiler tarafından sağlanmaktaydı. Derbentler iskân noktalarının az olduğu yerlerde, etrafı kontrol edebilecek şekilde konuşlanmışlardır. Önemli ticaret ve askeri yolların kavşak noktaları, dağ geçitleri derbentlerin konuşlandığı mevkilerden olmuştur³⁴⁸.

³⁴⁶ Abdülkadir Özcan, "Zaptiye", *TDVİA*, Cilt:44, İstanbul, 2013, s.128.

³⁴⁷ Ayşe Değerli Keçici, "Osmanlı Devleti'nde Bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilatı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 2008, s.45.

³⁴⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1990, s.10.

Tanzimat sonrasında ise modern bir zaptiye teşkilatı kurulmaya çalışılmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri Tanzimat döneminin en belirgin özelliklerinden birisi olan merkezîyetçiliktir. Bu düşünce iç güvenlik anlayışını da etkilemiştir. Bu düşünceyle, ülke çapında dağınık halde bulunan iç güvenlik güçlerini merkezileştirmek için çalışmalara başlanmıştır. 1840 tarihinde bir ceza kanunnamesi yürürlüğe konulmuştur. Buna göre, zabıtları direkt merkez tarafından atanacak zaptiye birimleri kurulmaya başlanmıştır. 1844 senesinde ise devletin klasik dönemde iç güvenliğini sağlayan tımarlı sipahiler kaldırılarak, zaptiye birliklerinin bünyesine dâhil edilmişlerdir³⁴⁹. 1844 yılında iç güvenliğin sağlanması ve gerekli kararları alıp hayata geçirmesi amacıyla Zaptiye Müşiriyeti kurulmuştur. Ardından Zaptiye Askerine Dair Nizamname isimli bir nizamname hazırlanarak Anadolu ve Rumeli’de görev yapan zaptiye birlikleri için bir düzenleme meydana getirilmiştir³⁵⁰.

Tanzimat öncesinde de iç güvenliğin modernleşmesi için bazı adımlar atılmıştır. Özellikle Celali isyanlarıyla birlikte meydana gelen güvensizlik ortamının ara ara şiddetini arttırdığı dönemler olmaktadır. Devletin savaşta olduğu zamanlarda içte soygunculuk, eşkıya faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Bu durumun bir neticesi olarak vali ve mutasarrıfların güvenliği sağlamak için yanlarında bulunan asker sayılarında zaman zaman artışlar meydana gelmiştir³⁵¹. 19. yüzyılda III. Selim devrinde meydana getirilen Nizam-ı Cedid Ocağı iç güvenliğin sağlanmasında alınan en önemli önlemlerden biri olmuştur. Böylece vali ve mutasarrıfların barındırdıkları askerlerin meydana getirdiği sorunlar da ortadan kalkmıştı. Fakat bu düzen padişah tahttan inince devamlılık sağlayamamış, Nizamı Cedid kaldırılmıştır³⁵².

III. Selim’in ardından tahta çıkan II. Mahmud devrinde de iç güvenlik sorunları devam etmekteydi. Özellikle Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla birlikte Anadolu’ya dağılan ocak mensupları eşkıyalık faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Devlet, içinde bulunduğu savaş ortamında bu sorunla ilgilenmekte güçlük yaşamıştır. Ancak 1829’da Osmanlı-Rus

³⁴⁹ Ali Sönmez, “Zaptiye Teşkilatı’nın Düzenlenmesi (1840-1869)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(39), 2006, s.201.

³⁵⁰ a.g.m., s.202.

³⁵¹ Musa Çadırcı, a.g.e., s.63.

³⁵² a.g.e., ss.63-64.

savaşının bitimiyle bu sorunun üzerine gidilebilmiştir³⁵³. 1834'ten itibaren eyalet ve sancaklarda güvenliği sağlamak için redif birlikleri görevlendirilmiştir. Tanzimat'ın hemen başında Zaptiye Müşirliğinin temeli mahiyetindeki Umur-u Zabtiyye teşkilatı oluşturulmuştur³⁵⁴.

Taşrada zaptiye birliklerinin teşkili tam olarak sağlanamamış, sorunlar giderilememiştir ki 1853'te Kırım Harbi'nin başlaması ile iç güvenlikle ilgili çalışmalar da sekteye uğramıştır. Bu sorunların ortadan kaldırılması için gerekli düzenlemeler ancak Islahat Fermanı'nın ardından mümkün olabilmıştır. 1859'da zaptiye birliklerinin halkın gözündeki itibarını arttırmak amacıyla rütbelerinde düzenlemeye gidilmiştir. Zaptiye sergerdelerine binbaşı, zaptiye bölükbaşlarına da yüzbaşı denilmesi kararlaştırılmıştır³⁵⁵. 1861 tarihinde ise zaptiye birliklerinin alay ve tabur şeklinde teşkilatlanmasını içeren nizamname yürürlüğe konulmuştur. Nizamnameye göre, her alay 3 tabur ve her tabur 5 bölükten oluşacaktır. Her alayda miralay ve alay kâtibi bulunacaktır. Her taburda binbaşı ve tabur kâtibi yer alacaktır. Bölükler de ise yüzbaşı, mülazım-ı evvel ve mülazım-ı sâni, bölük emini, 4 çavuş ve 8 onbaşı görev yapacaktır. Ayrıca zaptiye memurlarının maaşlarında da düzenlemeye gidilmiştir³⁵⁶.

Zaptiye teşkilatı bugünkü anlamıyla polis ve jandarma teşkilatının üstlendiği görevleri yerine getirmekteydi. Ayrıca modernleşen teşkilatın imparatorluk geneline teşkil etmesi ise zaman almıştır. Zaptiye teşkilatının imparatorluk genelinde taşralarda teşkilatlanmasının ardından eskiye oranla güvenlik artışının sağlandığı söylenebilir. Yolların güvenliği sağlanmış, posta hizmetlerinin yerine getirilmesinde ilerleme kaydedilmiştir. Ancak sorunların tamamen ortadan kalktığını düşünmek de yanlıştır. Hırsızlık, yol kesme, vergi kaçırma gibi olayların varlığı da devam etmiştir³⁵⁷.

³⁵³ a.g.e., ss.67,68.

³⁵⁴ Abdülkadir Özcan, a.g.e., s.129.

³⁵⁵ Ali Sönmez, a.g.m., ss.208-209.

³⁵⁶ a.g.m., s.210.

³⁵⁷ Musa Çadircı, a.g.e., s.320.

4.2. Gelibolu Sancağının Muhafazası

Gelibolu'nun güvenliğinin sağlanması için zaptiye teşkilatı içerisinde bir tabur görevlendirilmiştir. 1877 senesine ait Edirne Vilayeti Nizamnamesine göre bu taburun zabıtları Tabur ağası Muhammet Ağa, Hesap Emını Eşref Efendi ve Süvari 1. Bölük Ağası Muhammet Ağa şeklinde teşkil edilmiştir³⁵⁸. Bu zabıtların zaptiye teşkilatındaki 1861 düzenlemesinin ardından yönetmeliğe konulan ‘‘Kuvve-i Zabıtiyenin Vazife-i Mülkiye ve Askeriyesi’’ yönetmeliğine göre düzenlendiği görülmektedir. Bu yönetmeliğe göre tabur zabıtlarına sancak ağası veya tabur ağası ismi verilecek, bölüğün idaresinden sorumlu zabıtlar ise bölük ağası denilecektir³⁵⁹.

Bu zaptiye taburunun dâhilinde 134 piyade ve 98 süvari nefer bulunmaktadır. Piyade sınıfı içerisinde 1 yüzbaşı, 1 mülazım-ı evvel, 1 mülazım-ı sâni, 8 çavuş, 15 onbaşı yer almaktadır. Süvari sınıfı ise 1 binbaşı, 1 yüzbaşı ve 1 mülazım-ı evvelin yanı sıra, 2 mülazım-ı sâni, 15 çavuş, 10 onbaşı ve 1 tabur kâtibinden meydana gelmektedir³⁶⁰.

1879’da zaptiye nezaretinin kurulmasıyla ve 1880’de Jandarma Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle Zaptiye Teşkilatı içerisinde polis ve jandarma ayrımı meydana gelmişti³⁶¹. 1883 senesi salnamesinde Gelibolu’da zaptiye teşkilatının polis ve jandarma dairesi olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. O seneye dair Gelibolu jandarma dairesi; Binbaşı Ethem Efendi, Yüzbaşı Muhammet Ali Efendi, Mülazım-ı Evvel Osman Efendi, Mülazım-ı Sani Mehmet Efendi ve Tabur Kâtibisi Mesut Efendi’den meydana gelmektedir. Aynı senenin polis dairesi ise Yüzbaşı Murat Bey, Mülazım Mustafa Efendi ve Bölük Emını Mustafa Remzi Efendilerden oluşmaktadır. Polis dairesi ise; Memur Yüzbaşı Murat Bey, Mülazım Mustafa Efendi, Bölük Emını Mustafa Rıza Efendilerden meydana gelmektedir³⁶².

³⁵⁸ SVE, 1294, s.133.

³⁵⁹ Ali Sönmez, a.g.m. s.216.

³⁶⁰ SVE, 1293/1877, s.153.

³⁶¹ Abdülkadir Özcan, a.g.e., s.129.

³⁶² SVE, 1300/1883, s.178.

Gelibolu zaptiyesi güvenliği sağlamak için zaman zaman hırsızlık, kaçakçılık ve eşkıya faaliyetleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu konuda işini layığıyla yapan neferler ödüllendirilmiştir. 1878 senesinde civarda ismi nam salmış olan Panku isimli eşkıya yakalanıp öldürülmüştür. Eşkıyanın öldürülmesiyle takibi gerçekleştiren 1 çavuş ve 9 zaptiye neferi ödüllendirilmiştir. Buna göre çavuşa 3 bin kuruş verilirken neferler ise biner kuruş ödül almışlardır³⁶³. 1889 senesinde Gelibolu ve Tekirdağ, Çorlu gibi civar yerlerde hırsızlık faaliyetleri artmıştır. Bunun sebebi ise hırsızların birleşerek çete gibi hareket etmesidir. Özellikle boş gördükleri yerlere doğru harekete geçen bu hırsız grupları bu mahallerde güçleri yettiğince hırsızlıkları yapıp ortadan kaybolmaktadır. Bu ‘‘adi hırsızlık’’ vakalarının önüne geçeceği düşüncesi ile bu bölgelerde Asker-i Şahaneden süvari gezdirilmesi çare olarak görülmüştür. Özellikle jandarmanın kontrol edemediği bölgelerde bu süvarilerin dolaşması hırsızların cesaretini kırması maksadıyla görevlendirilmiştir³⁶⁴. Eşkıya ile mücadelede zaman zaman halkın bilgisine başvurulduğu görülmüştür. 1889’da dört vatandaşın eşkıyanın saklandığı yer hakkında verdiği bilgiler doğrultusunda eşkıya yakalanınca bu dört kişi 1.800 kuruş ile ödüllendirilmiştir³⁶⁵.

Gelibolu zaptiyesinin zaman zaman sayıca yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu durum eşkıya ile mücadelede güçlük yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 1891’de yaşanan bir olayda Gelibolu zaptiye neferleri ellerinde Martini model tüfekler bulunan Yunan eşkıyası ile bir çatışmaya girmiştir. Yaşanan çatışma neticesinde Gelibolu zaptiye binbaşısı hayatını kaybetmiştir. Ancak binbaşının hayatını kaybetmesiyle yeni bir zaptiye kolu bölgeye sevk olunmuş ve Yunan eşkıyası uzaklaştırılabilmıştır. Daha sonra eşkıyadan birinin öldürülmüş olduğu anlaşılmış olsa da süvari sayısının azlığından dolayı eşkıyayı takip etmek pek mümkün olmamıştır³⁶⁶. Yine aynı belgede yaz aylarında eşkıya faaliyetlerinin artmasından dolayı her sene Gelibolu sancağına Edirne Vilayetinden süvari desteği sağlandığının bahsi geçmektedir. Ancak 1891 senesinde bu destek sağlanamayınca mevcut süvari birliği eşkıya ile başa çıkmada güçlük çekmiştir. Aynı sene Tekirdağ zaptiyesinin takibinde olan eşkıyanın Gelibolu’ya gelerek Saros Körfezi aracılığı ile Yunanistan’a kaçma ihtimali olmasından dolayı Gelibolu zaptiyesi de bu konuda uyarılmıştır. Bu sebeple Saros Körfezi sahillerini içine alarak, Mürefte’den Gelibolu’ya Jandarma ve köy bekçileri kullanılarak bir

³⁶³ BOA. İ.ŞD. Nr.39/1983. 16 Rebî’ü’l-evvel 1295/20 Mart 1878.

³⁶⁴ BOA. DH. MKT. Nr.1632/106. 29 Şevvâl 1306/28 Haziran 1889.

³⁶⁵ BOA. DH. MKT. Nr.1659/91. 25 Muharrem 1307/21 Eylül 1889.

³⁶⁶ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.72/56. 19 Şevvâl 1308/28 Mayıs 1891.

güvenlik hattı oluşturulması istenmiştir. Ancak bu hattın oluşturulmasında da Gelibolu jandarmasının mevcut sayısı yetersiz bulunmuştur. Nitekim jandarma dâhilinde 30 süvari ve 100 piyade bulunmakta ve bu sayının hem sahilleri koruyup hem de güvenlik hattı oluşturmakta yetersiz kalacağı düşünülmektedir. Bu durumda Saros Körfezinin güvenliğini sağlamak için körfezde bir Osmanlı vapurunun dolaşması gerektiği gündeme gelmiştir. Bölgede bir vapurun dolaşması hem ecebi kayık ve gemilerine bölgenin korunduğunu gösterecek, hem de eşkıyaya gözdağı vererek cesaretlerinin kırılmasına sebep olacaktır³⁶⁷. Bunun üzerine 1891 senesinde Gelibolu'nun mevkiinin önemine vurgu yapılarak, Yunan eşkıyasına önlem almak maksadıyla Bahriye Nezaretinden hızlı hareket eden ve silahlı bir istimbot istenmiştir³⁶⁸. Ancak Bahriye Nezaretinde boşta, oraya uygun bir vapur olmadığından bu istek yerine getirilememiştir³⁶⁹.

Saros körfezinin muhafazası için daha önceleri de zaman zaman bölgeye bir vapur istihdam edilmesi istenmiş ancak bu istek hep sonuçsuz kalmıştır. 1887'de Saros sahillerinde dolaşan beş nefer askerin üzerine ateş açılmış askerlerden birisi yaralanırken diğeri hayatını kaybetmiştir³⁷⁰. Yaşanan bu olayın ardından bölgede güvenliğin artırılması için bir vapur istihdam edilmesi istenmiş ancak eldeki vapurların tamir ettirilmesi gerektiğinden bölgeye bir vapur gönderilememiştir³⁷¹. Yukarıda anlattığımız 1891'de yaşanan eşkıya takibi olaylarında da vapur ihtiyacı zaten açıktır. Ancak bundan sonra da bölgede vapur istihdamının gerekli olduğunu ortaya koyan olaylar yaşanmaya devam etmiştir. 1892'de Yunan kayıkları tarafından Saros ve Beşige sahillerinde bulunan Hristiyan köylere kaçak tütün, barut ve sünger getirildiği kaydedilmiştir. Bu kayıklar Biga Mutasarrıflığı makamında bulunan vapur ile takip edilse de bu vapurun takibe elverişli olmadığından kaçakçılar yakalanamamıştır. Burada gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerini önleyebilmek için süratli bir vapurun temini istenmiştir³⁷². 1901 senesinde yine Saros Körfezinde şüpheli kayıkların dolaşmasından dolayı ve bölgede gerçekleşen kaçakçılığı önlemek amacıyla Bahriye Nezaretinden bir istimbot istenmiştir³⁷³. Ertesi sene Edirne Vilayetinden Saros Körfezinin korunması için Dâhiliye Nezaretinden bir sandal istenmiştir.

³⁶⁷ BOA. İ.DH. Nr.1239/97103. 20 Muharrem 1309/26 Ağustos 1891.

³⁶⁸ BOA. DH. MKT. Nr.1997/17. 13 Safer 1310/6 Eylül 1892.

³⁶⁹ BOA. DH. MKT. Nr.9/24. 2 Zilka'ade 1310/18 Mayıs 1893.

³⁷⁰ BOA. DH. MKT. Nr.1436/48. 13 Zilka'ade 1304/3 Ağustos 1887.

³⁷¹ BOA. DH. MKT. Nr.1444/76. 17 Zilhicce 1304/6 Eylül 1887.

³⁷² BOA. DH. MKT. Nr.1978/74. 2 Muharrem 1310/27 Temmuz 1892.

³⁷³ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.178/35. 20 Ramazan 1319/31 Aralık 1901.

Saros sahillerinin bazı mevkillerine jandarma yerleştirilmiş olsa da hem sahilin uzunluğu hem de arazinin engebeli olmasından dolayı bu jandarmanın sahili koruması için yeterli olmadığı vurgulanmıştır. Paranın geri ödenmesi koşuluyla masrafları Duyun-ı Umumiye Daireleri ve Rüsumat Daireleri tarafından ortaklaşa karşılanmak üzere, uygun bir sandal temin edilmesi istenmiş ancak bu istek de sonuçsuz kalmıştır³⁷⁴.

Görüldüğü gibi seneler boyunca Saros Körfezinde gerçekleşen olaylar, bölgede güvenliğin sağlanabilmesi için burada bir vapur temininin şart olduğunu göstermektedir. Gerek kaçakçılık ve gerekse eşkıya faaliyetlerinin üstesinden tam olarak gelinememiştir. 1888 senesinde konuyla ilgili bir çözüm olarak Kale-i Sultaniye'den bir vapur görevlendirilmiştir. Ancak bu vapur daimi suretle Saros körfezini korumayacak, yalnızca 15 günde bir körfeze gelerek buradaki gemileri kontrol edecek, körfezde dolaşım dönecektir³⁷⁵. Ancak 1888'den sonra da aynı sorunların devam etmesi bu çözümün fayda sağlamadığını göstermektedir. Bölgeye ancak 1904 senesinde bir vapur tahsis edilebilmiştir. Semadirek etrafında dolaşım kayıklardan on nefer eşkıya buraya çıkıp ahaliden birinin önünü kesince Dedeğaç Mutasarrıflığı bu bölgenin korunması için bir vapur gerektiğini bildirmiştir. Ardından 1904 senesinde nihayet Saros körfezi ile Dedeğaç'a kadar olan sahilde karakol vazifesi görmek üzere Canik isimli bir vapur görevlendirilmiştir³⁷⁶.

4.3. Gelibolu Sancağında İç Güvenliği Tehdit Eden Olaylar

Gelibolu; 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, 1897 Osmanlı-Yunan savaşı gibi devrin olaylarından etkilenmiştir. Osmanlı-Yunan harbi neticesinde Balkanlardaki yurtlarını terk edip Anadolu'ya doğru gelen muhacirlerin ilk duraklarından birisi Gelibolu olmuştur. Ayrıca savaşın sona ermesiyle, bölgeye muhacir iskânı gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte 1897 senesinde gerçekleşen Osmanlı-Yunan harbi esnasında Gelibolu'da yaşayan Rum ahali ile bazı sıkıntıların meydana geldiği görülmektedir. Ayrıca Gelibolu, Rumeli tarafında bulunduğu için, Gelibolu üzerinden cepheye asker sevkiyatı yapılmıştır.

³⁷⁴ BOA. DH. MKT. Nr.578/68. 12 Cemâziye'l-âhir 1320/16 Eylül 1902.

³⁷⁵ BOA. DH. MKT. Nr.1575/109. 14 Rebi'ü'l-âhir 1306/18 Aralık 1888.

³⁷⁶ BOA. DH. MKT. Nr.868/61. 6 Rebi'ü'l-âhir 1322/20 Haziran 1904.

Dönemin önemli olaylarından birisi olan ve izleri uzun süre kalacak olan Ermeni olaylarının başlangıcı bu devre dayanmaktadır. Gelibolu'da Ermeni isyanlarına dair bir gelişme yaşanmasa da bölgede yaşayan Ermenilerin ihtiyatla takip edildiği görülmüştür. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde imparatorluk genelinde uygulanan sansür mekanizması Gelibolu'da da uygulanarak, bir karışıklığa sebebiyet verebilecek yayınlar takip edilmiş ve uygunsuz görülenlere el konulmuştur.

İç güvenliği tehlikeye atabilecek meselelerden bir diğeri, taşradaki halkın sağlık meselesi olmuştur. Bölgede büyük bir salgın meydana gelmese de ortaya çıkan bir hastalık rapor edildiğinde direkt olarak taşrada bulunan hekimlerin olaya müdahale ettikleri ve salgın büyümeden kontrol altına alındığı görülmektedir. Özellikle dünyada kolera salgınının baş gösterdiği esnada Gelibolu'ya gelen yabancı gemilere ihtiyatla yaklaşmış ve bölgede bir salgın meydana gelmemesi adına gerekli önlemler alınmıştır.

4.3.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Gelibolu Sancağına Tesiri

19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Panslavizm, başlarda edebi ve felsefi alanlara etki eden bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmıştı. Bu düşünce akımı Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayan bütün Slav halkalarının tek bir siyasi ve kültürel birlik altında toplanmasını amaçlamaktaydı. Sonraları bir siyasi akım halini alan bu düşünce, Rusya tarafından devlet politikası olarak benimsenmiştir. Bu politikaya göre, Türkler Avrupa'dan kovularak merkezi İstanbul olan bir Slav devleti kurulmak istenmektedir³⁷⁷.

Tarihimizde 93 Harbi olarak bilinen, 1877-1878 Osmanlı Rus harbi, Rusların bu politikasının bir meyvesi olarak gerçekleşmiştir. Bu devirde Balkan halkları zaman zaman isyanlar çıkartmaktaydılar. Bulgarların bölgede çıkardıkları isyan Osmanlı-Rus savaşının patlak vermesine sebebiyet verecektir. Bulgarların gerçekleştirdikleri ilk ciddi isyan 1841 senesinde meydana gelen Niş isyanıdır. İsyen başladıktan sonra çevre kazalara da yayılmış ve Osmanlı zaptiyesini zor durumu sokmuştur. Bu isyan bastırılrsa da 1849'da Vidin'de

³⁷⁷ Yüksel Bayıl, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın İkmal ve İlaşesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2012, ss.18-19.

başka bir isyan başlamış ve 1862'den itibaren Bulgarların kurmuş oldukları çetelerle bu bölgede seneler boyu çeşitli isyanlar ve huzursuzluklar meydana gelmiştir³⁷⁸.

Aslında Niş isyanı Tanzimat'ın ardından meydana gelmiş ve Niş'in zenginlerinin halkı tahrikleriyle, fazla vergiye karşı ortaya çıkmış bir isyandır. Vidin isyanı ise Sırp'ların buradaki halkı tahrik etmesiyle, Müslüman ahaliden ve memurlardan duyulan şikâyet sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bu isyanların milletçi fikirlerden uzak olduğu açıktır. Ancak daha sonra işin rengi değişmiştir. Ayrıca yaşanan isyanlar neticesinde Bulgarlar, dışarıdan yardım görmedikçe başarılı olamayacaklarını anlamışlardır. Bu sırada Ruslar ise bölgede yaşayan Ortodoksların hamilini üstlenme konusunda harekete geçmişlerdir.

Ruslar yaşanan isyanlar neticesinde Osmanlı askerinin gerçekleştirdiği müdahaleyi durdurmasını istiyordu. Buna sebep olarak bölgede Müslümanların Hristiyanları katlettiğini öne sürüyor ve bunu Avrupa nazarında bir propagandaya çeviriyordu. Rusların amacı Kırım Harbi sonrası aradığı ortamı yaratarak, Osmanlı'ya karşı girişeceği bir müdahalede Avrupalı Devletleri kendi tarafına çekmekti. Durumun müzakere edilmesi maksadıyla 23 Aralık 1876'da Osmanlı Devleti'nin Avrupalı Devletler ile bir araya geldiği Tersane Konferansı gerçekleşmiştir. Ancak bu konferansta Ruslar tarafından Osmanlı'nın hükümlerini ihlal eden bir teklif sunulunca bu teklif reddedilmiş ve 24 Nisan 1877'de Rus ordusu Osmanlı'ya karşı harekete geçmiştir³⁷⁹.

Savaşın başlamasının ardından Romanya, Sırbistan ve Karadağ Rusların yanında yer alırlarken, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve Avusturya tarafsız olduklarını bildirmişlerdir. Savaşın sonunda İstanbul'un Rusların eline geçme ihtimali Mısır, Süveyş ve Hindistan'ı tehlikeye sokacağından İngiltere olaylara dâhil olacaktır³⁸⁰. Muharebelerin başlamasının ardından Şıpkı'da Süleyman Paşa, Plevne'de Osman Paşa ve doğu cephesinde Ahmet Muhtar Paşa başarılar elde etmişlerdir³⁸¹. Ancak bu başarılar Osmanlı Devleti'ni mağlup olmaktan kurtaramamıştır. Devletin içinde bulunduğu kötü ekonomik

³⁷⁸ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, ss.1-4.

³⁷⁹ a.g.e., ss.9-10.

³⁸⁰ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Güven Basımevi, Cilt:6, İstanbul, 1962, s.3300.

³⁸¹ a.g.e., ss.3309-3313.

ortam, iaşe ve cephanе eksikliği, tecrübeli subayların sayısının az olması ve komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar bu yenilgiyi hazırlayan sebepler olmuştur³⁸².

Rusların savaşı planlarken ilk hedefleri Tuna'yı geçmek, ardından Balkanlar'da önemli geçitleri zapt ederek buradan Edirne'ye doğru harekete geçmekti³⁸³. Balkanlarda önemli noktaları ele geçiren Rusların önlerinde ciddi bir kuvvet kalmayınca Edirne'ye kadar ilerleyişleri durdurulamamış ve 20 Ocak 1878'te Ruslar Edirne'yi ele geçirmiştir³⁸⁴. Bunun üzerine Gümülcine'de bir savunma hattı oluşturulurken Gelibolu ve çevresinin savunulması için bazı tedbirler alınmaya başlamıştır.

Gelibolu'nun savunulması için Bolayır'da bulunan asker tahkim edilmeye başlanmıştır. Ayrıca İstanbul'dan Gelibolu'ya Nusret isimli bir vapur aracılığıyla 5 tabur asker sevk edilmiştir. Gümülcine'de askerın komutasında bulunan Süleyman Paşa'nın bir kısım askeri Bolayır'a göndermesi kararlaştırılmıştır. Ancak askerın sevkı gerçekleşene kadar Bolayır'ın boş kalması tehlikeli olacağından Gelibolu'ya gelen Nusret vapurunun Gümülcine'ye yakın bir liman olan Karaağaç Limanına giderek askeri alıp Bolayır'a çıkarması istenmiştir. Nusret Vapurunun Bolayır'a askeri çıkartmakta başarısız olması durumunda ise aldığı askeri Gelibolu'ya çıkartacaktır. Ayrıca Lâpseki'de bulunan Selimiye isimli bir firkateyn Karaağaç veya Kavala'ya giderek alabildiği kadar çok askeri alıp Saros Körfezine getirecek, bu mümkün olmazsa bu askeri gizlice Gelibolu'ya çıkartacaktır. Ayrıca bu firkateynin Gelibolu ya da Saros yakınlarında hazır bulunması istenmiştir. Nitekim Rusların Gelibolu'ya bir saldırıda bulunması durumunda buraların savunması konusunda Selimiye Firkateyni de yardımda bulunacaktır³⁸⁵. Ayrıca Süleyman Paşa Bolayır'da bulunan savunma hattı için 29 adet 4 ve 6 fundluk krup ve tunç seyyar topunun mevzilendiği, 3 batarya hayvan ve 2 süvari alayının Bolayır savunmasına ayrıldığını bildirmiştir³⁸⁶.

³⁸² Mahir Aydın, a.g.e., s.10.

³⁸³ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.55.

³⁸⁴ a.g.e., ss.503-504.

³⁸⁵ BOA. Y.A.HUS. Nr.159/32. 17 Muharrem 1295/21 Ocak 1878.

³⁸⁶ Hikmet Süer, a.g.e., s.506.

Gelibolu istihkâmları için askeri hazırlıklar gerçekleştirilirken bölgenin korunmasında önemli bir diğer husus haberleşmenin sağlanabilmesi olmuştur. Bu maksatla Gümülcine'den Karaağaç'a kadar olan 6 saatlik mesafeye bir telgraf teli çekilmiştir. Çekilen bu yeni hatta görev yapmak üzere memurlar yerleştirilmiş ve 2.800 kuruş maaş tahsis edilmiştir³⁸⁷. Bunun yanı sıra Gelibolu'nun istihkâmları ile merkezi arasındaki iki kol telgraf hattının uzatılması kararlaştırılmıştır. Bu hattın uzatılması için de daha önceden alınan 2.353 direğin kullanılmasının uygun olduğu kararlaştırılmıştır³⁸⁸.

Gelibolu doğrudan işgal görmemiş olsa da işgalin etkilerini yakından hissetmiştir. Gelibolu ile İstanbul ve Gümülcine arasındaki haberleşmenin sağlanmasında aracılık eden Keşan Telgrafhanesi Ruslar tarafından işgale uğramıştır. Telgrafhaneyi ele geçiren Ruslar burada görevli olan İsmail Efendi'yi tutuklamışlardır. İki gün boyunca tutuklu kalan İsmail Efendi aşağılanarak, gözleri bağlı bir şekilde karakoldan dışarı atılmıştır. İsmail Efendi iki saat mesafede bulunan Kavak'taki bir Türk karakoluna sığınırken Ruslar ise telgrafhaneye Anagosti isimli birini tayin etmişlerdir³⁸⁹.

Şarköy'de Müslümanlara karşı bazı saldırı haberleri de gelmiştir. Burada kendilerini güvende hissetmeyip Gelibolu'ya gelme düşüncesinde olan kişilerin hanesindeki mallara Rum ahali tarafından göz koyulduğu, vatandaşlara zulmedildiği bildirilmiştir³⁹⁰. Bu da yetmez gibi bir de içlerinde bazı kaza azalarının da bulunduğu Gelibolu ahalisinden bazı kişilerin Ruslara haber ileterek casusluk yaptığına dair bazı haberler gelmiştir³⁹¹. Bunun bildirilmesi ile bu kişilerin gizlice takip edilmesi, gelişmelerin bildirilmesi istenmiştir³⁹². Nitekim Rusların geri çekilmesinin ardından casusluk yapan bu kişilerin tekrardan aza olarak görevlendirilmesine müsaade edilmeyecek ve görevliler değiştirilecektir³⁹³.

³⁸⁷ BOA. İ.DH. Nr.762/62159. 21 Muharrem 1295/25 Ocak 1878.

³⁸⁸ BOA. İ.DH. Nr. 766/62409. 10 Rebî'ü'l-âhir 1295/13 Nisan 1878.

³⁸⁹ BOA. HR. TH. Nr.27/34. 10. Cemâziye'l-âhir 1295/11 Haziran 1878.

³⁹⁰ BOA. HR. SYS. Nr.1232/22. 12 Safer 1295/15 Şubat 1878.

³⁹¹ BOA. A. }MKT. MHM. Nr.482/62. 23 Cemâziye'l-âhir 1295/25 Mayıs 1878.

³⁹² BOA. A. }MKT. MHM. Nr.482/63. 24 Cemâziye'l-âhir 1295/26 Mayıs 1878.

³⁹³ BOA. ŞD. Nr.1910/1. 9 Zilka'ade 1295/4 Kasım 1878.

Yaşanan bu sıkıntıların haricinde bir diğer sorun da Gelibolu'nun zahire kıtlığı çekmesi olmuştur. Hem bölgede bulunan asker için hem de bölgeye gelen muhacirler için zahireye ihtiyaç duyulmuştur. Zahire ihtiyacının karşılanması için Biga Sancağından zahire istenmesine karşın istenen zahire bölgeye gelmemiştir. Günden güne zahireye olan ihtiyacın artmasından dolayı buğday, arpa, saman, bakla, nohut gibi zahirenin hasat zamanına kadar dışarıya ihracının yasaklanarak, eksiklerinin tamamlanmasına çalışılmıştır³⁹⁴.

4.3.2. Gelibolu Sancağında Muhacir İskân

93 Harbinin askeri açıdan Gelibolu'ya bazı etkileri olsa da savaşın esas etkisi Balkanlardaki yurtlarını terk edip Anadolu'ya doğru gelen muhacir akınıyla olacaktır. Savaşın ardından Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyeti sekteye uğramış ve bölgede yaşayan Türk nüfus katliam ve kitlesel göçlerle bölgeden büyük oranda tasfiye edilmiştir³⁹⁵. Rus işgalcilerin ilerleyişi ile beraber Müslüman halk canlarını korumak için göç yollarına düşmüşlerdir. Sığınmacılar büyük kentlere ve Osmanlı ordusunun bulunduğu yerlere doğru kaçarak güvenliklerini korunmaya çalışmışlardır. Ancak sığındıkları şehirlerin de hızla düşmesiyle buldukları yerlerden ayrılan muhacirler büyük bir göçebe kervanı halini almıştır. Öte yandan Ruslar adeta Balkanlardaki Türk izini silmeye çalışmışlardır. Rus, Kazak ve Bulgar askerler ele geçirdikleri bölgelerdeki köyleri, evleri ateşe vererek ilerledikleri gibi, yollara düşen masum Müslüman halka saldırmaktan da geri durmamışlardır. Hatta savaşın bitiminden sonra dahi bir tehdit oluşturmayan halka zulmetmişlerdir.³⁹⁶

Rus askerlerin zulmünden kaçan halk Anadolu'ya doğru yönelmiş ve göçmenlerin ilk durağı Edirne olmuştur³⁹⁷. Niğbolu, Plevne, Lofça, Tırnova, İslimye, Eskizağra, Yenizağra, Çırpan, Filibe, Tatarpazarcık, Sofya, Kızanlık ahalisinin büyük bir bölümü

³⁹⁴ BOA. DH. MKT. Nr.1324/36. 5 Ramazan 1295/2 Eylül 1878.

³⁹⁵ Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'dan Göç ve Türk Varlıklarının Tasfiyesi (1877-1908)", *Balkanlar ve Göç*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2013, s.530.

³⁹⁶ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Çev. Fatma Sarıkaya), Ankara, 2014, ss.70-94.

³⁹⁷ Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt:1, İstanbul, 1980, s.151.

Edirne'ye göç etmiştir. 20 Ocak 1878'de Rusların Edirne'ye girmeleriyle hem buradaki muhacirler hem de yerli halk paniğe kapılarak İstanbul, Tekirdağ ve Gelibolu'ya doğru çekilmişlerdir³⁹⁸. 1877-1879 yılları arasında farklı zamanlarda bölgeye gelen toplam muhacir sayısı 216.000'dir³⁹⁹.

Savaşın ardından bazı muhacirler sürekli olarak iskân ettirilmiş, bazı muhacirler ise Balkanlarda bıraktıkları yurtlarına geri dönmüştür. Edirne, Gelibolu ve Tekirdağ'a gelip daha sonra dönmek isteyen muhacirlere, dönmeleri hususunda devlet yardım etmiştir. Dönecek muhacirlerden ekonomik durumu olmayanların vapur paraları ve vapura ulaşmaya kadar harcayacakları yol masrafları karşılanmış ve bu süreçte ihtiyaçları olan yiyecek erzakı verilmiştir⁴⁰⁰. Osmanlı Devleti evlerine geri dönen muhacirler için yardımlarda bulunsa da bölgedeki Bulgar baskısı giderek artacaktır. Özellikle 1885'te Şarki Rumeli Vilayetinin Bulgaristan'a bağlanmasının ardından Anadolu'ya gerçekleşen göçler devam edecektir⁴⁰¹.

Kalıcı olarak iskân ettirilen muhacirler için ise ilk olarak İstanbul, Edirne ve Gelibolu arasındaki boş araziler kullanılmıştır. Şarki Rumeli ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler öncelikle Gelibolu'daki boş arazilere yerleştirilecek, burada uygun yer kalmaması durumunda başka bölgelere nakledileceklerdir⁴⁰². Muhacirlerin öncelikle bu bölgelere iskân ettirilmesinin birkaç farklı sebebi vardır. Öncelikle buralar muhacirlerin geliş güzergâhı üzerinde olduğundan onları bir an önce rahata kavuşturmak istenmiştir. İskân ettirilen muhacirler devlete ekonomik olarak yük olmaktan da çıkacaklardır. Ayrıca Trakya bölgesindeki nüfus yoğunluğu atırılarak burada bir tampon bölge oluşturmak hedeflenmiştir⁴⁰³. Bir diğer önemli sebep ise muhacirleri stratejik öneme sahip noktalara yerleştirerek buralardaki Müslüman sayısını arttırmak olmuştur⁴⁰⁴. Gelibolu'daki gayrimüslim nüfus çok olduğundan, ileride buradaki Müslümanların göç ettirilmeye

³⁹⁸ Nedim İpek, a.g.e., ss.43-44.

³⁹⁹ Justin McCarthy, a.g.e., s.107.

⁴⁰⁰ BOA. DH. MKT. Nr.1327/9. 22 Şaban 1296/11 Ağustos 1879.

⁴⁰¹ Nedim İpek, a.g.e., s.151.

⁴⁰² BOA. Y. A.RES. Nr.3/44. 13 Cemâziye'l-âhir 1296/4 Haziran 1879.

⁴⁰³ Faruk Kocacık, a.g.e., 163.

⁴⁰⁴ Nedim İpek, a.g.e., s.156.

çalışılarak perişan olmalarını önlemek için şimdiden önlem almak amacıyla buraya muhacirlerin iskân ettirilmek istenmesi bu durumu açıkça desteklemektedir⁴⁰⁵.

Gelibolu'daki muhacire verilecek araziler miri çiftlikler, boş köyler ve ölümünün ardından geride mirasçı bırakmayan kişilerin toprakları olacaktır. Her çift için arazinin büyüklüğüne göre 100 dönümden 130 dönüme kadar arazi verilecektir. Verilecek arazi iki tür olarak açıklanmaktadır. Bunlardan birisi saban sürülmüş diğeri ise pırnallık⁴⁰⁶ arazidir. Ekilmeden kendilerine saban sürülmüş arazi verilen muhacirler öküz ve ekim masraflarını kendileri tedarik edeceklerdir. Muhacirler bu arazide tapu sahibi olacaklar ancak 10 sene geçmeden araziye terk edemeyeceklerdir. Kendilerine ham arazi verilen muhacirler de arazi tapusuna sahip olacaklardır. Ancak bu muhacirler hariçten borçlanırsa ise bu arazinin boşaltılması borç mukavelesinin şartlarına tabii olacaktır⁴⁰⁷. Devletin muhacirlere sağlamış olduğu arazinin yanı sıra bazı hayırseverlerin muhacirlerin yerleşmesi için kendi arazilerini bağışladıkları da olmuştur. 1879 senesinde Zeliha isimli bir hanım Keşan civarında bulunan 19.000 dönümlük arazisini muhacirlerin iskânı için bağışlamıştır⁴⁰⁸. Bir başka örnekte ise 1893 senesinde Karyot kazasında tahrirat kâtipliğinde çalışan Gelibolulu Münib Beyzade Sıddık Bey Adilhan çiftliğindeki yaklaşık 500 dönümlük arazisini sadaka niyetiyle muhacirine bağışlamıştır⁴⁰⁹. Muhacirler iskân olduğu yerlerde yeni köyler kurmuşlardır. Meydana getirdikleri yerleşim yerlerine memnuniyetlerini göstermek adına Mahmudiye, Hamidiye, Reşadiye, Aziziye gibi isimler vermişlerdir⁴¹⁰. Bu duruma Gelibolu'nun Keşan kazasında kurulan altı adet muhacir köyü de örnek oluşturmaktadır. Bu köylere Hamidiye, Orhaniye, Mecidiye, Şükraniye, Sultaniye isimleri verilmiştir⁴¹¹.

Gelibolu'da muhacir iskânında yaşanan en büyük sıkıntı burada bulunan muhacirlerin sürekli olarak Biga'ya geçmeye çalışmaları olmuştur. Osmanlı-Rus savaşı sonrası Biga'ya yoğun şekilde muhacir iskânı gerçekleşmiş ve bölgenin nüfusunda ciddi

⁴⁰⁵ BOA. İ.MTZ.(04). Nr.6/225. 22 Cemâziye'l-âhir 1296/14 Mayıs 1879.

⁴⁰⁶ Şemseddin Sami, "Pırnar", *Kamus-ı Türki*, (Nşr. Şaban Kurt), Cilt: 1-2, Çağrı Yayınları, İstanbul, ss.352-353. Pırnal ya da pırnar olarak isimlendirilen, meşe ağacının türlerinden olan bir tür çalıdır.

⁴⁰⁷ BOA. A. JDNV. MKL. Nr.19/27. 29 Zilhicce 1297/2 Aralık 1880.

⁴⁰⁸ BOA. BEO, Nr.282/21117. 16 Rebî'ü'l-evvel 1311/27 Eylül 1893.

⁴⁰⁹ BOA. DH. MKT. Nr. 143/40. 27 Rebî'ü'l-âhir 1311/7 Kasım 1893.; BOA. DH.MKT., Nr. 2059/87. 19 Şaban 1310/8 Mart 1893.

⁴¹⁰ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.189.

⁴¹¹ BOA. ŞD. Nr.1914/32. 4 Şevvâl 1306/3 Haziran 1889.

bir artış meydana gelmiştir. Yaşanan bu nüfus artışı sebebiyle 1881 senesinde Biga kazasına muhacir girişinin engellenmesine karar verilmiştir⁴¹². 1888 senesinde Edirne taraflarından muhacir geçişleri olabileceği ihtimaline karşı sahillerdeki memurların bu duruma karşı tedbirleri arttırması istenmiştir. Bunun yanı sıra Gelibolu ve civarından Anadolu'ya geçecek muhacirlerin Biga'ya geçişlerini engellemek maksadıyla Biga sınırını geçene kadar yanlarında bir memur ve zaptiyenin refakat etmesi kararlaştırılmıştır⁴¹³. Ancak bu yasağa rağmen zaman zaman Gelibolu tarafından Biga taraflarına muhacir geçişleri devam etmiştir. Hem Gelibolu Mutasarrıflığı hem de Biga Mutasarrıflığı bu geçişleri önlemekte güçlük yaşamışlardır.

1888 senesinde Gelibolu'ya gelen 17 Selvi muhaciri Biga'ya geçmiştir. Bu muhacirlerin Biga'ya kabul edilmeyerek iskân yerleri olan Ezine'ye yerleştirilmeleri için Gelibolu'ya iade edilmeleri istenmiştir⁴¹⁴. 1890'da Şarköy'den Biga'ya geçmek üzere 35 hanede 215 muhacir Erdek iskelesine çıkmıştır. Yine aynı sene Gelibolu civarındaki kayıkçılar aracılığıyla 5 hane Filibe muhacirinin Çardak kasabası yakınlarına çıktıkları görülmektedir⁴¹⁵. Yaşanan hadiselerin ardından muhacirlerin Rumeli kayıkçıları aracılığıyla karşıya geçtiklerinden dolayı bu kayıkçıların takip ettirilerek muhacir geçişlerinin önlenmesi Edirne Vilayetine tebliğ olunmuştur⁴¹⁶. Bunun yanı sıra Biga'ya muhacirin geçişlerine müsaade edilmemesi ve geçenlerin geri iade edilmesi konusunda Edirne Vilayeti, Biga Mutasarrıflığını ikaz etmiştir⁴¹⁷. Ayrıca Biga taraflarına gizlice muhacir geçtiğinden dolayı bunun önüne geçmek amacıyla ellerinde nereye iskân edildiklerine dair evrak bulunmayan muhacirlerin Gelibolu'dan karşıya geçmeleri kesinlikle yasaklanmıştır⁴¹⁸. 1892 senesinde Gelibolu'dan kayıklar aracılığıyla Çardak-Lapseki arasındaki bölgeye 6 hanede 15 nüfus muhacir çıkmıştır. Biga'ya muhacir geçişinin yasak olmasına rağmen muhacir geçişlerinin engellenmemesinden dolayı Gelibolu Mutasarrıflığı bir tebligatla uyarılmıştır.⁴¹⁹

⁴¹² Burak Küçük, *Biga Kazasında Muhacir Yerleşimleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2015, ss.93-96.

⁴¹³ a.g.e., s.98.

⁴¹⁴ BOA. DH. MKT. Nr.1503/11. 11 Şaban 1305/23 Nisan 1888.

⁴¹⁵ Burak Küçük, a.g.e., s.99-100.

⁴¹⁶ BOA. DH. MKT. Nr.1865/63. 2 Safer 1309/7 Eylül 1891.

⁴¹⁷ Burak Küçük, a.g.e., s.100.

⁴¹⁸ BOA. DH. MKT. Nr.1814/30. 20 Recep 1308/1 Mart 1891.

⁴¹⁹ BOA. DH. MKT. Nr.2045/120. 7 Recep 1310/25 Ocak 1893.

Gelibolu bir iskân merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda muhacirlerin Anadolu'da gidecekleri yerlere sevk edilmesinde bir güzergâh noktası olmuştur. Yasak olmasına rağmen Biga'ya geçişler sürse de esasen yasağın başlamasıyla birlikte muhacirler Anadolu'da gidecekleri yerlere Gelibolu ve çevre iskelelerden sevk ediliyorlardı. Gelibolu iskelesinden Aydın ve Hüdavendigâr Eyaletine, İzmir ve Konya'ya gitmek üzere muhacir nakledildiği görülmüştür. 1884 senesinde Konya'ya gidecek muhacirler Lapseki'ye uğratılmadan doğrudan Gelibolu iskelesinden Antalya iskelesine nakledilmişlerdir⁴²⁰. 1884 senesinde ise Bulgaristan Cuma kazasından gelen muhacirler İzmir ve Konya'ya gönderilmek üzere Gelibolu iskelesine nakledilmişlerdir⁴²¹. 1891 senesinde Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetlerine iskân olacak muhacirler Biga'ya çıkma tehlikesi olduklarından dolayı doğrudan Gelibolu, Tekirdağ ve Şarköy iskelelerinden gönderileceklerdir. Ayrıca bu muhacirlerin yanlarında zabıta ve memur olmadan yasak olan bölgelere girmemeleri konusunda Gelibolu mutasarrıflığı uyarılmıştır⁴²². Yine aynı yıl muhacirlerin İstanbul'a gelmesinin sakıncaları olduğundan bunların İstanbul'a girmeden doğrudan Gelibolu üzerinden iskân edilecekleri yerlere gönderilmeleri Muhacirin Komisyonuna bildirilmiştir⁴²³.

4.3.3. Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Osmanlı-Rus savaşının ardından İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Gelibolu gibi şehirlere muhacir akının olması bu şehirlerin nüfuslarında ciddi artışlara sebep olmuştur. Bu durum şehirlerde çeşitli sorunların meydana gelmesine sebep olmuştur. Göç yollarında perişan hale gelen muhacirler sığındıkları şehirlerde yardıma muhtaç hale gelmekteydi. Osmanlı Devleti bu muhacirlere zahire, sağlık ve iş istihdamı konusunda bazı yardımlar sağlamıştır.

Şehirlerin kalabalıklaşması şehirlerde iâşe anlamında sorunların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. İstanbul'da iâşe konusunda meydana gelecek bir aksaklığın

⁴²⁰ BOA. DH. MKT. Nr. 1346/25 16 Safer 1302/5 Aralık 1884.

⁴²¹ BOA. DH. MKT. Nr.1525/53. 16 Zilka'ade 1305/25 Temmuz 1888.

⁴²² BOA. DH. MKT. Nr.1857/32. 3 Muharrem 1309/9 Ağustos 1891.

⁴²³ BOA. DH. MKT. Nr. 1889/14. 10 Rebi'ü'l-âhir 1309/13 Kasım 1891.

şehirde huzursuzluk meydana getirebileceğinden dolayı şehre gelecek hububat vergiden muaf tutulmuştur⁴²⁴. Benzer uygulamanın Gelibolu'da uygulandığı da görülmektedir. Gelibolu'da muhacir sayısının çok olması sebebiyle Gelibolu'dan dışarıya zahire ihracı yasaklandığı gibi Biga'dan Gelibolu Sancağına zahire yardımı yapılmıştır. Ayrıca bu zahire için gümrük vergisi alınmamıştır⁴²⁵. Aynı şekilde Gümülcine kazasında bulunan muhacirinin zahire ihtiyacı karşılanması için Gümülcine'den dışarıya zahire ihracı Gelibolu Mutasarrıflığı tarafından yasaklanmıştır⁴²⁶. Muhacirlere yapılan zahire yardımlarının yanı sıra mahalli idareler tarafından muhacirlere nakit yardımında bulunduğu da görülmüştür. 1879 senesinde Tekirdağ ve Gelibolu meclis idareleri tarafından iskân ettirilen muhacirlere 7.467 kuruş 16 para nakit yardımında bulunulmuştur⁴²⁷.

Muhacirlerin zahire ihtiyaçlarının yanı sıra önemli sorunlardan bir diğeri sağlık sorunu olmuştur. Göç yolundan gelen muhacirler hastalıklara yakalanıyorlar hatta salgın hastalıklara sebebiyet verip buldukları şehrin halk sağlığını tehlikeye atabiliyorlardı. Hasta muhacirlerin tedavisi için Sıhhiye Nezareti 20 Ağustos 1877 tarihinde gazeteler aracılığıyla doktor ve eczacılara çağrıda bulunarak hasta durumda olan muhacirlerin tedavilerinde yardımda bulunmalarını istemiştir. Ayrıca muhacirlerin yoğun olarak buldukları bölgelerde yardım kuruluşlarının destekleriyle hastaneler, revirler, poliklinikler meydana getirilmiştir⁴²⁸. 1878 senesinde Edirne ve Tekirdağ'da olduğu gibi Gümülcine'de muhacirler için bir hastane kurulmuştur. 400 yatak kapasitesine sahip bu hastane için 187.099 kuruşluk bir harcama yapılmıştır⁴²⁹.

Osmanlı Devleti muhacirlerin iskân edilmelerinden sonra bir an önce üretime geçmelerini istemiştir. Bunun sebebi hem muhacirleri daha iyi koşullarda yaşatmak hem de hazinenin muhacirler için yaptığı masrafları azaltmaktır. Bu husus için muhacirlere toprak verilmiş ve gerekli zirai yardımların yapıldığı da olmuştur. Bu konuda bir diğer husus

⁴²⁴ Nedim İpek, a.g.e., s.86-87.

⁴²⁵ BOA. İ.MMS. Nr.58/2734. 3 Rebî'ü'l-evvel 1295/7 Mart 1878.

⁴²⁶ BOA. HR. SYS. Nr.1235/17. 19 Rebî'ü'l-evvel 1295/23 Mart 1878.

⁴²⁷ BOA. DH. MKT. Nr.2406/67. 29 Cemaziyelevvel 1318/24 Eylül 1900.

⁴²⁸ Nedim İpek, a.g.e., s.93-95.

⁴²⁹ Emine Gümüşsoy, "Doksanüç Muhaceretinde Gümülcine", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:25, 2011, ss.322-323.

tarım yapmayacak muhacirlerin belirli işlerde istihdam edilmesi olmuştur. İstanbul'da resmi dairelerde çalışmak üzere istihdam edilen muhacirler olduğu görülmektedir⁴³⁰. Buna dair Gelibolu'da da örnekler mevcuttur. 1888 senesinde Zıştovi muhacirlerinden İsmail isimli bir muhacirin, kendisi ve çocuklarının zar zor geçindiklerinden dolayı Gelibolu mutasarrıflığınca uygun bir işte istihdam edilmesi istenmiştir⁴³¹. 1890 senesinde ise İstanbul'da bulunan Rusçuk muhacirlerinden Nazife Hanım zor durumda olduklarından ve Gelibolu'ya ikamet edeceklerinden dolayı kocasının Gelibolu'da belediye çavuşluğunda istihdam edilmesine dair yazdığı arzuhal üzerine gereğinin yapılması istenmiştir⁴³². 1892'de benzer şekilde Gelibolu'da yaşayan Yenişehir muhacirlerinden olan Sıdika Hanım zor durumda olduklarından bahsederek, kocası Lütfullah Efendinin belediyede ya da orman idarelerinde uygun bir işte istihdam edilmesini istemesi üzerine gereğinin yapılması Edirne Vilayetine bildirilmiştir⁴³³.

4.3.4. 1897 Osmanlı-Yunan Harbinin Gelibolu Sancağına Tesiri

1866 yılında Yunanistan'ın "Büyük Yunanistan" kurma fikirleri neticesinde, Girit adasında geniş çaplı bir isyan başlayarak adada yaşayan Rumlar Yunanistan'a bağlanmak istemişlerdi. Girit adasında yaşanan olayların yatıştırılması için Sultan Abdülaziz, Sadrazam Âli Paşa'yı görevlendirerek adaya göndermiş ve adadaki Hristiyanlar için çeşitli faydalar getiren bir nizamname yürürlüğe konulmasını sağlamıştır. Bu nizamname ile adada yaşanan olaylar durulmuştur. 93 Harbi'nin sonunda imzalanan 1878 Berlin Anlaşması neticesinde ise Girit Adası için 1868 senesinde yürürlüğe konulan nizamnameye bazı yenilikler ekleneceği ve bu yeniliklerin tamamının uygulanacağı Osmanlı Devleti tarafından taahhüt edilmiştir⁴³⁴.

Anlaşma gereği 1868 Nizamnamesine yapılan eklemeler neticesinde Halepa Sözleşmesi ilan edilmiştir. Bu sözleşmeye göre Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletler tarafından da onaylanan Hristiyan bir valiyi adaya yönetici olarak atayacaktır. Adada

⁴³⁰ Nedim İpek, a.g.e., s.89.

⁴³¹ BOA. DH. MKT. Nr.1497/57. 15 Recep 1305/28 Mart 1888.

⁴³² BOA. DH. MKT. Nr.1714/22. 12 Şaban 1307/3 Nisan 1890.

⁴³³ BOA. DH. MKT. Nr.1516/36. 16 Şevvâl 1305/26 Haziran 1888.

⁴³⁴ Cemal Tukin, "Girit", *TDVİA*, Cilt:14, İstanbul, 1996, s.89.

çoğunluğu Rumlar tarafından oluşturulan 80 kişilik bir meclis kurulacaktır. Ayrıca adada toplanan gelirlerin bir kısmı buradaki mektep, hastane, yol, liman gibi umumi işlerin masrafları için ayrılacaktır. Halepa sözleşmesi Girit Rumlarına yeni haklar tanısa da, adada uzun süreli sükûnetin sağlanmasında yeterli olmamıştır. Girit Rumları Yunanistan'a bağlanma fikirlerinden vazgeçmemişlerdir. Nitekim 1885'te Şarki Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesinin ardından adada yaşayan Rumlar Yunanistan'a bağlanma isteğiyle yeniden isyana başlamışlardır⁴³⁵.

Girit'te isyanın başlamasıyla birlikte Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında kanlı çatışmalar meydana gelmekteydi. Bir taraftan Yunanistan isyana destek veriyor ve Atina'dan silah yardımı yapıyordu. Halepa Sözleşmesinin yerine yeni bir nizamname yürürlüğe konulsa da olayların dindirilmesine yeterli olmamış ve 10.000 Yunan gönüllüsünün adaya çıkartma yapmasıyla Osmanlı ile Yunanistan arasındaki ilişkiler iyice gerilmiştir⁴³⁶. Öte yandan Osmanlı sınırında Yunan çetelerin gerçekleştirdiği faaliyetler ve Yunanistan'ın Osmanlı sınırına askeri yığınak yapması Girit'te yaşanan bu gerginliğin Osmanlı-Yunanistan sınırına taşınmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti bu yaşananlar karşısında önlemler alıyor ve diğer taraftan bu gerginliğin bir savaşa dönüşebileceği konusunda Avrupalı Devletleri uyarıyordu. Bunun neticesinde Avrupalı Devletler, Osmanlı Devletine ve Yunanistan'a birer nota göndererek, sınırda bir tecavüz meydana gelirse bütün sorumluluğun bu tecavüzü gerçekleştiren devlette olacağı konusunda iki devleti de uyardı. Ancak Yunan çetelerinin Teselya ile Makedonya arasındaki sınırı geçmesi üzerine 12 Nisan 1897'de Osmanlı Devleti Yunanistan'a savaş ilan etmiştir⁴³⁷. Savaşın başlamasının ardından Osmanlı ordusu kısa sürede Yunan ordularını mağlubiyete uğratacaktır. Teselya bölgesinin işgal edilmesiyle Yunanistan ateşkes istemek durumunda kalacaktır⁴³⁸.

Yaşanan savaş hem bölgeye coğrafi yakınlığı sebebiyle, hem de kalabalık bir Rum nüfusa sahip olması sebebiyle Gelibolu'yu etkilemiştir. Henüz savaşın ilanından birkaç

⁴³⁵ a.g.e., s.90.

⁴³⁶ Mustafa Cezar, a.g.e., ss.3368-3371.

⁴³⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, ss.185-188.

⁴³⁸ a.g.e., s.188.

gün sonra Gelibolu taburu merkez tabura katılmak üzere harekete geçerek Edirne'ye geçmiştir⁴³⁹. Ayrıca Kale-i Sultaniye'de toplanan, yaklaşık 350 kişilik ihtiyat birliği İkinci Ordu'ya katılmak üzere vapura bindirilerek Gelibolu'ya nakledilmiştir⁴⁴⁰.

Ancak savaş sırasında Gelibolu nezdinde asıl önemli husus burada yaşayan Rum nüfus olmuştur. Bölgede nüfus olarak Rumlar daha kalabalıktı ve bazı yerlerde Rumlar güvenlik sorunu yaratıyorlardı. Bolayır sahilinde, Saros körfezi mevkiinde Rum ahali silahlanmış vaziyetteydi. Burası askeri açıdan da öneme sahip bir yer olduğundan ahalinin elindeki silahların toplattırılması istenmiş ve bunların ellerindeki silahlar nelerdir, ahali kaç kişidir öğrenilmesi istenmiştir⁴⁴¹. Daha sonra Dâhiliye Nezaretine bildirildiğine göre, Bolayır sahilinden Saros körfezine kadar olan bölgede yaşayan Rum ahalinin erkek nüfusunun 12.000'den fazla olduğu ve bu ahalinin elinde Martini ve Berdan tüfekleri olduğu anlaşılmaktadır. Dahası bu ahalinin gençlerinin gönüllü olarak savaşmak üzere Yunanistan'a gittiği bildirilmiştir⁴⁴². Benzer şekilde savaş sırasında Yunanistan'a para yardımında bulunan yirmi kadar Gelibolulu Rum vatandaş da hapsedilmiştir. Savaş sonrasında Yunanistan elçisi tarafından bunların salınması istenecektir⁴⁴³.

Yaşanan bu hadiseler Gelibolu'da bazı tedbirler alınmasını mecbur kılmıştır. Ahalinin elindeki silahlar toplatılmasına rağmen Rum ahalinin sayısının fazla olması sebebiyle ve Gelibolu'da bulunan 11 tabur asker ile buranın korunması mümkün olmayacağından sancakta bulunan redif taburlarından birkaçının silah altına alınarak bu bölgenin korunması için görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu redif taburları Maydos taraflarında uygun bir yere konuşlanmışlardır. Ayrıca boğazın her iki sahiline yakın mevkilerde üçer tabur bulundurulacaktır⁴⁴⁴. Gelibolu sahillerinin korunması için bir de Mecidiye isimli bir istimbot görevlendirilmiştir⁴⁴⁵. Askeri tedbirler alınmasının yanı sıra bu köylerin yöneticilerinin gayrimüslim olması da tehlikeli görülmüştür. Ahalinin Yunanistan'a meyilli olmasından ötürü kaymakamları ve müdürleri gayrimüslim olan

⁴³⁹ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.121/9. 16 Zilka'ade 1314/18 Nisan 1897.

⁴⁴⁰ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.123/43 27 Zilka'ade 1314/29 Nisan 1897.

⁴⁴¹ BOA. MV. Nr.92/36. 1 Muharrem 1315/2 Haziran 1897.

⁴⁴² BOA. BEO. Nr.942/70618. 26 Zilka'ade 1314/28 Nisan 1897.

⁴⁴³ BOA. BEO. Nr. 1452/108858. 6 Zilka'ade 1317/8Mart 1900.

⁴⁴⁴ BOA. Y.MTV. Nr.155/86. 24 Zilka'ade 1314/26 Nisan 1897.

⁴⁴⁵ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.133/73. 25 Cemâziye'l-evvel 1315/22 Ekim 1897.

Maydos, Lâpseki, Çardak, Mürefte ve Şarköy kazaları ve nahiyelerine birer Müslüman muavin atanmıştır⁴⁴⁶.

4.3.5. Ermeni Olaylarının Gelibolu Sancağına Tesiri

Berlin Anlaşmasına göre Osmanlı Devleti Girit adasında yaşayan Rumlar için yeni düzenlemeler getireceğini taahhüt etmiş ve bunun neticesinde yaşanan peşi sıra olayların ardından Osmanlı-Yunan savaşı patlak vermişti. Berlin Anlaşmasında, Ermenilerin yaşadığı yerlerde de ıslahat çalışmalarının yapılmasına dair bir madde yer almaktaydı⁴⁴⁷. Böylece Ermeni meselesinin temelleri Berlin Anlaşmasıyla atılmış oluyordu. Osmanlı Devleti anlaşmanın ardından taahhüt ettiği ıslahat hareketine girişmek konusunda aceleci olmamıştır. Padişah ıslahat hareketlerinin nihayetinde bir bağımsızlıkla sonuçlandığını daha önceleri tecrübe ettiğinden ıslahat gerçekleştirmeyi reddediyordu⁴⁴⁸. Yapılacak her türlü ıslahat için bölgede polis ve jandarma teşkilatlarının kurulmasının gerekliliği vurgulanarak, bu teşkilatlanma için ise hazinede yeterli kaynak olmayışı bahane edilmiştir⁴⁴⁹. 1880 senesinde ıslahatların hayata geçirilmesi konusunda Osmanlı Devletine yapılan baskılar neticesinde devlet, ıslahata dair yapmış oldukları çalışmaları bildirmiş ancak bu çalışmalar adli örgüte dair bir ıslahat içermediğinden kabul edilmemiştir⁴⁵⁰.

İlk zamanlar Rusya ile İngiltere Ermeni ıslahatlarıyla ilgili yakından ilgilenseler de, 1881'den itibaren Ermeni ıslahatlarıyla ilgilenen sadece İngiltere kalmıştır. Rusya bağımsızlık hareketlerinden ziyade Ruslaştırma politikasına dönerek Ermeni meselesine ilgisini kaybetmiştir. İngiltere ile Osmanlı Devleti yapılması istenen ıslahat konusunda zaman içerisinde görüşmelerini sürdürmelerine karşın bir neticeye varamamışlardır⁴⁵¹. Ermenilerin beklediği ıslahatlar gerçekleşmeyince 1890'dan itibaren Ermeni komitelerinin isyanları şiddetini arttırmıştır. Erzurum, Kayseri, Yozgat, Çorum, Merzifon, Sasun,

⁴⁴⁶ BOA. Y.MTV. Nr.158/26. 23 Zilhicce 13144/25 Mayıs 1897.

⁴⁴⁷ Ali İhsan Gencer, "Berlin Anlaşması", *TDVİA*, Cilt:5, İstanbul, 1992, s.517.

⁴⁴⁸ Mustafa Cezar, a.g.e., s.3364.

⁴⁴⁹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.117.

⁴⁵⁰ a.g.e., ss.121-122.

⁴⁵¹ a.g.e., 122.

Zeytun, Van, Adana'da isyanlar gerçekleştiği gibi Osmanlı Bankası'na baskın yapılmış ve padişaha doğrudan suikast girişiminde bulunulmuřtur⁴⁵².

Ermeni komitelerinin terör faaliyetleri gerçekleştirmelerinin en önemli nedeni kendi davalarını Avrupa'dan destek bulmadan kazanamayacaklarını bilmeleriydi. Bu isyanlar tıpkı Balkanlarda olduğu gibi bir Müslüman Hristiyan savaşı şeklinde Avrupalı Devletlere lanse edilecekti. Bu sayede Hristiyanların katledildiği Avrupa'da propaganda edilebilecekti. Ancak Ermenilerin yoğun yaşadığı yerlerde dahi nüfus olarak bir üstünlükleri yoktu. Gerçekleştirilen terör faaliyetleri Müslüman halka huzursuzluk vererek bölgeden uzaklaşmalarına sebep olabilir ve Ermeni nüfusun bölgede nüfus çoğunluğu elde etmesini sađlayabilirdi⁴⁵³.

Ermeniler eylemlerini Doğu Anadolu'da ve İstanbul'da gerçekleştirmişlerdir. Gelibolu'da doğrudan bir isyan meydana gelmemiştir. Zaten Gelibolu'daki Ermeni nüfus oransal olarak oldukça azdır. Ancak Gelibolu'da yaşayan Ermenileri kışkırtmak için bazı hareketlerin gerçekleştiği görölmektedir. 1890 senesinde Gelibolu'da bir kilise vaazı esnasında '*ecdadımıza hükümdarlık ettiler, kiliselerimizi mekteplerimizi yaptılar, biz ise Türklerin ve Rumların ayakları altında eziliyoruz*' gibi sözler sarf edilmiş, akşam ise 20 kadar Ermeni toplanarak gece geç vakte kadar görüşseler de toplantının sebebi öğrenilememiştir. Bu durum şifreli bir telgrafla İstanbul'a bildirilmiştir. Verilen vaazın Ermeni halkını kiliselere ve mekteplere yöneltmek için söylendiği düşünölmüştür. Fakat yine de anlam bakımından tehlikeli olabilecek sözler olsa da şimdilik olayı büyötmeyerek bir müdahalede bulunmaya gerek görölmemiřtir⁴⁵⁴.

1896 tarihinde ise Gelibolu'daki Ermenileri kışkırtmak üzerine doğrudan bir girişimde bulunulmuştur. Selanik postanesine Gelibolu Protestan papazına gönderilmek üzere Almanca bir zarf verilmiştir. Postane memurunun bu zarftan şüphelenip açması üzerine zarfın içerisinde 20 adet ilan çıkmıştır. Saint Mary kilisesi papazı Benedikt Moll imzasıyla yazılan bu ilanlarda Ermenilerin senelerden beri tıpkı bir hayvan gibi katledilip

⁴⁵² Kemal Öke, *Ermeni Meselesi*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1986, ss.96-97.

⁴⁵³ a.g.e., 96.

⁴⁵⁴ BOA. Y.PRK. ZB. Nr.6/103. 21 Rebi'ü'l-âhir 1308/4 Aralık 1890.

öldürülmelerinin herkes tarafından bilindiği ve Müslümanların Ermenileri çaresiz ve güçsüz kıldığı bahsedilmektedir. Papaz bu doğrultuda Ermenilere maddi yardımda bulunacağını bildirmiştir. Bu ilanlara Selanik postanesi tarafından el konulurken Gelibolu'da bu ve benzeri ilanlar yakalanırsa toplatılması gerektiği bildirilmiştir⁴⁵⁵.

Ermenilerin Türklere karşı kışkırtılmaya çalışılması gibi, 1897'de Türkleri Ermenilere karşı kışkırtacak ilginç bir olay kaydedilmiştir. Yanlarında bir çocuk bulunan iki kişi sokaklarda kitap satmak bahanesiyle Gelibolu'ya gelmişlerdir. Çocuk sokaklarda ve kahvehanelerde *'..Dinleyin destanı beyan edeyim, Ermeniler başkaldırdı her yandan, beğlik istiyorlar Sultan Hamit'ten, Ermeniler başkaldırdı her yandan, nice İslam köylerini bastılar, karıların kocaların kestiler, sabileri ağaçlara astılar, Ermeniler başkaldırdı her yandan'* şeklinde bir destanı okuyarak dolaşınca polislerin dikkatini çekmiştir. Polisler derhal bu adamları yakalayıp sorgulamış, böylece bu iki kişinin Sivas'tan geldikleri anlaşılmıştır. Bu iki adam aylar boyunca birçok kasabayı gezerek bu destanı okutmuşlardır. Ancak bu destan, Ermenilerin gerçekleştirdiği faaliyetlerden ötürü halka olumsuz tesir edeceğinden, yakalanan adamlar memleketlerine geri gönderilmiştir⁴⁵⁶.

18. yüzyılda matbaanın da etkisiyle Ermeniler arasındaki Katoliklik propagandası gittikçe yaygınlaşmıştır. Katolik olan Ermeniler kilise değiştirerek Fransızların yararlandığı kapitülasyonlardan yararlanma hakkı elde edeceklerdi. Nitekim Katolik mezhebi Fransızlar tarafından himaye edilmekteydi⁴⁵⁷. Gelibolu'da Katolik Ermeni cemaatine dair ilk örnekler 1905 senesine denk gelmektedir. Gelibolu'da bulunan Ermeni papaz Horan Baritoyan Efendi ailesiyle birlikte Katolik mezhebine geçtiklerini bildirerek kendilerinin nüfus kayıtlarının bu doğrultuda düzeltilmesini istemişlerdir. Ankaralı bir Katolik Ermeni olan Agop'un Gelibolu'ya gelerek Fransız rahipleriyle görüşüp ardından papaz Horan'ın Katolik mezhebine kabul ettirdiği polis tarafından bildirilmiştir⁴⁵⁸. Gelibolu'daki Katolik Ermeni cemaatinin oluşumu ihtiyatla takip edilmiştir. Gelibolu'da ne kadar Ermeni yaşadığının ve bunların ne kadarının Katolik cemaatinden olduğunun bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Edirne Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine

⁴⁵⁵ BOA. HR. TH, Nr.185/118. 16 Recep 1314/21 Aralık 1896.

⁴⁵⁶ BOA. DH. TMIK. M, Nr.25/112 30 Recep 1304/24 Nisan 1887.

⁴⁵⁷ Niyazi Berkes, a.g.e., s.60.

⁴⁵⁸ BOA. DH. TMIK. M. Nr.212/33. 23 Şevvâl 1323/21 Aralık 1905.

yazıldığına göre, Gelibolu’da 200 hanede 1.088 nüfus Ermeni yaşadığı, önceleri hiç Katolik yokken papaz Horan Efendinin teşvikleriyle akrabası olan Şahbazoğlu Takur ve biraderi Manas ile toplam 10 nüfus Katolik olduğu öğrenilmektedir⁴⁵⁹. Papaz Horan Efendinin karısının hastalanıp ölüm döşeğine düşmesinin üzerine Katolik mezhebinin gereği olan ayinlerin yerine getirilmesi ve sonrasında kadının defin işlemlerinin gerçekleştirilip, cenaze töreninin gereklerini yerine getirmek için Ermeni Katolik Patrikhanesi tarafından Magoryan Agop Gelibolu’ya rahip olarak atanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti bu atamayı kabul etmemiş ve hükümsüz saymıştır. Esasen Gelibolu’da az sayıda Katolik Ermeni bulunuyordu ve bu Ermeniler devlet tarafından zararsız olarak görülmekteydi. Fakat bölgede bir Katolik cemaatinin tesis edilmesi yabancı devletlerin müdahalesine sebebiyet verebileceğinden çekinilmiştir. Rahibin ataması kabul edilmese de bu seferlik Horan Efendinin karısının defin işlemlerinin yerine getirilmesi için Magoryan Agop’un Gelibolu’da bulunmasında sıkıntı görülmemiştir⁴⁶⁰.

4.4. Gelibolu Sancağında Sansür Mekanizması

Sultan Abdülhamid devrinden önce tahtta bulunan Sultan Abdülaziz’in öldürülmesi ve sultanın kardeşi V. Murat’ın tahttan indirilmesi Abdülhamid’in de tahttan indirileceğine dair endişeleri olmasına sebep olmuştur. Bu endişeler nedeniyle Sultan II. Abdülhamid tahta çıkışıyla birlikte katı bir merkezîyetçi politika takip etmiştir. Sultan Babıali’ye güvenmediğinden devlet idaresini yavaş yavaş Yıldız Sarayı’nda toplamıştır⁴⁶¹. Bunun yanı sıra sultan, İstanbul’dan taşraya kadar uzanan bir haber alma sistemi kurarak hem imparatorluk içerisinde olup bitenleri sürekli takip etmiş hem de bir huzursuzluğa sebebiyet vermemesi adına basını sürekli denetimi altında tutmaya çalışmıştır. Padişahın bu tutumu muhalifler tarafından bu dönemin istibdat devri olarak anılmasına sebebiyet verecektir.

İmparatorluk dâhilinde yaşanan siyasi ve askeri olaylar zaman zaman Gelibolu’da halk arasında huzursuzluğa sebebiyet verecek şekilde gelişebiliyor ve gerginliğe sebep

⁴⁵⁹ BOA. DH. TMIK. M. Nr.222/32. 21 Rebî’ü’l-evvel 1324/15 Mayıs 1906.

⁴⁶⁰ BOA. BEO. Nr.2877/215714. 27 Cemâziye’l-evvel 1324/19 Temmuz 1906.

⁴⁶¹ Emrullah Tekin, “Hafiyе”, *TDVİA*, Cilt:15, İstanbul, 1997, s.115.

olabiliyordu. 93 Harbi sonrası Rum cemaatinden bazı kişiler Müslümanların malına el koymaya çalışmış, Osmanlı-Yunan harbi esnasında ise bazı Rum köyleri silahlanmış ve tehdit oluşturmuşlardı. Ermeni olayları sırasında hem Müslüman hem de Ermeni halk birbirine karşı kışkırtılmak istenmişti. Tüm bunlar düşünüldüğünde ülke genelinde olduğu gibi Gelibolu'da da sıkı bir denetim ve kontrol olduğunu düşünmek mantıklı olacaktır. Zaten Gelibolu mevki bakımından da önemli bir konumdaydı ve sultanın özellikle burada bir karışıklık yaşamak istememesi anlaşılabilir bir durumdur.

Ülkede yaşanan önemli olaylar sultana hafiyeler tarafından haber verilmekteydi. İstanbul'da, taşrada hatta yurtdışında hafiyeler görevlendirilmişti. Hafiyelik teşkilatı Abdülhamid'in haber alma ağını oluşturmaktaydı. Hâlihazırda görevde bulunan memurlar, vatandaşlar, ordu komutanları mutasarrıflar hatta yabancı devletlerin elçileri İstanbul'a jurnaller yazarak önemli gelişmeleri bildiriyorlardı. Bunun yanı sıra devletten bu iş için maaş alan hafiyeler de bulunmaktaydı⁴⁶². Bu doğrultuda Gelibolu'da iki hafiyenin görevlendirildiği görülmektedir. Bu hafiyeler 500'er kuruş maaş alacaklar ve Gelibolu'daki gayrimüslimlerin hareketlerini gözetim altında tutacaklardır⁴⁶³.

Hafiyelik teşkilatının yanı sıra Abdülhamid devrinde kitap ve gazete sansürü de kurumsallaşmış bir hal almıştır. Maarif-i Umumiye Nezareti içerisinde kurulan müdürlüklerle yeni basılacak kitaplar incelenmekteydi. Basıma uygun görülmeyen kitaplar ya sansüre uğruyor ya da hiç basılmıyordu. İstanbul'da ve taşrada halkın zihnini karıştıracak yayınlar engellenmeye çalışılıyordu⁴⁶⁴. Bununla ilgili taşrada memurlar görevlendirilmişti. Bu memurlar gümrüklerde ve postanelerde ele geçirilen ve içeriği anlaşılamayan kitapları Maarif Nezaretine gönderiyorlardı⁴⁶⁵. Gelibolu'da bu duruma örnek olarak zaman zaman zararlı olabilecek kitaplar ele geçirilmiştir. Memurlar içeriği anlaşılamayan kitapları incelenmek üzere Gelibolu Mutasarrıflığına ya da Maarif Nezaretine göndermişlerdir. Kitapların zararlı olanlarına el konulurken, sorun görünmeyen kitapların dağıtımına izin verilmiştir.

⁴⁶² Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Devrinde Hafiyeler Teşkilatı ve Jurnaller", *İlmi Araştırmalar*, 0(8), 1999, s.70.

⁴⁶³ BOA. DH. MKT. Nr.1369/41. 1 Muharrem 1304/30 Eylül 1886.

⁴⁶⁴ Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss.45-46.

⁴⁶⁵ a.g.e., ss.90-91.

1882 senesinde Gelibolu gümrüğünde Rusça ve benzer dillerde yazılan bazı kitaplar ele geçirilmiş ve Gelibolu mutasarrıflığı kitapları zararlı olabileceği düşüncesiyle incelemiştir. Ancak kitapların içeriği anlaşılamayınca kitaplar Edirne Vilayetine gönderilmiştir. Buradaki kontrol sonucunda kitapların Protestan mezhebine ait İncil ve Tevrat olduğu, bir kısmının da Ermenice ilim ve coğrafya kitapları olduğu anlaşılmıştır. Kitapların kontrol edilmesinden sonra içeriklerinin zararlı bulunmadığından dolayı Gelibolu'da yayılmasında sakınca görülmemiştir⁴⁶⁶. 1899 senesinde ise Gelibolu Rüşumat İdaresi tarafından Yahudice kitaplar ele geçirilmiştir. Bir sandıkta bulunan 516 adet kitap kontrol edilmek üzere Maarif Nezaretine gönderilmiş ve orada gerçekleştirilen muayenede bu kitapların ibadet ve din kitapları olduğu anlaşılacak dağıtımına müsaade edilmiştir⁴⁶⁷. 1892 senesinde yine Gelibolu Rüşumat İdaresi tarafından ele geçirilen 3 adet Rumca kitabın zararlı bulunmasından dolayı dağıtımına izin verilmemiştir⁴⁶⁸ 1897'de Gelibolu'ya gelen bir Rum gemisinde, liman reisi ve bir polis memuru tarafından yapılan arama sonucu Yunan muharebe resimleri ele geçirilmiştir. Resimlerin sakıncalı bulunmasından dolayı Gelibolu'ya çıkarılmasına müsaade edilmeden el konulmuştur⁴⁶⁹.

Tıpkı kitaplarda olduğu gibi Gelibolu'da oynatılmak istenen tiyatro piyesleri de sahnelenmeden önce kontrolden geçmektedir. Saffet efendinin ortaya koyacağı tiyatrodaki oynanacak 9 adet piyes⁴⁷⁰ ve Rum mektepleri için oynatılması amaçlanan 3 adet piyes⁴⁷¹ öncelikle zaptiye tarafından muayeneden geçirilmiştir. Saffet Efendinin piyesleri hakkında bir karara rastlanılmamışsa da Rum mektepleri için oynatılacak piyesin 1 ay süren incelemenin ardından zararsız olduğuna kanaat getirilerek oynatılmasına müsaade edilmiştir.

⁴⁶⁶ BOA. DH. MKT. Nr. 1338/104. 29 Cemâziye'l-âhir 1299/18 Mayıs 1882.

⁴⁶⁷ BOA. MF. MKT. Nr. 451/59. 27 Muharrem 1317/7 Haziran 1889.

⁴⁶⁸ BOA. DH. MKT. Nr.2018/13. 15 Rebî'ü'l-âhir 1310/6 Kasım 1892.

⁴⁶⁹ BOA. Y.PRK. ASK. Nr.135/25. 26 Recep 1315/21 Aralık 1897.

⁴⁷⁰ BOA. DH. MKT. Nr.917/43. 18 Şevvâl 1322/26 Aralık 1904.

⁴⁷¹ BOA. DH. MKT. Nr.931/19. 3 Zilhicce 1322/8 Şubat 1905.

4.5. Gelibolu Sancağında Salgın Hastalıklar

Abdülhamid dönemi Gelibolu'sunda büyük bir salgından bahsetmek mümkün değildir. Ancak zaman zaman küçük çaplı salgınlar meydana gelse de bu durumun hemen kontrol altına alındığı görülmüştür. Hastalık sadece ortaya çıktığı köyde ya da kasabada sınırlı kalmıştır. Bunun olmasında kordon usulünün uygulanması ve belediye doktorunun derhal bölgeye gönderilerek incelemeler yapması ve gerekli önlemleri alması önemli bir etkidir. Osmanlı Devletinde taşra belediyelerinde doktor bulundurulması 1861'de yayınlanan "Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname" isimli nizamname ile başlamaktadır⁴⁷². Bu nizamname ile birlikte taşra belediyelerinin kaçında doktor bulundurulduğu net olarak bilinmese de, nizamname taşra sağlık teşkilatlanması açısından önemlidir⁴⁷³. Nizamnamede ayrıca doktorluk yapacakların kriterleri belirlenmiştir. Buna göre Mekteb-i Tıbbiye'den ya da yabancı okullardan tıp diploması olmayanlar doktorluk yapamayacaktır⁴⁷⁴. 1866 senesinde ise taşradaki doktor sayısını arttırmak maksadıyla ilk sivil tıp mektebi kurulmuştur⁴⁷⁵.

1890 senesinin başlarında Gelibolu'da influenza salgının meydana geldiği görülmektedir. Gerekli sağlık önlemleri alındığı gibi hastalığın yayılmasına engel olmak maksadıyla okullar tatil edilmiştir. Ayrıca Gelibolu'daki doktorun yetersiz kalması durumunda İstanbul'dan doktor istenmesi gerektiği Gelibolu Mutasarrıflığına bildirilmiştir⁴⁷⁶. Salgına yakalananların ilaçla tedavi edildiği görülmektedir. İlaç alacak maddi durumu olmayan vatandaşlar için adet fiyatı 10'ar lira olan ilacın belediye tarafından temin edileceği⁴⁷⁷ bildirilse de buna gerek kalmadan salgın kontrol altına alınmış ve yapılan ilaç tedavisi salgını bitirmiştir⁴⁷⁸.

⁴⁷² Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:5, 1895, s.1321.

⁴⁷³ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15(15), 2004, s.192.

⁴⁷⁴ Nuran Yıldırım, a.g.m., s.1321.

⁴⁷⁵ Erdem Aydın, a.g.m., s.193.

⁴⁷⁶ BOA. İ.DH. Nr.1165/91112. 26 Cemâziye'l-evvel 1307/18 Ocak 1890.

⁴⁷⁷ BOA. DH. MKT. Nr.1701/18. 29 Cemâziye'l-âhir 1307/20 Şubat 1890.

⁴⁷⁸ BOA. DH. MKT. Nr.1708/113. 25 Recep 1307/17 Mart 1890.

Gelibolu’da kızamık ve çiçek hastalığının görüldüğü dönemler de olmuş ancak bu hastalıklar büyük bir salgın halini almadan kontrol altına alınabilmiştir. 1892 senesinde Gelibolu kasabesindeki çocuklarda kızamık hastalığının görüldüğü rapor edilmiştir. Çocukların tedavisi için derhal belediye doktoru görevlendirilmiştir⁴⁷⁹. Doktor hastalığa yakalanan çocuklara aşı tedavisi uygulamıştır⁴⁸⁰. Meydana gelen kızamık hastalığının geçmeye başlamasına rağmen çocuklarda ishal salgını meydana gelmesinden dolayı tedavilere devam edildiği Gelibolu Mutasarrıflığına bildirilmiştir⁴⁸¹. 1893 senesinde ise Gelibolu’nun Cedid köyünde çocuklarda çiçek hastalığı görülmüştür. Hastalığın meydana gelmesinin ardından belediye doktorunun yazmış olduğu rapora göre, çocukların bir kısmının önceden aşılandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca hastalığa yakalanan çocukların iyileşmeye başladığı bildirildiği gibi, aşı olmayan 28 çocuğa da çiçek aşısı yapıldığı bildirilmiştir⁴⁸².

Gelibolu’da vatandaşları hastalıklardan korumak amacıyla karantina ve kordon uygulamalarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Karantina uygulaması ilk olarak II. Mahmud devrinde 1831’de yaşanan büyük kolera salgını sırasında uygulamaya konulmuştur. Yabancı gemiler ülkeye girişlerinden önce belirli bir süre karantina maksadıyla bekletilmiş ayrıca imparatorluğun çeşitli yerlerinde karantina merkezleri oluşturulmuştur. Bu konu hakkında Avusturya’dan bir uzman getirilirken halkın karantina hakkında bilgilendirilmesi maksadıyla ücretsiz bildiriler dağıtılmıştır⁴⁸³. Ayrıca karantina uygulamasına ek olarak kordon uygulamaları da yapılmıştır. Bu uygulama hastalığın meydana geldiği yeri gözetim altına alarak hastalığın bulunduğu yerden dışarı çıkmasını engellemek amacıyla yapılmaktadır⁴⁸⁴.

1881’de Mısır’da etkili olan kolera salgını Akdeniz’e yayılmış ve oradan Rusya’ya geçmiştir. Rusya’da büyüyen salgın 1892 senesinde Almanya’ya kadar uzanmıştır⁴⁸⁵.

⁴⁷⁹ BOA. DH. MKT. Nr.1953/83. 29 Şevvâl 1309/27 Mayıs 1892.

⁴⁸⁰ BOA. DH. MKT. Nr.1963/81. 25 Zilka’ade 1309/21 Haziran 1892.

⁴⁸¹ BOA. DH. MKT. Nr.1988/93. 23 Muharrem 1310/17 Ağustos 1892.

⁴⁸² BOA. DH. MKT. Nr.2061/82. 23 Şaban 1310/12 Mart 1893.

⁴⁸³ Gülten Sarıyıldız, “Karantina”, *TDVİA*, Cilt: 24, İstanbul, 2001, s.464

⁴⁸⁴ Zafer Atar, “İzmit ve Çevresinde Kolera Salgını (1894)”, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli, 2016, s.840.

⁴⁸⁵ İsmail Yaşayanlar, “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 296, 2018, s.53-54.

1892'de Odesa'da salgının etkisi hâlâ devam ederken, Odesa'dan gelen Llyod Kumpanyasına ait Oratov isimli bir vapur Şarköy civarında karaya oturmuştur. Vapura tamirat yapılmak üzere Gelibolu'ya çekilmesi gerekmiştir. Vapur Gelibolu'ya çekilene kadar jandarma sahillerde görevlendirilerek, hastalıklı vapurdan kimsenin sahillere çıkmaması maksadıyla tedbir alınmış ve ardından Gelibolu ve Şarköy'de yapılan incelemelerde hastalığa dair bir ize rastlanılmadığı bildirilmiştir⁴⁸⁶. Aynı yıl benzer bir olay daha yaşanmıştır. Bu defa ismi bilinmeyen, hastalık bulaşmış bir İngiliz vapuru Gelibolu açıklarında karaya oturmuştur. Vapura yardım etmek üzere Gelibolu'dan römorkörler görevlendirilmiş ve amale ile kayıkçılar vapuru kurtarmak için çalışmışlardır⁴⁸⁷. Bu vapurun kurtarılmasına yardıma giden herkesin tedbir amaçlı karantinaya girmeleri gerektiği Gelibolu Mutasarrıflığına bildirilmiştir⁴⁸⁸. 1893 senesinde Kale-i Sultaniye'ye hastalıklı bir gemi gelmesi üzerine buradan Gelibolu taraflarına kimsenin geçmemesi için Gelibolu kordona alınmıştır. Ayrıca Gelibolu sahillerine salgına yakalanmış vapurlardan kimsenin çıkmasını önlemek için dört farklı noktada toplam kırk adet asker yerleştirilmek istenmiş olmasına karşın, böyle bir vazife gardiyanlara uygun olacağından dolayı asker görevlendirilmesi uygun görülmemiştir⁴⁸⁹.

Gelibolu'da meydana gelen salgınlara ve hastalıklara karşı alınan önlemlerin benzerlerinin hayvanlarda meydana gelen salgın hastalıklarda da uygulandığı görülmektedir. Hastalığın ortaya çıkmasıyla o bölgeye belediye doktoru gönderilir ve gerekli önlemleri almak üzere çalışmalara başlardı. 1890 senesinde Gelibolu'nun Poliçe köyünde koyunlarda meydana gelen çiçek hastalığı nedeniyle 120 koyun telef olmuştu⁴⁹⁰. Yine aynı sene Gelibolu'ya bağlı Doğan Aslan çiftliğinde bulunan karakoçan koyunlarında çiçek hastalığı, Şarköy'e bağlı bazı köylerde ise karasığırlarda şap hastalığı görülmüştür⁴⁹¹. 1894 senesinde Bolayır'da ve Mürefte kazasına bağlı Beyoğlu köyünde, ayrıca Keşan'ın bazı köylerinde hayvanlarda şap hastalığı meydana geldiği rapor edilmiştir⁴⁹². Bu hastalıkların her birinde belediye doktorunun gerekli önlemleri aldığı belirtilmektedir.

⁴⁸⁶ BAO, DH. MKT. Nr.2016/105. 11 Rebî'ü'l-âhir 1310/2 Kasım 1892.

⁴⁸⁷ BOA. BEO. Nr.131/9812. 11 Cemâziye'l-âhir 1310/31 Aralık 1892.

⁴⁸⁸ BOA. BEO. Nr.212/15883. 15 Zilka'ade 1310/31 Mayıs 1893.

⁴⁸⁹ BOA. BEO. Nr.263/19666. 10 Safer 1311/23 Ağustos 1893.

⁴⁹⁰ BOA. DH. MKT. Nr.1689/58. 21 Cemâziye'l-evvel 1307/13 Ocak 1890.

⁴⁹¹ BOA. DH. MKT. Nr.1692/99. 5 Cemâziye'l-âhir 1307/27 Ocak 1890.

⁴⁹² BOA. DH. MKT. Nr.270/50. 9 Safer 1312/12 Ağustos 1894.

1892 senesinde Bolayır'da 10 adet karasığır hastalıktan dolayı telef olmuştur⁴⁹³. Yaşanan bu olaylarda gerekli tedbirlerin alınması için bölgeye belediye doktoru gönderilerek, doktorun hazırlamış olduğu rapor doğrultusunda tedbirler alınmıştır. Bolayır'da meydana gelen hastalık, doktorun almış olduğu tedbirler neticesinde ortadan kalkınca buradaki karantinanın kaldırılmasına karar verilmiştir⁴⁹⁴. Ancak gerekli görüldüğü durumlarda hastalık geçmesine rağmen karantinanın tedbir amaçlı uzatıldığı da olmuştur. 1893'te yine Bolayır'da iki karasığırın ölmesi üzerine belediye doktoru incelemeler yapmış ve sonuç olarak bu hayvanların sırtlarında ve gırtlaklarında meydana gelen çıbandan dolayı öldüğünü rapor etmiştir. Diğer hayvanlarda her hangi bir hastalık belirtisi olmamasına karşın tedbir amaçlı kordonun üç gün daha durması gerektiğine karar verilmiştir⁴⁹⁵.

⁴⁹³ BOA. DH. MKT. Nr.1970/65. 16 Zilhicce 1309/12 Temmuz 1892.

⁴⁹⁴ BOA. DH. MKT. Nr.1988/93. 23 Muharrem 1310/17 Ağustos 1892.

⁴⁹⁵ BOA. DH. MKT. Nr.152/3 7 Rebî'ü'l-âhir 1311/18 Ekim 1893.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Gelibolu, tarih boyunca farklı medeniyetlere sahne olmuş bir bölgedir. Coğrafi konumu dolayısı ile Doğu ile Batı arasında bir geçiş noktası olan Gelibolu'da ilk insan izleri Epipalolitik çağlara kadar uzandığı görülmektedir. Gelibolu'da yaşayan ilk halk ise Traklar olmuştur. Öyle ki antik dönemlerde bölgenin ismi Trakların yurdu anlamına gelen Thraikie Khersonesos olarak anılmaktadır.

Gelibolu Türk hâkimiyetine girene kadar zaman içerisinde, Troyalılara, Makedonlara, Romalılara ve Bizanslara yurt olmuştur. Gelibolu, Bizans hâkimiyetinde bulunduğu yıllarda, farklı halklar tarafından farklı zamanlarda istilalara uğramıştır. Özellikle Bizans'ın güç kaybettiği zamanlarda, Got, Hun ve Slavların bölgeye akınları görülmektedir. Gelibolu'nun istilaya uğramasının bir diğer sebebi ise Bizans'ın başkenti olan İstanbul olmuştur. İstanbul'u istilaya kalkışan devletlerin yolu Gelibolu ile kesişmiş ve öncelikle Gelibolu ele geçirilmek istenmiştir.

Nitekim Arapların İstanbul kuşatması sırasında Gelibolu üst olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde İstanbul'u ele geçirme hedefiyle harekete geçen Türk denizci Çaka Bey de kuşatmaya Gelibolu'dan başlamıştır. Bu noktadan sonra Gelibolu üzerine gerçekleşen Türk akınları giderek artmıştır. Bölge 1356'da Süleyman Paşa tarafından fethedilinceye kadar Aydınoğlu Umur Bey ve Saruhanoğlu Beyliği tarafından kuşatma girişimlerinde bulunulmuştur. Neticede Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu fethiyle bölgede Türk hâkimiyeti dönemi başlamıştır. Gelibolu özellikle Osmanlı'nın Rumeli fetihlerinde bir üs olarak kullanılacaktır.

Gelibolu'nun Türk hâkimiyetine girmesiyle birlikte bölgede idari teşkilatlanmaların meydana geldiği görülmektedir. Öncelikle Rumeli'deki ilk Paşa Sancağı olan Gelibolu zaman içerisinde Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı bir sancak statüsünde bulunmuştur. Dönemin getirdiği değişiklikler ve Osmanlı Devletinde yaşanan modernleşme süreci neticesinde taşrada yaşanan idari değişim doğrultusunda Gelibolu da idari anlamda değişimler göstermiştir. Gelibolu, 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi'nin ardından Edirne

Vilayetine dâhil edilmiştir. Gelibolu Sancağına bağlı kazalar da zaman içerisinde farklılık göstermiştir. Abdülhamid devrinin henüz başında Gelibolu Sancağı; Gümülcine, Enez, Şarköy, Keşan kazalarından meydana gelmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Gelibolu Sancağı yapısında bazı değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. 1878'de Gümülcine kazası, Gelibolu Sancağından Drama sancağına bağlanmıştır. Hem Gümülcine'nin Gelibolu'ya uzak olması hem de Drama Sancağı'nın Şarkî Rumeli'ye sınır olması buna sebep olarak gösterilebilir. Tıpkı Balkanlardan gelen muhacirlerin Rumeli topraklarına yerleştirilerek buralardaki Müslüman nüfusun arttırılmaya çalışılması gibi, Şarkî Rumeli sınırındaki yerel yönetimler de güçlendirilmeye çalışılmıştır. 1883 senesinde ise Gümülcine sancak statüsüne yükseltilecek ve sancağın mutasarrıflık maaşlarının arttırıldığı görülecektir. 1885 senesinde ise Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'a bağlanmasının ardından Gümülcine Sancağı'nın da sınırları genişletilecektir. 1885 senesinde hem Enez kazası Gelibolu Sancağından Gümülcine Sancağına dâhil edilecek hem de 1886 senesinde İpsala nahiyesinin Gelibolu kazası ile ilişkisi kesilerek Gümülcine Sancağı dâhilinde bulunan Sofulu kazasına bağlanacaktır. Sınır yönetimlerin idaresi güçlendirilirken Gelibolu Sancağı'nın sınırlarının küçüldüğü görülmektedir. Bunun neticesinde Gelibolu Sancağına yeni kaza ve nahiyeler dâhil edilmiştir. 1881 senesinde Mürefte kaza halini alarak Gelibolu Sancağı sınırları içerisinde bulunacaktır. Ayrıca 1886 senesinde İpsala nahiyesinin Sofulu kazasına bağlanmasıyla Gelibolu kazasına Eceabat nahiyesi dâhil olmuştur ki, 1892 senesinde Eceabat kaza statüsü kazanacaktır.

Gelibolu Sancağında nüfusun dağılımına bakıldığında farklı dini cemaatlerin yaşadığı görülmektedir. Özellikle Rum nüfus sancak genelinde daha kalabalık durumdayken bunun yanı sıra Ermeniler, Yahudiler, Bulgarlar ve Kıptiler Gelibolu Sancağında yaşayan diğer halklardır. Mürefte kazası Rum nüfusun en kalabalık yaşadığı yer durumundadır. Müslümanların en yoğunlukta yaşadığı yer Keşan kazası iken, orada dahi Rumların Müslümanlardan daha kalabalık olduğu görülmektedir. Gelibolu Sancağında gayrimüslim ve özellikle Rum nüfusun fazla olması 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından bölgeye muhacir yerleştirilmesine de sebep olmuştur. Nitekim ülkeye gelen muhacirler iskân ettirilirken Rumeli'de bulunan ve gayrimüslim nüfusun fazla

olduğu yerlerdeki Müslüman nüfusu arttırmak üzerine bir strateji dâhilinde iskân ettirilmişlerdir. Ayrıca iskân ettirilecek muhacirler için hayırsever vatandaşların arazi bağışlamalarına dair örnekler de mevcuttur. Ancak bunun neticesinde dahi Gelibolu Sancağında Müslüman nüfusun sancak dâhilinde daha kalabalık hale geldiğini söylemek mümkün değildir.

Sultan Abdülhamid devrinde imparatorluk genelinde yeni eğitim kurumlarının açılmasının hız kazandığı görülmektedir. Bu durum Gelibolu Sancağında da kendisini göstermiştir. Sancak dâhilinde ibtidai, rüştiye ve idadi mektepleri açılmış, bu mekteplerin kimilerine mevcut binalardan boş olanları tahsis edilirken kimi mekteplere yeni binalar inşa edilmiştir. Kazalarda gayrimüslimlere özel ibtidai mektepleri bulunmasına karşın, rüşdiyelerde ve idadi mektebinde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birlikte eğitim gördükleri görülmektedir. Gelibolu, Keşan, Şarköy, Gümölcine, Mürefte kazalarında ve İpsala nahiyesinde rüşdiye mektepleri bulunurken, yalnızca Gelibolu kazasında idadi mektebi bulunmaktadır. Ancak bu mekteplerdeki gayrimüslim öğrenci sayılarının Müslümanlara oranla oldukça az olduğunu söylemek gerekir.

Gelibolu Sancağında iç güvenliğin sağlanması hususunda görevli zaptiye neferleri eşkıya, kaçakçılık gibi olaylarla mücadele etmişlerdir. Fakat zaptiye neferlerinin sayısı zaman zaman yetersiz kalmıştır. Bu durum özellikle eşkıyaya karşı mücadeleyi olumsuz etkilemiş, eşkıya takibi güç bir hal almıştır. Bunun yanı sıra Gelibolu'da asayişin sağlanabilmesi adına Saros Körfezinde istihdamı gerekli görülen vapurunda uzun süre temin edilememesi de eşkıya ve kaçakçılıkla mücadele anlamında Gelibolu zaptiyesini zora sokacak hususlardan olmuştur. Eşkıya ve kaçakçılık vakalarının yanı sıra Osmanlı-Rus harbi, Osmanlı-Yunan harbi, Ermeni olayları gibi devrin öne çıkan askeri ve siyasi olaylarının Gelibolu Sancağındaki yansıması bölgede bazı asayiş sorunlarının meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde Rusların Edirne'de bulunduğu sırada Rumların Keşan'da yaşayan bazı Müslümanlara zulmettiği, mallarına göz koyduğu haberleri gelmeye başlamıştır. Ancak Rum halk ile esas sorun 1897 Osmanlı-Yunan Harbi esnasında yaşanmıştır. Özellikle Saros Körfezi sahilleri civarında yaşayan Rum ahali silahlanmış bir vaziyette olduğundan Gelibolu için tehlike arz etmiştir. Bu sebeple bölgede ne kadar Rum'un silahlandığı, ellerinde bulunan silahların ne olduğu

araştırılmış ve bu ahali takip ettirilerek olası bir karışıklığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu gelişmelerin yaşanmasında sancakta yaşayan kalabalık Rum nüfusunun da etkili olduğu söylenebilir. Aynı şekilde bölgedeki Ermenilerin de takip ettirildiği görülmektedir. Ülke genelinde meydana gelen Ermeni isyanlarının ardından, Gelibolu’da olası bir Ermeni isyanının önüne geçilmek amacıyla sancak dâhilindeki Ermenilerin tehlikeli görülen bazı hareketleri takibe alınmış ve özellikle 1890’dan itibaren Katolik bir Ermeni cemaatinin oluşmaya başlaması Gelibolu’ya yabancı müdahalesine sebebiyet verebileceğinden ihtiyatla yaklaşmıştır. Yaşanan bu sorunların haricinde Gelibolu Sancağında iç güvenliği tehlikeye atan diğer konulardan bir diğeri salgın hastalıklar olmuştur. Ancak bu dönemde Gelibolu Sancağının bütününe etkileyen bir salgından bahsetmek mümkün değildir. Meydana gelen hastalıklar ilk çıktığı yerde sınırlı kalmış ve alınan önlemler neticesinde sancak genelini etkileyen bir salgına dönüşmemiştir. 1876-1909 yılları arasında yaşanan olayların Gelibolu Sancağına etkisine bakıldığında sancağın Osmanlı İmparatorluğu için ne denli önemli bir noktada olduğu görülmektedir. Gerek imparatorlukta yaşanan olayların Gelibolu Sancağı üzerindeki etkisine bakıldığında gerekse imparatorluğun Gelibolu Sancağında yaşanan gelişmeleri yakından takip ederek olası bir karışıklık için gerekli önlemleri almaya çalışması bunu açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

1.Osmanlı Arşiv Belgeleri

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Mukavele Kısmı; A}DVN. MKL; 19/27,

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.)MKT. MHM)

482/62, 482/63,

Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO)

624/46753, 1835/137584, 3387/253962, 3395/254614, 3664/274798, 3816/286154,
282/2117, 942/70618, 452/108858, 2877/215714, 131/9812, 212/15883 263/19666,
600/44947, 221/16547

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT)

1516/111, 1347/92, 1436/26, 1742/43, 1632/106, 1659/91, 1997/17, 9/24, 1436/48,
1444/76, 1978/74, 578/68, 1575/109, 868/61, 1324/36, 1327/9, 143,40, 2059/87, 1503/11,
13/63, 1814/30, 2045/120, 1346/25, 1525/53, 1857/32, 1889/14, 2406/67, 1497/57,
1714/22, 1516/36, 1369/41, 1338/13, 2018/13, 917/43, 931/19, 1701/18, 1708/113,
1953/83, 1963/81, 1988/93, 2061/2, 2016/105, 1689/58, 1692/99, 270/50, 1970/65,
1988/93, 152/3, 632/19, 345/16, 681/16, 856/82, 2300/73, 1175/91836.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK)

25/112, 212/33, 222/32, 48/43, 53/12, 1272/21, 54/26, 72/70

Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

110/84,

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR. SYS)

1232/22, 1235/17

Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Odası (HR. TH)

27/43, 185/118

İrade Askeri (İ.AS)

45/51

İrade Dâhiliye (İ.DH)

1265/99487, 771/62811, 1265/99487, 715/49973, 796/64601, 1295/101879,
807/65269, 854/68504, 1112/8983, 1236/96818, 1255/98481, 180/13459, 1476/4,
101/94030, 1239/97103, 762/6259, 766/62409, 1165/91112, 776/63175, 1305/27,
771/62842, 1111/86965, 1173/91675,

İrade Maliye (İ.ML)

22/46, 529/23749

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

58/2734

İrade Eyâlet-i Mümtâze Bulgaristan (İ. MTZ(04)

6/225

İrade Şûra-yî Devlet (İ. ŞD)

41/2166, 53/2957, 39/1983, 52/2912, 40/2108

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT)

18/48, 11/103, 147/64, 160/50, 308/74, 59/63, 108/48, 152/137, 147/40

Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF. MKT)

90/22, 98/101, 88/99, 285/72, 79/13, 187/90, 166/58, 900/69, 667/21, 451/59,
95/38, 157/59, 185/115, 995/25, 91/40, 64/21, 314/36, 376/60, 741/44, 1106/49,
111/29, 108/15, 108/21, 340/49, 134/69, 704/2, 1085/55, 249/16, 376/46,

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

92/36,

Nüfus Defterleri (NFS.d)

07450

Şûra-yı Devlet (ŞD)

1912/32, 1910/2, 1912/47, 1910/1, 1914/32, 2721/30,

Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS)

159/32,

Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES)

132/73, 147/84, 3/44,

Yıldız Mütevenni Maruzat (Y. MTV)

155/86, 158/26,

Yıldız Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK)

92/36, 72/56, 178/35, 121/9, 123/43, 133/73, 135/25, 32/35, 34/33, 34/64, 37/54,
43/102,

Yıldız Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZBT)

6/103,

2.Salnameler

1293/1876 Salname-i Vilayet-i Edirne

1300/1883 Salname-i Vilayet-i Edirne

1301/1884 Salname-i Vilayet-i Edirne

1302/1885 Salname-i Vilayet-i Edirne

1303/1886 Salname-i Vilayet-i Edirne

1304/1887 Salname-i Vilayet-i Edirne

1305/1888 Salname-i Vilayet-i Edirne

1306/1889 Salname-i Vilayet-i Edirne

1307/1890 Salname-i Vilayet-i Edirne

1308/1891 Salname-i Vilayet-i Edirne

1309/1892 Salname-i Vilayet-i Edirne

1310/1892 Salname-i Vilayet-i Edirne

1311/1895 Salname-i Vilayet-i Edirne

1312/1896 Salname-i Vilayet-i Edirne

1313/1897 Salname-i Vilayet-i Edirne

1314/1898 Salname-i Vilayet-i Edirne

1315/1899 Salname-i Vilayet-i Edirne

1316/1900 Salname-i Vilayet-i Edirne

1317/1901 Salname-i Vilayet-i Edirne

1319/1902 Salname-i Vilayet-i Edirne

1316/1898 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye

1317/1899 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye

1318/1900 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye

1319/1901 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye

1321/1903 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye

3Araştırma ve İnceleme Eserler

Acar Azkın N. (2012). ‘‘Çanakkale’de Eğitimi ve Eğitim Kurumları (1839-1915)’’, Yüksek Lisans Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Adıyeke, A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ağanoğlu, Y. H. (2013). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makus Talihi:Göç.İz* Yayıncılık, İstanbul.

Aktepe, M. (1993). ‘‘Çimbi Kalesi’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 8), 317-318.

Akyıldız, A. (2003). ‘‘Maarif-i Umumiyye Nezareti’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 27), 273-274.

- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Altan, E. (2001). ‘‘Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar’’. *Belleten*. 65(241), 571-582.
- Altın, H. (2008). ‘‘1896 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirmedeki Yeri’’. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 271-783.
- Apak, A. (2009). ‘‘Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap Bizans Mücadelesi’’. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 95-122.
- Atar, Z. (2016). ‘‘İzmit ve Çevresinde Kolera Salgını (1984)’’. *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu II*, 10-12 Nisan 2020. Kocaeli Büyükşehir Şehir Belediyesi, Kocaeli, 839-847.
- Aydın, E. (2004). ‘‘19. Yüzyılda Sağlık Teşkilatlanması’’. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Uygulama Dergisi*, 15(15). 185-207.
- Aydın, M. (1992). *Şarkî Rumeli Vilayeti*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Baltacı, Cahit (2004). ‘‘Mektep’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 29), 67.
- Bayıl, Y. (2012). ‘‘1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nın İkmal ve İaşesi’’, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, K. (2006a). ‘‘Mühendishane-i Bahri Hümayun’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 31), 514-516.
- Beydilli, K. (2006b). ‘‘Mühendishane-i Berr-i Hümayun’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 31), 516-518.
- Beyhan, M. A. (1999). ‘‘II. Abdülhamid Devrinde Hafıye Teşkilatı ve Jurnaller’’. *İlmi Araştırmalar*, 0(8). 65-83.
- Cezar, M. (1962). *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Cilt 6). Güven Basımevi, İstanbul.
- Cezar, M. (2010). *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Değerli Keçici, A. (2008). ‘‘Osmanlı Devleti’nde Bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilatı’’. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 44-53.
- Demirel, F. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

- Doğan, R. (1997). “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketinin Batılılaşma Açısından Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(01), 407-442.
- Emecen, F. (1996). “Gelibolu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 14), 1-6.
- Ergin, N. (1977). *Türk Maarif Tarihi* (Cilt 1-2), Eser Matbaası, İstanbul.
- Erzen, A. (1994). *İlkçağ Tarihinde Trakya*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Fromkin, D. (1993). *Barışa Son Veren Barış* (Çev. Mehmet Harmancı), Promat Basım ve Yayınevi, İstanbul.
- Gencer, A. İ. (1992). “Berlin Anlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 5). 116-117.
- Genç, M. (2000). “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 22), 154-158.
- Gençoğlu, M. (2011). “1864 ve 1871 Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 270-282.
- Gümüşsoy, E. (2011). “Doksanüç Muhaceretinde Gümülcine”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 317-327.
- Gümüşsoy, E. (2015). “Gümülcine’nin İdari Yapısı ve Nüfusu (1831-1900)”. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(21), 213-236.
- Gül, G. (2021). 19. Yüzyılın İlk Yarısında Gelibolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Uşak.
- Günay, V. (2008). “XIV Yüzyılın İlk Yarısında Çanakkale Boğazı Yöresine Genel Bir Bakış” (Ed. Mustafa Demir). *Çanakkale Tarihi I*, 81-119.
- Güneş, M. (2014). “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”. *Akademik Bakış*, 8(15), 221-240.
- Gürün, K. (1983). *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV – XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- İlgürel, M. (1993). ‘‘Çakabey’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 8), 186-188.
- İnalçık, H. (2012). ‘‘Tımar’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 41), 168-173.
- İpşirli, M. (2003). ‘‘Medrese’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28), 327-333.
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kayıcı, H. (2013). *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*. Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne.
- Kılıç, O. (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Ceren Matbaacılık, Elazığ.
- Kılıç, Ü. (2012). ‘‘Vali’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 42), 492-494.
- Kocacık, F. (1980). ‘‘Balkanlar'dan Anadolu'ya Göçler (1878-1890)’. *Osmanlı Araştırmaları*, 01(01), 137-190.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Korkmaz, Ş. (2017). ‘‘II. Mahmud Döneminde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği’’. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 15(22), 87-108.
- Koyuncu, A. (2013). ‘‘Bulgaristan'dan Göç ve Türk Varlıklarının Tasfiyesi’’ (Ed. Ali Fuat Örenç). *Balkanlar ve Göç*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 525-558.
- Koyuncu, M. (2008). ‘‘Emevi Bizans Deniz Seferlerinde Çanakkale ve Kapıdağ Üssü’’ (Ed. Mustafa Demir). *Çanakkale Tarihi I*, 587-596.
- Körpe, R. (2017). ‘‘Troian'ın Gelibolu Yarımadasındaki Toprakları’’. *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyum Bildiri Kitabı*, 6-8 Ekim 2016, (Ed. Aşkın Koyuncu), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları: Çanakkale 44-59.

- Kurtoğlu, F. (1938). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*. Resmi Ay Matbaası, İstanbul.
- Küçük, B. (2015). Biga Kazasında Muhacirlerin Yerleşimleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910). Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve Sürgün* (Çev. Fatma Sarıkaya). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Orhonlu C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ostrogorsky, G. (1981). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. Fikret İşıltan). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Oğuz, A. (1994). "Ceride-i Havadis Gazetesinde Çıkan Haber-Yazılar ve Değerlendirmesi (1840-1844). Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öke, K. (1986). *Ermeni Meselesi*. Fatih Yayınevi, İstanbul.
- Örenç, A. F. (2006). "Mutasarrıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 31), 377-379.
- Öz, M. (2010). "Tahrir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 39), 425-429.
- Özcan, A. (1997). "Harbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 16), 115-119.
- Özcan, A. (2013). "Zaptiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 44), 128-130.
- Öztürk, C. (2000). "İdadi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 21), 464-466.
- Öztürk, C. (2008). "Rüşdiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 27), 300-303.

- Özkan, E. (2017). ‘‘19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İdare Taksimatı’’. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Özkaya, Y.; Akyıldız, A. (2006a). Muhassıl. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 31), 18-20.
- Özkaya, Y. (2006b). ‘‘Mütesellim’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 31), 203-204.
- Prokopios, (2001). *Bizans’ın Gizli Tarihi* (Çev. Orhan Duru). İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sarı, N. (2004). ‘‘Mekteb-i Tıbbiye’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 29), 2-5.
- Sarıyıldız, G. (1994). ‘‘Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri’’. *Belleten*, 58(222), 329-376.
- Sarıyıldız, G. (2001). ‘‘Karantina’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 24), 463-165.
- Sayar, M. H. (2013).’’ Gelibolu ve Çanakkale Boğazının Eskiçağdaki Durumu’’. *Uluslararası Gelibolu Sempozyumu Bildiri Kitabı I*, 9-10 Mayıs 2013, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 505-515.
- Seyitdanlıoğlu M. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu-Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sezgin, İ. (1991). 1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezgin, İ. (1998). XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezgin, İ. (2007). ‘‘Paşa Livası’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 34), 183-184.
- Somel, S. A. (2015). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, A. (2006) ‘‘Zaptiye Teşkilatı’nın Düzenlenmesi (1840-1869)’’. *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(39), 199-219.
- Süer, H. (1993). *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*. Genelkurmay Basımevi, Ankara.

- Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası*. (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Şahin, İ. (1995). "Sancak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 36), 97-99.
- Şakiroğlu, M. H. (1993). "Cezayir-i Bahr-ı Sefid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 7), 500-501.
- Şemseddin Sami, *Kamus-Türki*, (Neşreden. Şaban Kurt), (Cilt 1-2), Çağrı Yayınları, İstanbul, 352-353.
- Tanör, B. (2017). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeler*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Taşkın, Ü. (2008). "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3). 343-366.
- Tekin, E. (1997). "Hafiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 15), 115-116.
- Tekin, Y. (1999). "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu". *Osmanlı Ansiklopedisi*, (Cilt 4), 217-222.
- Tukin, C. (1996). "Girit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 14), 85-93.
- Uçaryiğit E. (2017). "Osmanlı Kentlerinde Kamu Yapıları ve Kentsel Düzen: Bursa, Edirne, Ankara, Konya Örnekleri" Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Uzun, M. İ. (2013). "Yazıcıoğlu Mehmet Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43), 362-363.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988a). *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt 1), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ülkü, O. (1998) "Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri" Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yaşayanalar, İ. (2018). "Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, (296), 49-55.
- Yavuz, M. F. (2008). "İlkçağda Gelibolu Yarımadası" (Ed. Mustafa Demir). *Çanakkale Tarihi I*. 419-446,

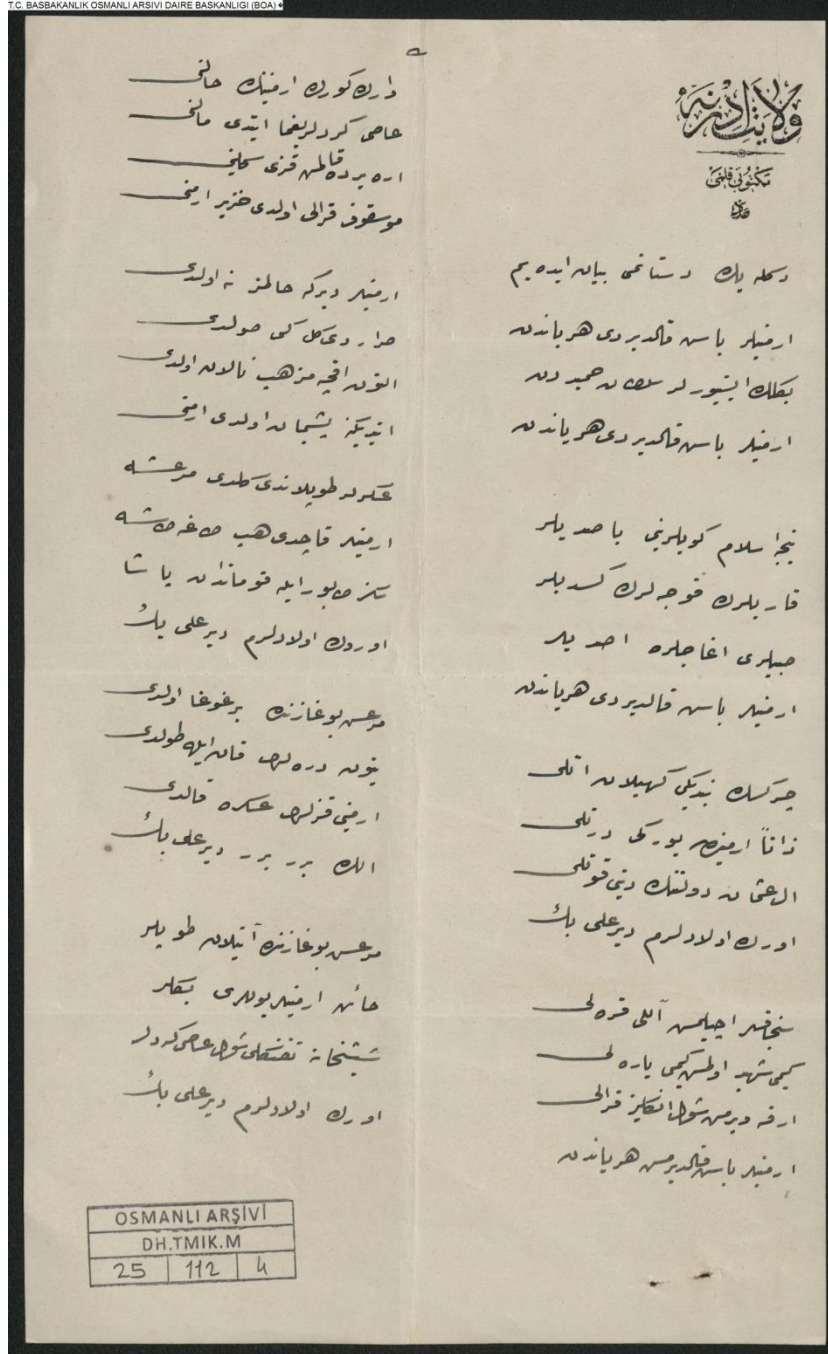
Yıldırım, N. (1985). ‘‘Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları’’.
Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, (Cilt 5), 1320-1338.

EKLER

Ek 1

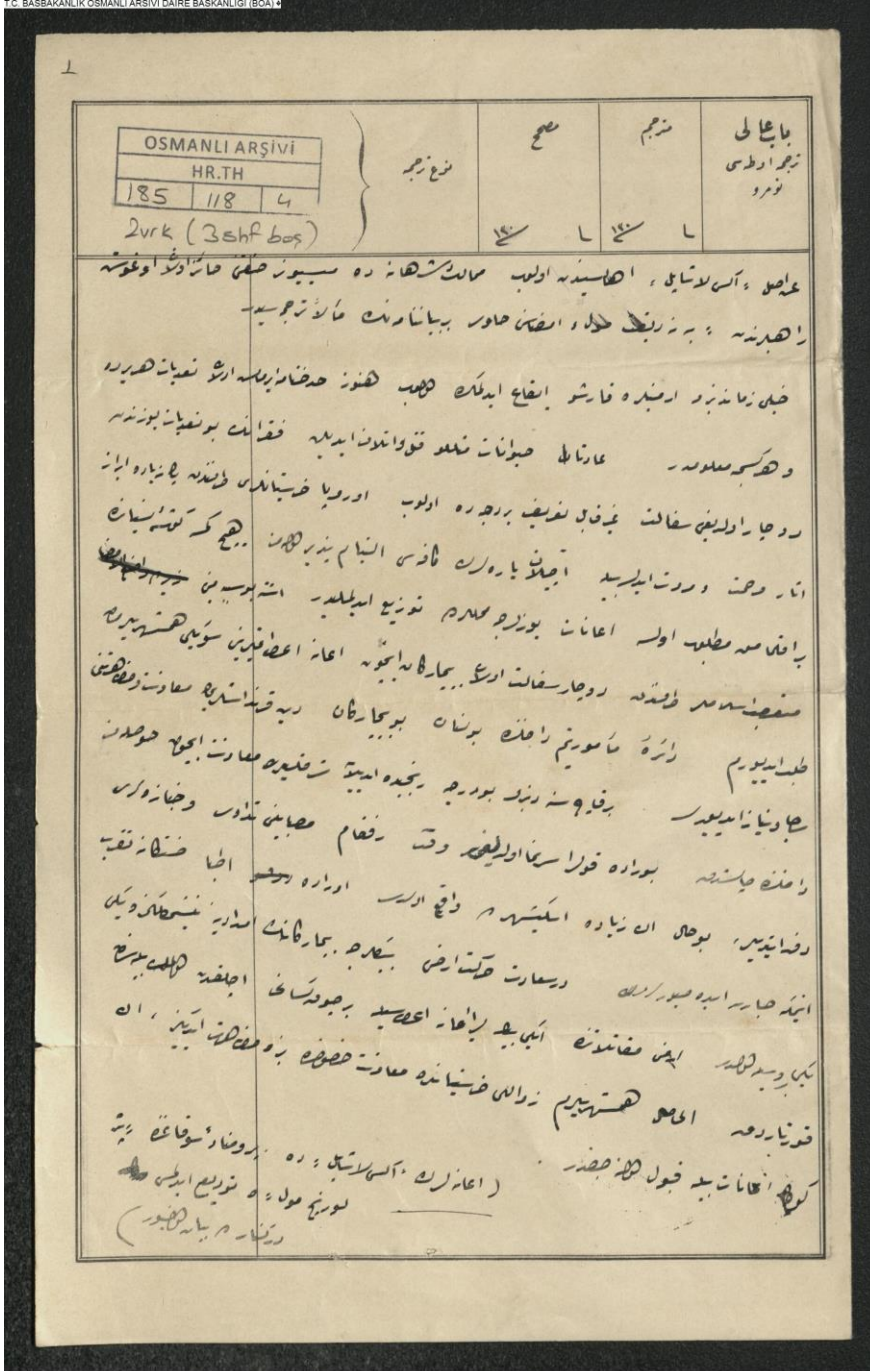
Ermeniler Hakkında Okunan Destan

DH.TMIK.M.00025.00112.004

Gelibolu Ermeni Papazına Gönderilmek Üzere Selanik Postanesine Gelen Zarfın Sureti

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

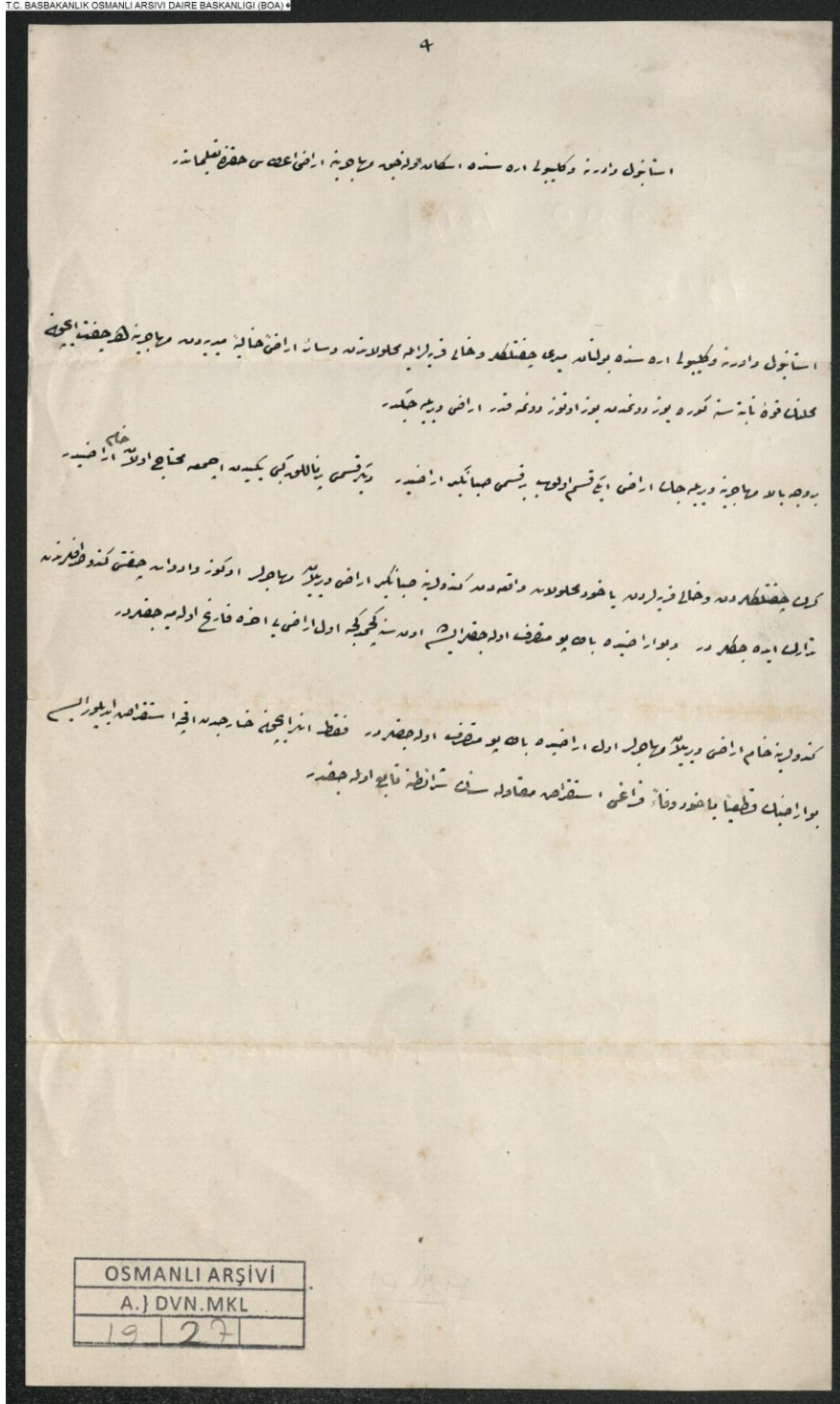

HR.TH.00185.00118.004

Ek 3

Muhacirlere verilen arazinin ne çeşit olacağını gösteren belge

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

A.} DVN. MKL.00019.00027.001

Ek 4

Gelibolu Süleyman Paşa Camii

Ek 5

Gelibolu Süleyman Paşa Camii'nin İçi

Ek 6

Süleyman Paşa'nın Bolayır'da Bulunan Türbesi

Ek 7

Namık Kemal'in Mezarı

Ek 8

Gelibolu Mevlevihanesi

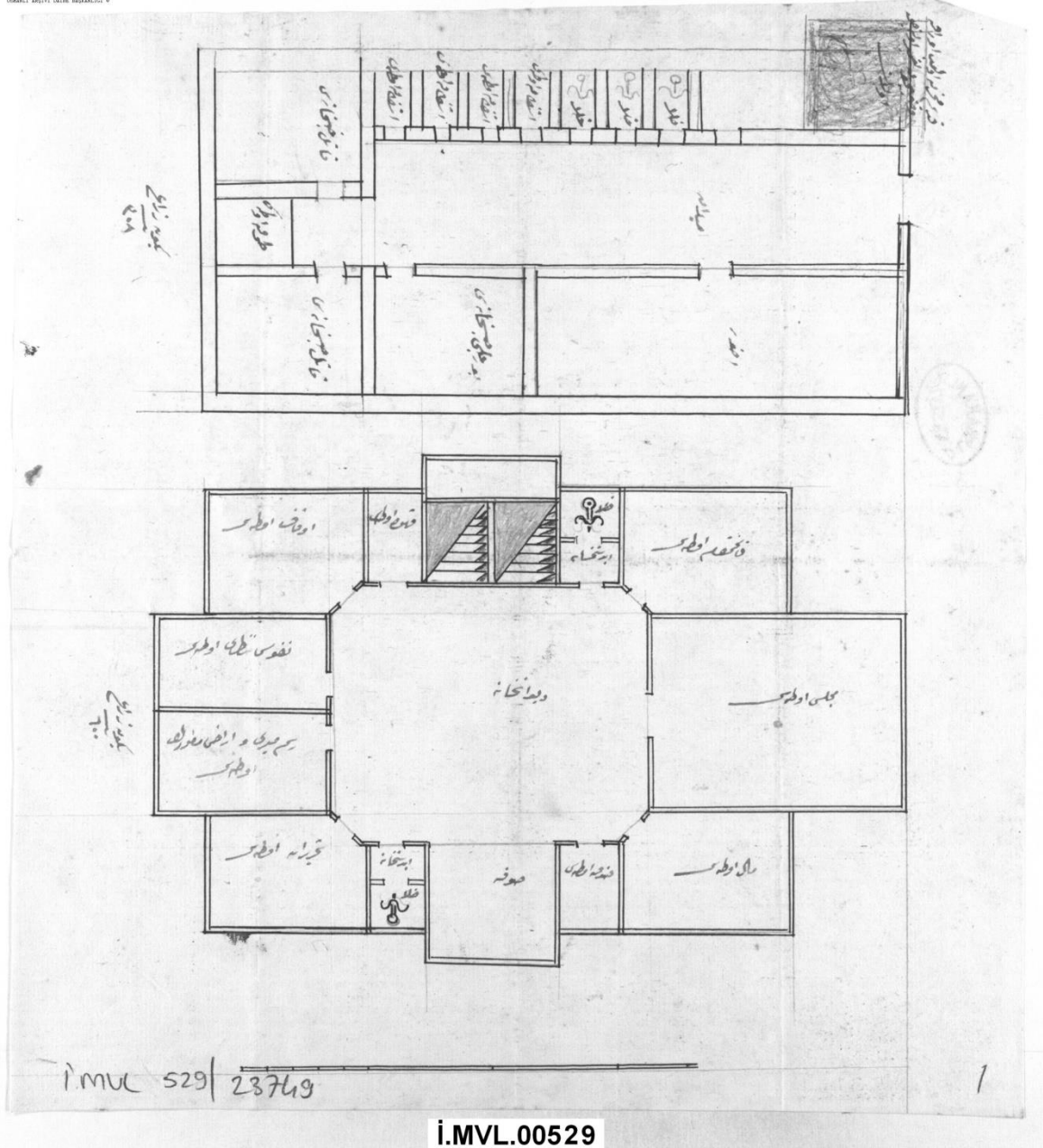
Ek 9

Gelibolu Fransız Mezarlığı

Ek 10

Gelibolu Hükümet Konağının Planı

Ek 11

Gelibolu Hükümet Konağı⁴⁹⁶

⁴⁹⁶ Bina 2007 yılına kadar Hükümet Konağı olarak hizmet vermiş, ancak 2007 senesinde çıkan yangının ardından restore edildikten sonra belediye binası olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Ek 11

Gelibolu İç Limanı

